

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 7 OKTOBER 2009 PRIS: 75:-

Långsamhet - så funkar det

PER SVENSSON, ANDREW PRICE, THOMAS NYDAHL och HELENA GRANSTRÖM skriver
om det goda samhället som varken förutsätter effektivitet eller snabbhet.

KONST

THERESE BOHMAN

fortsätter sin topplista
med Hans Holbeins
porträttkonst.

INTERVJU

ALEXANDER STODDART

om hur dagens konstskribenter
har föga förståelse för
konstens egenvärde.

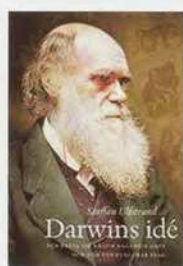

TRADITION

PÄR SANDIN

om hur Homeros skapade
individen i Iliaden och
Odysseen.

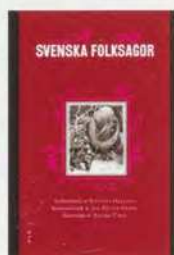
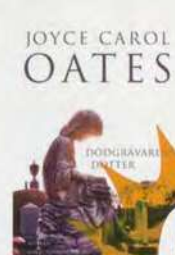
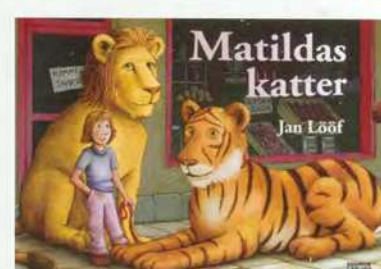
FÖRNYELSEBAR EL TILL INKÖPSPRIS OCH EN POCKETBOK VARJE MÅNAD!

INTRESSERAD AV MILJÖ OCH KULTUR? DÅ KOMMER DET HÄR ATT PASSA DIG.

Kraft&Kultur erbjuder dig el från vind och vatten. Och du får den till inköpspris – du betalar lika mycket som vi betalar för den på elbörser. Det enda du behöver göra är att köpa en pocketbok av oss varje månad för 65 kronor och den skulle du ju ha köpt ändå! Ja, du får givetvis köpa fler än en bok varje månad.

Med varje faktura får du en lista med 30 nya pocketböcker du kan välja mellan. Skicka in kupongen med ditt val förkryssat så kommer boken på posten.

65:-
/MÅN

☐ Jag är intresserad av ert erbjudande

NAMN _____
ADRESS _____
POSTNR & ORT _____
PERSONNUMMER _____
EPOST _____
TELEFON _____

PORTO
BETALT

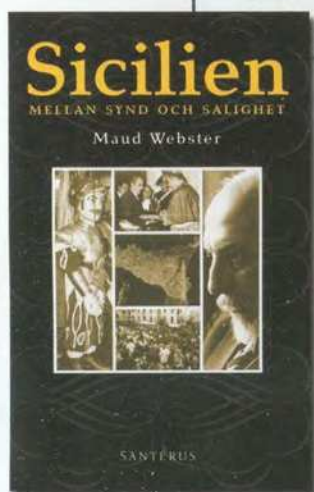
Kraft & Kultur

Svarspost
122 408 400
110 01 Stockholm

KUNGL. BIBL.

2009 -10- 02

KHOLM Maud Webster
Sicilien
MELLAN SYND OCH SALIGHET

138 s. inb.

Är Sicilien begripligt?
Fascinerande är det
hursomhelst.

Det visar Maud Webster
hur tydligt som helst.

189:–

ord. hemsidespris 210:–

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30 34 62 och ange koden
"ax0907mwe" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och
telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer.
Detta erbjudande gäller t.o.m. den 20 december 2009.

Du kan läsa mer om våra böcker på

www.santerus.se

SANTÉRUS
FÖRLAG

NY POP-BOK OM BARNS OCH UNGDOMARS HÄLSA:

STEGET FÖRE

– forskare om hur framtidens
vuxna mår i dag

Aktuell forskning om
fetma, stress, diabetes,
mobbing, missbruk
och sex.

Lärorikt och viktigt!

Läs mer och beställ
Vetenskapsrådets
bokserie Pocketerad
populärvetenskap
på www.vr.se/pop

Vetenskapsrådet

Missat ett nummer av Axess Magasin?

Beställ på info@axess.se. Ange vilket nummer du är intresserad av. Ett nummer kostar 50 kronor plus 25 kronor i porto.

Den ineffektiva snabbheten

Johan Lundberg

Om 1900-talets utopier var inriktade mot det storskaliga, kollektivistiska, snabba och heltigenom nydanande, kanske 2000-talets utopier bär motsatta förtecken.

Efterkrigstidens helt unika bidrag till arkitekturhistorien, förorten, kan uppfattas som själva sinnebild för 1900-talets västerländska kultur- och samhällsutveckling. I förorten förenas några av förra seklets mest utmärkande drag. Ta bara det här med kollektivismen: 1900-talet var de kollektivistiska ideologiernas men också masskulturens och storskalighetens århundrade. De stora fabrikernas löpande band-princip är den ekonomiska motsvarigheten till förorternas jättelika betongkolosser i Le Corbusiers efterföljd, byggda på samma kortsiktiga sätt som så mycket annat som har producerats under 1900-talet: för att snabbt och enkelt kunna bytas ut. Utan perspektiv mot vare sig historien eller framtiden. Och byggda med utgångspunkt i en avindividualiserad och instrumentell syn på människan. Folket som kuggar i ett jättelikt samhällsmaskineri.

1900-talet var nutidscentralismens och nymodighetsfetischismens århundrade, den tid då den västerländska människan inte ansåg sig ha något att lära av väsensfrämmande kulturer i det förflutna. Det var seklet då vi sökte efter samtidskänsla mer än tidlöshet, utbytbarhet mer än hållfasthet, förändring mer än stabilitet, utmaning mer än trygghet. Och i centrum av denna kultur står, precis som i förorten, köpcentret. Det är dit alla vägar leder. Inte konstigt att shoppingen vid seklets slut framstod som inte bara en fritidssysselsättning i sin egen rätt utan som vägen till självförverkligande.

MEN 1900-TALET ÄR OCKSÅ SNABBHETENS ÅRHUNDRADE. Själva grundidén hos förorten är att allt skall kunna nås med vardagslivets allra snabbaste fort-skaffningsmedel: bilen, pendeltåget, bussen etcetera. Det paradoxala är att det mesta snarast har kommit att ta längre tid, trots att hastigheterna har ökat. Att handla i den klassiska småstaden är betydligt mer effektivt än när man i förorten ska forsla sig till stormarknaden via motorleder och jättelika parkeringsplatser.

Något liknande kan konstateras om den nya informationsteknologin: även om allt går snabbare och snabbare, handlar det om en snabbhet på effektivitetens bekostnad. Med en Iphone hinner man läsa tidningen medan man äter frukost, skriva ett mikroblogg-inlägg på Twitter i bilkö, bestämma en lunchträff via sms på väg mellan parkeringen och arbetsplatsen samt skicka iväg årets deklaration till Skatteverket via sms, medan man väntar på att datorn ska starta. Men att läsa en roman tar en evighet, eftersom man hela tiden distraheras av att man måste titta på telefonen om nya mejl, nya sms och nya bloggkommentarer inkommit.

Men om 1900-talets utopier var inriktade mot det storskaliga, kollektivistiska, snabba och heltigenom nydanande, kanske 2000-talets utopier bär motsatta förtecken. Detta som en konsekvens av att det har blivit dags att utvärdera 1900-talets för- och nackdelar. Vad man då fäster sig vid är inte minst den brist på långsiktighet och hållbarhet som har präglats så mycket av 1900-talskulturen – med konsekvenser på miljö, på psykisk och fysisk ohälsa men också på ekonomi och välbefinnande.

Detta är åtminstone en slutsats som låter sig dras av en del nya, utopiskt inriktade projekt som har börjat växa sig starka under 2000-talets första decennium. Ett sådant är den så kallade Cittaslow-rörelsen som startade i Italien 1999 och som nu sprider sig över Europa (med Falköping som den enda svenska exponenten). Den emanerade i sin tur ur idéer om Slow Food, men där den senare rörelsen är ett nätverk för individer, restauranger och företag som vill arbeta efter andra principer än dem som råder i snabbmatsbranschen, är det förra ett nätverk för småstäder, närmare bestämt städer med maximalt 50 000 invånare.

Själva grundidén är att slå vakt om det lokalt särpräglade och unika för platsen, detta i motsättning till de tendenser i globaliseringen som resulterat i likriktning och utslätning. Staden får genom en rätt komplicerad ansökningsprocess visa att den uppfyller ett femtiotal krav för att bli antagen som en Cittaslow, kriterier som syftar till att skapa hållbara, människo- och miljövänliga lösningar, som har som mål att bevara stadens originalitet och slå vakt om dess historiska byggnader genom att uppmuntra till pietetsfull renovering med miljömässiga byggnadsmaterial. Stormarknader och snabbmatskedjor är tänkta att på detta sätt reduceras. Anakronistiska och estetiskt opassande neonskyltar monteras ner från gamla hus. Men man verkar också för att gynna lokalt och ekologiskt odlade produkter samt den sorts lokala hantverk och affärsverksamhet som är hotad på grund av de affärskedjor som breder ut sig i vartenda köpcentrum, med exakt samma varor överallt.

Cittaslow är ett exempel på en småskalighetens utopi som är just så praktiskt genomförbar och mänskligt realistisk som en utopi bör vara för att inte stanna på det tankeexperimentstadie som de flesta av 1900-talets utopiska projekt aldrig borde ha lämnat. I detta nummer av Axess diskuterar vi förutsättningarna för en ny, effektiv och tidsbesparande långsamhet – med sikte på framtiden snarare än på nuet.

Johan Lundberg

AXESS

Play ▶

Axess TV – när det passar dig – www.axess.se

10 SAMHÄLLE

- Japan* Johan Wennström upplever japansk nynationalism 10
Finanskris Lars Calmfors anser att ekonomkåren är för specialiserad 12
Mode Barbro Hedvall ser en film om *Vogues* chefredaktör Anna Wintour 14
Filosofi Kerstin Vinterhed om magi och religion 15
Journalistisk Mats Bergstrand granskar ekonomjournalisterna 16
Krönika Theodore Dalrymple om eftervärldens dom 18
Notiser Utblick, Irans väg, Svenska seder och bruk 18

20 FRIZON

- Litteratur* Kristoffer Leandoer rapporterar om läget för litteraturen i Vietnam

25 OPINION

- Filmavtal* Mats Johansson förutser status quo i svensk film

42 INTERVJU

- Johan Lundberg har träffat den skotske, klassicistiske skulptören Alexander Stoddart

46 TRADITION

- Pär Sandin menar att "individen" inte uppfanns under 1800-talet, utan av Homeros 46
 Therese Bohman har kommit till femte platsen på sin konst-topplista 51

52 KULTUR

- Film* Tor Billgren om Marlene van Niekerks roman *Triomf*, som nyligen har filmatiserats 52
Idéhistoria Jenny Maria Nilsson fördjupar sig i Francis Galton, eugenikens fader 54
Kulturpolitik I Johan Lundbergs serie samtal med partiledare är Göran Hägglund först på tur 56
Språk Lars Melin känner stolthet över språkets alla möjligheter 57
Stadsplanering Karin Stensdotter om stadsbyggnadslagen som påverkade hela samhället 58
Tv Kjell Häglund har låtit sig roas av den nya komediserien *Michael & Michael have issues* 59
Krönika Tanja Bergkvist förstår plötsligt varför kvinnor föredrar att åka kollektivt 60
Notiser Övervärderat, undervärderat och lite Schopenhauer 60

62 RECENSIONER

- Lisbeth Lindeborg har läst en handfull böcker som diskuterar de biologiska skillnaderna mellan män och kvinnor. Magnus Petterson recenserar en bok om det fascinerande brödraparet Humboldt, Torbjörn Elensky om *counterknowledge*, och Sven-Olov Lööf om de utrotningshotade europeiska kulturlandskapen. Därtill böcker om och av Mahler, Gorbatsjov och Horace Engdahl.

74 VÄRLDENS GÅNG

- Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

Den som inte är redo att betala för en levande landsbygd, lyckligare husdjur, friskare hav och bättre mat kan vad mig anbelangar gärna få koka långsamt i härdat fett.

Per Svensson, sid 28

TEMA

LÅNGTAN TILL LÅNGSAMHET

28 Svininfluenser

Att överge det industriella lantbruket är möjligt men kostsamt. Svenska konsumenter borde vara redo att dra ner på kvantiteten och lägga pengarna på kvalitet. **Av Per Svensson**

32 Hållbar väg till effektivitet

Vår värld drivs allt snabbare fram av kortsiktighet och förgänglighet. Det är ohållbart både för ekonomin och miljön. Men det finns andra mer beständiga och långsiktiga vägar att slå in på. **Av Andrew Price**

36 En annan värld, en annan rytm

Den som säger ja till långsamheten säger samtidigt nej till de krav på medgörlighet, underdånighet och tempo som ställs på samtidsmänniskan. Att säga nej till detta är samtidigt att säga ja till möjligheten att forma ett liv med helt andra ramar och referenser. **Av Thomas Nydahl**

40 Den paradoxala långsamheten

En central strävan i det moderna samhället är att minimera den tid som ägnas åt djupt mänskliga verksamheter. Aktiviteter som på ett avgörande sätt utgör en del av att vara människa reduceras i största möjliga mån från tillvaron. **Av Helena Granström**

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren
Redigering: Fredrik Sandberg

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omslagsbild: Martin Gallagher/Corbis/Scanpix.
Nästa nummer: 3 november 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Wilhelm Behrman
Manusförfattare och student.

Mats Bergstrand
Konsult på JKL.

Lennart Berntson
Universitetslektor i historia vid Roskilde universitet.

Tor Billgren
Journalist bosatt
i Stellenbosch, Sydafrika.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen* och redaktör
på *Axess*.

Staffan Börjesson
Författare och lärare.

Lars Calmfors
Professor i internationell ekonomi
vid Stockholms universitet och
ordförande i Finanspolitiska rådet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Helena Granström
Författare och fil lic i matematik vid
Stockholms universitet.

Eli Göndör
Författare och Mellanösternvetare,
doktorand i islamologi vid Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Barbro Hedvall
Ledarskribent i *Dagens Nyheter*

Kjell Häglund
Redaktionschef för *Residence*
samt kolumnist och tv-kritiker.

Mats Johansson
Riksdagsledamot (m) och medlem
av alliansens mediegrupp.

Kristoffer Leandroer
Författare och förläggare.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap.

Sven-Olov Lööv
Journalist.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk
vid Stockholms universitet.

Jenny Maria Nilsson
Skribent.

Thomas Nydahl
Författare.

Magnus Pettersson
Frilansjournalist och doktorand i tyska vid
Göteborgs universitet.

Andrew Price
Professor i marinbiologi, konsult
och författare.

Fredrik Sandberg
Journalist

Pär Sandin
Försteamanuensis i grekiska vid
Universitetet i Bergen

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt.

Isabelle Ståhl
Chefredaktör på *Nöjesguiden*
och studerande.

Per Svensson
Kulturskribent på *Sydsvenskan*.

Kerstin Vinterhed
Fil dr, författare, präst och tidigare
DN-medarbetare.

Johan Wennström
Skribent.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Kulturradikalismen var en gång värdefull

Begreppet kulturradikalism är kanske inte fullt så enkelt som Johan Lundberg skriver om det. Det finns i Sverige något som kan kallas 1945 års män. Det var sådana som Herbert Tingsten, Ingemar Hedenius, Vilhelm Moberg, Torsten Gårdlund och Eyvind Johnson.

Ute i världen fanns tänkare som de logiska empiristerna, Karl Popper och de engelska empiriska filosoferna. Det blev naturligt för en ung människa i efterkrigstiden att känna att detta, som då kallades kulturradikalism, var något värdefullt. Men med 1968 års idéer, i den mån det var några nya idéer, så blev saken nästan diametralt motsatt mot vad den var tidigare. Marxismen ersatte upplysningsfilosofin och den empiriska rationalismen som de tankar som tilltalade studerande ungdomar. Så småningom tillkom de postmodernistiska eller socialkonstruktivistiska idéerna, och avståndstagandet från förnuft och erfarenhet var slutgiltigt.

Karl Popper.

Göran Rudengren, Skövde

Går det att köpa gamla nummer?

Tack för temanumret om arkitektur nr 4 2009! Det var ett uppriskande icke-PK-upplägg som gav många och goda argument. Om ändå fler stadsplanerare ville ta till sig de tankarna om modernismens inhumanism.

I Västerås har man bestämt att bygga ett nytt café i Stadsparken. Det blir brutal modernism à la glascontainer där vilken skitig fabriksbyggnad som helst från förra sekelkiftet skulle utgöra en bländande skönhet vid jämförelse.

Går det att köpa gamla nummer? Skamligt erkännes att jag bara läst strönummer på bibliotek.

Vill också uttrycka min förhoppning/starka önskan att artiklarna i arkivet stannar på nätet permanent och inte "gallras" i bakänden med tiden?

John Eklund, Västerås

Svar: Tack John för dina vänliga ord. Visst går det att köpa gamla nummer av *Axess Magasin*. Mejla info@axess.se och ange vilket nummer du är intresserad av. Ett nummer kostar 50 kronor plus 25 kronor i porto.

Artiklarna på axess.se kommer inte att tas bort.

Red

Jakubowski handskas ovarsamt med fakta

I *Axess* nr 6/2009 skriver Jackie Jakubowski en text vars poäng bygger på att myndigheter använder beteckningar som "andra" och "tredjegerationens invandrare". Jag utmanar Jakubowski att hitta nutida myndighetstexter eller statistik från myndigheter som använder sig av dessa begrepp.

Jag har jobbat med integrationsfrågor i myndighetsvärlden det senaste decenniet och har inte sett några myndighetstexter som använder sig av Jakubowskis begrepp. Det finns till och med framtagna riktlinjer (MIS 2002:3) för hur myndigheter ska presentera integrationsstatistik. Däremot har jag sett en och annan forskare använda begreppen. Men det händer sällan och kan knappast belasta myndigheterna.

Jag kan inte bedöma om Jakubowski i sin slutkläm driver med oss när han påstår att det finns statistik som utgår från vad han anser vara "osvenska" namn. Oavsett förstärker det bara intrycket av att författaren är mer intresserad av att ro hem en billig poäng än att ta reda på fakta. Givetvis finns det inte sådan statistik, och inte heller statistik baserad på etnicitet som till skillnad från i många andra länder inte är tillåten i Sverige.

Henrik Emilsson

Svar: Jag antar Emilssons utmaning och googlar - "andra generationens invandrare" ger mig 85 700 träffar. Till exempel: Stockholm stads Utrednings- & statistikkontors siffror från 2008 över "Första och andra generationens invandrare församlingsvis"; Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitets studie över prenumera-tionsfrekvensen bland "andra generationens invandrare"; Pliktverkets attitydundersökning från 2005 om "motivation till lumpen" hos "1:a gen. invandrare", "2:a gen. invandrare" och dem av "nordisk härkomst"; etcetera, etcetera.

Något resonemang om "statistik som utgår från ... 'osvenska' namn" finns inte i min artikel.

Jackie Jakubowski

Fortsätt på inslagen väg

Jag helårsprenumerar på *Axess*. Det är alltid en stor glädje då den kommer i brevlådan! Den är kort och gott mycket bra. Det vore väl en överdrift att säga att jag läser alla artiklar i alla nummer, men det är inte så långt från sanningen! Fortsätt på den inslagna vägen.

Ulf Söderberg

Spänstigt och intressant

Anser att er tidning är den klart intressantaste i svensk press. Innehållet har spänst och behandlar aktuella ämnen. Dock vill jag nämna att det finns en tendens (som i det senaste numret) att de flesta artiklarna handlar om företeelser utanför Sverige. I min smak ligger att flertalet artiklar behandlar svenska områden. Till alla "-ismer" kan vi snart lägga utlandsfetischism.

Stig G Daun, Stallarholmen

Ekonomer bör bredda sig

12 Lars Calmfors anser att ekonomkåren är för specialiserad

Alla är rädda för Anna

14 Barbro Hedvall ser en film om *Vogues* chefredaktör Anna Wintour

Religion är inte magi

15 Kerstin Vinterhed om magi och religion

Medierna har skuld i kris

16 Mats Bergstrand granskar ekonomijournalisterna

Domen över en man

18 Theodore Dalrymple om eftervärldens dom

Notiser

18 Utblick, Irans väg, Svenska seder och bruk

Japan

Nationalistisk

Tabubeläggandet av nationalistiska yttringar håller på att luckras upp i Japan. Med den nya regeringen är det troligt att inställningen till globaliseringen blir ännu mer skeptisk.

Av Johan Wennström

I YASUKUNI-TEMPELET sägs själarna till fallna japanska soldater och de fjorton mest ökända krigsförbrytarna vila. Fram till sin avgång för tre år sedan brukade premiärminister Junichiro Koizumi komma hit och be, trots vilda protester från Kina, Korea och USA. I presentboden säljs hjältebilder av den före ministern. I anslutning till helgedomen ligger även Tokyos nybyggda militärhistoriska museum. Det blir ett häpnadsväckande besök.

Utställningarna ger uttryck för en minst sagt underlig attityd till Japans krigshistoria. Snart sagt alla militära konflikter som landet har varit inblandade i beskrivs som framprovocerade av kinesers och västerlänningars "nakna imperialism". Pearl Harbour sägs i grund och botten ha varit USA:s fel och om den japanska pakten med Hitlertyskland sägs ingenting alls. Hiroshimabomben skyndas hastigt förbi. Här och var i museet hänger dessutom målningar som romantiskt skildrar kamikazepiloternas dödliga uppdrag. Jag ser också en bronsplakett som påstår att självmordspiloterna bör ses som ett föredöme för moderna japaner.

Kontrasten mot andra militärhistoriska museer, till exempel Storbritanniens Imperial War Museum, är för att uttrycka sig milt rätt stor. Om man där vältrar sig i den koloniala skulden går man här för långt åt det andra hållet. På museet i Tokyo finns det inte ens en antydning om att Japan någonsin skulle ha gjort något fel, utan tvärtom slår man sig för bröstet. Författaren och ultranationalisten Yukio Mishima hade blivit stolt om han kunnat besöka utställningshallarna.

Att museet existerar och står kvar visar att de nynationalistiska strömningarna i det japanska samhället är accepterade av offentligheten. Det väcker frågan om den antinationella attityd och den "masochistiska", för att tala med ultranationalisterna, historiesyn som den japanska staten företräder

i exempelvis utbildningssammanhang inte har sett sina bästa dagar, och om nationalismen inte är på väg att bli normen istället för undantaget i Japan.

ÄTMINSTONE TVÅ ytterligare förhållanden talar för en sådan utveckling. Det ena är att landets mest profilerade politiker i varierande utsträckning kan knytas till den här typen av idéer. Dit hör till exempel den nyligen avsatte premiärministern Taro Aso, Japans svar på George W Bush, enligt den brittiska dagstidningen *Times*. I samma läger finns hans företrädare Koizumi och Shinzo Abe samt Tokyos kontroversielle men djupt folklige borgmästare, den konservative författaren Shintaro Ishihara. Alla har de handlat och uttalat sig på sätt som markerar en politisk-filosofisk gemenskap med nynationalism, och då inte minst på utrikespolitikens område. Flera av dem har kritiserat japansk pacifism och efterlyst en mer självsäker attityd mot de asiatiska grannarna och omvärlden i allmänhet.

Det andra som gör det troligt att den japanska nynationalismen överlever den närmaste tiden är att vänstern i Japan kan vara i färd med att alliera sig med detta slags tänkande, vilket i så fall skulle betyda att i stort sett all politisk tankeverksamhet får ett nationalistiskt inslag. Den nyvalde premiärministern Yukio Hatoyama, ledare för det vänsterinflyerade DJP, har redan talat om att vända sig bort från globaliseringen och att återvända till det lokala.

TETSUYA TAKAHASHI, en tweedklädd professor i politisk filosofi vid det ansedda Tokyo-universitetet och expert på japansk nationalism, svarar intresserat när jag för ämnet på tal. "Vi kan mycket väl komma att få se en nynationalism som kommer från vänster", säger han. "Den lär i så fall ta sin utgångspunkt i Japans relation med USA. 75 procent av alla amerikanska flygbaser i Japan ligger

våg sköljer över Japan

Japans nye premiärminister Yukio Hatoyama.

FOTO: GAMMA/IBL BILDBYRÅ

vid Okinawa och trots att invånarna där vill flytta dem händer det inget. Japanska regeringar har också haft en okritisk inställning till USA, vilket skulle kunna underblåsa en typ av vänsternationalism som inte har funnits sedan 1950-talet."

NÄR DET BLÄSER nynationalistiska vindar i militärt starka länder som Kina eller Ryssland finns det goda skäl att bli oroad. Men hur ska man förhålla sig till det som nu händer i Japan? Det är onekligen inte helt oproblematiskt att bilden av det historiska Japan och dess krigsäventyr tecknas i ett roligt skimmer. I det sammanhanget kan man särskilt ifrågasätta skönmålandet av de japanska kamikazepiloterna, vilkas moderna motsvarigheter idag utövar våld och terror i till exempel Irak och Israel. Mycket allvarligt är det också om Japans förhållande till sina grannländer och till USA, på grund av nynationalistiska uppfattningar om historiska relationer och händelser, löper risk att bli mer aggressivt. Men med det sagt kan

det också finnas långsiktigt positiva aspekter av den nynationalistiska trenden att ta hänsyn till.

"Nationalism är inte alltid någonting dåligt", säger professor Takahashi. "Sådana idéer födde fram den franska revolutionen och de anti-koloniala rörelserna i tredje världen."

I grund och botten har Takahashi rätt. Nationalism bidrar till att rama in samhället och kan i Japans fall visa sig vara en viktig byggsten i landets sökande efter en ny identitet.

Men då handlar det varken om en höger- eller vänsterextrem nationalism, utan om en balanserad kraft.

En kraft som förmår att ge mening åt det Japan som, bland annat på grund av en hisnande teknikutveckling som bryter upp gemensamma vanor och en ytterlighetsindividualism som frodas på internet, tycks kämpa för att hitta ett förenande kitt, nödvändigt för den beständighet som verkar behövas.

Den nya nationalismen har potentialen att så småningom bli just den sammanfogande kraften, när den väl lugnar ned sig. Vilket den sannolikt kommer att göra. För när det informella förbudet mot att diskutera det förflutna och att fira det egna landet i praktiken nu är avskaffat, och debatten om Japans historia blivit mer fri, finns det få anledningar att provocera och försöka väcka konflikt, varför den japanska nationalismen tids nog antagligen kommer att bli mer lik den amerikanska – som långt in på 1800-talet också hade extrema sidor.

DET FINNS DÄREMOT goda skäl för ett land som Sverige att studera den överdrivna nynationalismens utveckling i Japan och reflektera över vad som kan hända med ett samhälle där anständiga pro-nationella stämningar medvetet hålls nere och censureras. Det japanska exemplet visar med tydlighet att försök med att vaccinera en samhällsgemenskap mot nationalism lätt slår över i ytterligt nationalistiska uttryck. 🌸

Ekonomer bör bredda sin bildning

Varför förstod inte nationalekonomerna allvaret i finanskrisen? En förklaring är att forskning och utbildning blivit för specialiserade. Det är dags att bredda kunskapsbasen.

Av Lars Calmfors

VÄRLDSEKONOMIN befinner sig nu i den djupaste lågkonjunkturen sedan 1930-talet. Krisen är en följd av hårdsmältan i det finansiella systemet efter ett antal år av snabb kreditexpansion och överdrivet risktagande. I det uppkomna läget är det naturligt att nationalekonomernas roll har kommit att ifrågasättas. Borde vi bättre ha förutsett utvecklingen och i högre grad varnat för riskerna? Är den nationalekonomiska forskningen, liksom utbildningen, fel inriktad?

Det är en vanlig uppfattning att det skulle ha saknats varningar från nationalekonomer. Det är fel. Åtminstone två typer av riskbedömningar har varit allmänt omfattade. Den första gäller de stora uppgångarna av fastighetspriserna i många länder: att alltför uppdrivna fastighetspriser måste falla igen och att det skulle förvärra en konjunkturedgång.

Diskussionen om fastighetspriser har haft en motsvarighet i en mer principiell debatt om penningpolitiken. En del ekonomer har menat att de på senare år vedertagna principerna för centralbankernas penningpolitik, enligt vilken politiken inriktas på att uppnå inflationsmål på ett par års sikt, kan verka destabiliserande. Orsaken är att det medelfristiga inflationsmålet kan uppnås samtidigt som låga räntor bidrar till "fastighetsprisbubblor" som när de brister orsakar långvariga recessioner.

DEN ANDRA OMDISKUTERADE faran har gällt de stora bytesbalansunderskotten i USA. De har inneburit att en hög amerikansk konsumtion till betydande del finansierats genom en i längden ohållbar upplåning i om-

världen. Det har funnits en vitt spridd oro för att tvivel på den amerikanska ekonomins återbetalningsförmåga skulle leda till ett hastigt stopp för kapitalinflödena till

VARFÖR BEDÖMDE VI nationalekonomer inte riskerna som större? Ett mycket enkelt – och mänskligt – skäl kan vara att varningarna för till exempel de stora amerikanska bytesbalansunderskotten till slut förlorade sin slagkraft när "inget hände" under så lång tid. Den snabba återhämtningen efter IT-bubblans kollaps i början av 2000-talet kan också ha invagat oss i säkerhet, eftersom en hastig omläggning av penningpolitiken då snabbt dämpade fallet i världsekonomin.

Men det finns också anledning att reflektera över om det kan finnas inbyggda "systemfel" i nationalekonomisk forskning och utbildning som bidragit till krisen. En sådan debatt har i hög grad förts i den anglosaxiska världen.

Ett första problem gäller relationen mellan ämnesområdena makroekonomi och finansiell ekonomi. Makroekonomi handlar om den samlade ekonomins utveckling (konjunkturutveckling och tillväxt samt hur de påverkas av den ekonomiska politiken), medan finansiell ekonomi (som framgår av namnet) fokuserar på de finansiella marknaderna och olika finansiella instrument.

En uppenbar brist i de vanliga makroekonomiska analysmodellerna är att de innehåller ytterst rudimentära beskrivningar av de finansiella marknaderna. Så till exempel spelar kreditrisker, ränteskillnader mellan olika kreditinstrument och kreditförluster i regel inte någon roll. De flesta makroekonomer har nog haft mycket ofullständiga kunskaper om finansmarknadernas utveck-

FOTO: ANDERS GOOD/BL BILDBYRÅ

USA och ett kraftigt dollarfall. Enligt detta scenario skulle världsekonomin drabbas av en "hårdlandning" när andra länders export till USA skulle minska drastiskt.

Kritiken mot nationalekonomerna bör inte vara att det saknats varningar utan att nedgången, när den väl kom, tog delvis andra vägar och blev så mycket djupare än förutsett. Hårdlandningen blev en kraschlandning på en till stora delar annan bana än man trodde. De flesta nationalekonomer – inklusive jag själv – missade hur mycket av de senaste årens kraftiga tillväxt som berodde på en ohållbar kreditexpansion och hur sammanflätat och sårbart det internationella finansiella systemet blivit. Så det finns all anledning för professionen att idka självkritik.

ling under senare år och hur den kunde antas påverka den samlade ekonomins funktionssätt. Under den djupaste finansiella krisen förra hösten uttryckte nobelpristagaren Paul Krugman detta mycket öppen- hjärtigt med ungefär följande formulering: "Varje ny dag innebär nya problem med finansiella instrument som jag inte visste existerade igår" (fritt citerat ur minnet).

Allvarlig kritik kan också riktas mot att forskningen i finansiell ekonomi främst tycks ha ägnats åt frågor som prissättning- en på olika finansiella tillgångar och hur en- skilda placerare bäst bör sätta samman sina portföljer. Däremot förefaller man i ganska liten utsträckning ha intresserat sig för de samlade makroekonomiska konsekvenser- na av förändringarna på finansmarknader- na.

I DEN ANGLOSACHSISKA debatten har många kritiker skjutit in sig på att en överdriven "matematisering" av nationalekonomiäm- net skulle ha lett till alltför snäva synsätt och alltför mycket "teoretiserande" utan empirisk grund. Det ligger något i kritiken, men den skjuter långt över målet.

Det största problemet för både forskning och utbildning i nationalekonomi är istäl- let enligt min mening den allt längre driv- na specialiseringen. Det säkraste sättet att göra forskarkarriär är att fokusera på ett ganska snävt område. Utvecklingen är inte unik för nationalekonomin utan gäller alla vetenskaper. Den är en naturlig följd av att kunskapsmassan växer. Den innebär stora fördelar eftersom den möjliggör fördjup- ningar som inte annars skulle uppnås. Men det finns också ett pris i form av mindre tid och kraft för de "stora frågorna".

Det är en stor skillnad mellan hur en ge- nomsnittlig nationalekonomisk universi- tetsinstitution fungerar idag och hur den fungerade för trettio år sedan. Då fanns be- tydande tid över för informella diskussio- ner angående de breda nationalekonomiska frågorna om till exempel tillväxt, sysselsätt- ning, makroekonomiska obalanser av olika slag, miljöförstöring och så vidare. Idag är de flesta forskare så intensivt upptagna med att försöka publicera sig på sina specialom- råden i de bästa vetenskapliga tidskrifter- na att dessa breda diskussioner dött ut på många akademiska institutioner.

Specialiseringen har också i hög grad på- verkat utbildningen i nationalekonomi, sär- skilt på doktorandnivå. Där ges ett stort an- tal kurser som lär ut djupa metodkunskaper på olika områden. Det ger studenterna tek- nisk kompetens och möjligheter att mycket bättre än tidigare analysera relevanta pro- blem. Men tyvärr tränger den starka meto- dinriktningen också undan andra perspek- tiv. Assar Lindbeck har skämtsamt uttryckt detta som att doktorandkurserna på olika specialområden av nationalekonomin bor-

de kompletteras med en kurs i nationalekonomi. Ett – också skämtsamt – al- ternativ kunde vara att avsluta doktorandut- bildningen med en obligatorisk "de- briefing" för att un- derlätta för de färd- iga doktorerna att återigen fokusera på reella problem, snarare än metod- problem.

JAG TROR ATT dok- torandutbild- ningen i national- ekonomi skul- le vinna mycket på att komplet- teras med obli- gatoriska bre- dare kurser i till exempel ekono- misk historia, doktrinhistoria, vetenskapsteori och kanske ock- så psykologi. Det har direkt bäring på debatten om ekonomerna och krisen. Ekono- misk historia lär att boom/bust- cykler av det slag som vi just upplevt är ett återkomman- de inslag i en mark- nadsekonomi, även om det exakta förloppet varierar beroende på om- ständigheterna.

Doktrinhistoria och veten- skapsteori kan bidra med per- spektiv på teoriernas relativitet och hjälpa oss att se lite mer skep- tiskt på de för tillfället domineran- de paradigmen. Psykologi kan ge en nyttig påminnelse om att natio- nalekonomins vanliga antaganden om rationellt beteende ibland behöver modifieras.

Min slutsats är inte att nationaleko- nomisk forskning och utbildning be- höver reformeras i grunden. Veder- tagen nationalekonomisk metodik har gett en förståelse av en rad sam- hällsfenomen som vi inte skulle kun- na få på något annat sätt.

Men nationalekonomerna kan förmodligen göra – ännu – större nytta om vi kompletterar våra spe- cialkunskaper med bredare perspek- tiv. ✨

Alla är rädda för Anna

Vogues chefredaktör Anna Wintour dominerar som ingen annan modejournalistiken. Hon är smakdomaren som väljer, vrakar och förkastar med absolut gehör för branschens krav och läsarnas smak.

Av Barbro Hedvall

DEN SOM TROR ATT ALLA modemänniskor alltid bär svart och att bara armar som accessoar lanserats av Michelle Obama får dessa

hon leder. *Vogue* är större än någonsin, med utgåvor i mer än tjugo länder. Den amerikanska är den främsta och posten som dess

der det att Anna tidigt var en person som en modekreatör gärna lånade plagg till, hon var med i de rätta sammanhangen och känd för sin stil, en bra annons helt enkelt.

Men det är länge sedan miss Wintour var en flicka i "Swinging London", sedan trettio år tillbaka verkar hon i New York. Det är ändå ingen tvekan om att det är en europeisk överklassdam vi följer i filmen. Anna talar distinkt med låg röst, gör inga vilda gester, håller ihop benen när hon sitter och korsar armarna över bröstet på det sätt som bara just väluppfostrade flickor på bågge sidorna av Kanalen gör.

SOM VARJE ÄKTA modeikon har Anna en stil hon inte förändrar: den kortklippta, tjocka bobbfrisuren med rak lugg har hon med sig från det London där Mary Quant en gång regerade. Och de stora, svarta solglasögonen synes vara hennes främsta arbetsredskap.

Den tunna eleganta figuren med den karaktäristiska frisyren och de stora, svarta solglasögonen på första raden i visningslokalen drar blickarna till sig. Dessa blickar är, föreställer jag mig, till 80 procent skrämde. De tillhör modeskaparen och hans närmaste medarbetare, de tillhör den pressansvariga, de tillhör modeller, fotografer och

Vogues chefredaktör väljer och väljer bort.

FOTO: EVERETT COLLECTION/BLA BILD BYRÅ

illusioner raserade av *The September Issue*, dokumentären om Anna Wintour. Hon bär aldrig helsvart, alltid ljusa lätta eller mönsttrade plagg, och hon blottar gärna sina slanka armar i mycket kortärmade klänningar.

Anna Wintour är chefredaktör för amerikanska *Vogue*, världens tyngsta modetidning. Den posten har hon haft så länge att hon själv nu beskrivs av en medarbetare som "påven i modekyrkan". Omtalad utanför denna kyrka blev hon när Meryl Streep gestaltade en känd moderedaktör i filmen *Djävulen bär Prada*. Den var i sin tur baserad på en roman skriven av en före detta assistent till Anna – hon kallas som påvar och kungar vid förnamn av de troende i modets värld.

Wintour är alltså redaktör, inte kreatör. Hennes ställning som modepressens ledande person är en funktion både av hennes personliga kvaliteter och av den tidning

chef den mest eftertraktade för modejournalister.

Vogues ställning beror på att dess läsekrets är den penningstarkaste, den som både har lust och möjligheter att köpa plaggen i prêt-à-porter-kollektionerna. Tidigt förstod *Vogues* ledning att det hänt något med modeläsarna och -köparna. Hustrurna till rika och mäktiga män hade fått konkurrens från kvinnor som tjänade egna pengar och idag är det de som är kärnan i *Vogues* läsekrets. Det är för dem Anna Wintour gör tidningen.

Hon är själv en av dem.

Anna Wintour har sedan sina tonår arbetat. Hon kommer visserligen ur en välbeställd engelsk familj men alltsedan hon kom in i modebranschen har hon lyckats få sina kläder betalda genom egna ansträngningar, inte med pappas pengar.

När jag skriver "ansträngningar" bety-

en god del av publiken, särskilt dem som är designerns varmaste anhängare. För Annas makt är stor, och hon tvekar aldrig om vad hon tycker. Men värst av allt – hon avslöjar knappast någonsin vad hon tycker. Det dröjer dagar och veckor efter en visning innan ryktena börjar gå om vad *Vogue* gör eller inte gör av kläderna.

Dokumentärens röda tråd, det framgår väl av namnet, är septembernumret, det nummer som alltid är störst och som anger tonen för året. Modet följer sin egen årsrytm, densamma som skolårets, vilket betyder att det är med hösten allt börjar. Ju större nummer, desto större kommersiell succé – omfånget avgörs av annonstillströmningen. September 2007 slog nytt rekord, ett kort ögonblick skymtar vi en nöjd chef för Condé Nast, förlagshuset som ger ut *Vogue*.

Då har vi fått följa Anna på visningar, på

besök hos modeskapare som Oscar de la Renta i New York, Jean-Paul Gaultier i Paris och en mycket nervös Stefano Pilati hos huset Yves Saint Laurent. Vi har sett henne i hemmiljö, i limousiner men framför allt i tidningshuset vid Times Square i New York, där entrén är vitglänsande och den enda utsmyckningen är *Vogues* logga på innerväggen.

VI SOM LÄST BOKEN och sett filmen *Djävulen bär Prada* hajar till när vi ser korridorerna med kläder på långa ställningar, när vi ser de anställda rycka till vid viskningen "Anna är här nu" och när vi hör bullriga herrar med emfas hävda att denna "lotion är den enda hon godkänner" eller "den där färgen får bara inte visas för Anna".

Men sedan går det över i en redaktions-skildring som jag finner mer trovärdig än sådana brukar vara på film eller tv.

Det handlar om att välja, välja bort och välja till, hela tiden välja. Och sådant är i grunden allt tidningsarbete. Det finns alltid långt mer material än som får plats, långt fler historier värda att berätta, långt fler personer att porträttera än ett nummer rymmer. Konsten är att plocka några, presentera dem så att läsaren tycker om dem och gärna kommer tillbaka till tidningen.

Det där kan verka enkelt. Men tusentals nedlagda tidningar, miljoner i förluster och mängder av slocknade drömmar vittnar om hur svårt tidningsmakeri är.

Anna Wintour kan alltså sitt yrke, därför är det värt att studera arbetet på *Vogues* redaktion för alla som är intresserade av tidningsverksamhet.

Chefredaktör Wintour kommer inte med stora idéer, hon ter sig snarare initiativlös. Reportageidéer, fotograferingar, omslagsperson, plaggurval etcetera kommer från andra redaktionsmedlemmar.

Chefredaktörens roll är istället domarens. Allt passerar Anna, hon väljer och vrakar, hon beställer nya bilder, hon förkastar redan gjorda uppslag. En hård skola, det förstår man. Men en lärarrik.

Vad lär man då? Inte att Anna skulle ha en överlägsen smak eller en bättre modekänsla än någon annan. Nej, det som gör Anna Wintour unik och framgångsrik är hennes förmåga att kombinera modekänsla och förstå läsarna.

Omslaget är den mest säljande sidan i ett magasin. När Anna väljer omslagsbild tar hon inte någon av de fantastiskt spännande plaggbilderna utan ett huvud (av skådespelaren Sienna Miller) där det leende ansiktet tar störst plats och plagget hon bär bara anas. Jag skulle inte köpa det omslaget. Men så är jag inte heller New York-kvinna med miljondollarinkomst.

Jag ser hellre en Chandelldräkt hel och hållen än en Hollywoodblondins glänsande tandrad. ✨

Filosofi

Religion är inte magi

Religionen står inte i motsatsställning till rationalism och den fria tanken. Men människan kan aldrig behärska världen och livet med sin tankeförmåga.

Av Kerstin Vinterhed

PROBLEMET MED Humanisternas famösa antireligionskampanj ("Gud finns nog inte") – vars efterdyningar fortfarande svallar i pressen och sinnena – var väl att deras definition av religion var så primitiv, som om religion och tron på det övernaturliga vore samma sak. Det är det inte, snarare tvärtom, visar den finländske filosofen Georg Henrik von Wright i sin bok *Humanismen som livshållning* från 1978. Har humanisterna läst den? Annars är det på tiden.

I ett par avsnitt med utgångspunkt från den antika Prometheusmyten gör han några viktiga klarlägganden angående förhållandet mellan magi, vetenskap och religion. I den ordningen, observera! Prometheus var den store ljusbäraren i den grekiska mytologin som vill upplysa människorna om tingens natur och kosmos lagar och som straffas av Zeus för sitt övermod genom att fjättras till en klippa. Han är sinnebilden för den hybris som är baksidan av människans önskan att förstå och behärska naturen.

Hos Goethe vidareutvecklas myten i Faustdramat på ett sätt som brukar kallas kristet. Som bekant sluter Faust förbund med djävulen för att härigenom få möjlighet att tillfredsställa sin rastlösa vetgirighet. I folksagens form straffas Faust för sin hybris med eviga kval efter döden. Hos Goethe kompliceras myten. Så länge Faust fortsätter att vara en orolig ande, så länge han inte slår sig till ro och tror att hans verk är fullbordat, så länge har han Guds välsignelse och kan fortsätta sitt sökande. Så länge kan han vara som Gud, inte Gud.

Denna inställning innebär ett bejakande av människan som en tänkande och kunskapssökande varelse, ja, att just detta är hennes natur. "Kunskapen som livsform är den för människan mest säregna livsformen, den där hennes mänsklighet tydligast kommer till uttryck", skriver von Wright. En uppfattning som tidigt omfattats av olika religionsforskare från Schleiermacher

till Nathan Söderblom. Religionen står alltså inte i motsatsställning till ett rationellt förhållningssätt som sådant, endast till den övermaga uppfattningen att människan i kraft av sin tankeförmåga fullständigt skulle kunna behärska världen och livet. Religionen har inga sådana högtflygande föreställningar om människans roll skapelsen. Religionen erkänner hennes litenhet, hennes dödlighet och att hon lever av nåd.

Till Guds avbild är hon förvisso skapad, men inte till Gud. I hennes gudalighet ingår också förnuftet, den fria tanken. Och här, i tankens balansgång på gränsen till förbudna riken, lever det drama som vi kallar kampen mellan ont och gott, det som gör oss till människor. Över dessa riken råder den Onde, skriver von Wright, denne försöker ständigt locka människan över gränsen och hålla henne kvar hos sig. "Tanken är hans potentiella bundsförvant inom människan." Den olydiga tanken, som inte går att tämja. Som kan leda oss rätt – och von Wright är en hängiven försvarare att rationalitetens landvinningar i vår tid – men också fel. Ett exempel på detta är magin. Genom magin söker människan makt över de utommänskliga krafterna, och magin är samtidigt, som von Wright skriver, vetenskapens moderssköte. "Vetenskap och magi har en gemensam trosbekännelse: tron på människans förmåga att bevinga 'makterna'. Vetenskap är rationaliserad, från vidskepseln renad magi."

Magin är en besinningslös åtrå att befalla över makterna, ett begär som gått i arv till vetenskapen. Det är intressant, och samtidigt skrämmande, att tvivlet på människans förmåga till självbehärskning inför sina enorma möjligheter idag känns starkare än under upplysningshumanismens förtröstansfulla dagar, menar von Wright. Jag håller med honom. Den västerländska människan har ännu långt till den besinningsfulla rationalitet som Goethes Faust efterlyser mot slutet av sitt liv. ✨

Medierna har skuld i krisen

Finanskrisen väcker frågor om ekonomijournalisternas kompetens. Men trots att det hade kunnat vara bättre, har professionalismen ökat i jämförelse med 90-talskrisen.

Av Mats Bergstrand

RAPPORT ÄGNARSÅGOTT som hela sändningen åt Riksbankens sjuttiofemprocentiga höjning av marginalräntan. Situationen är dramatisk, befolkningen förlamad av oro över devalveringsspöket och den hotande arbetslösheten. En förälder i en lekpark kommenterar händelseutvecklingen på ljuvlig finlandssvenska: "Jaaa just det, med, med ränter och grejer och höjningar och sänkningar, allt sånt där, jag vet inte." Inslaget går raskt vidare till en kille i tjugofemårsåldern som får frågan om han är orolig: "Jaa, nej, jag är lite nervös för att jag inte ska hinna med bussen bara."

Det var den 9 juni 1992 och vi stod mitt uppe i 90-talskrisen som startat med en attack mot den svenska kronan i oktober 1990 och vars efterverkningar fortsatte under större delen av 90-talet.

Nu befinner vi oss, även om botten är nådd, mitt i en ny kris. 90-talets inhemsk valuta-, bank- och fastighetskris har ersatts av en internationell finanskris. Mycket är annorlunda nu, men en aspekt kvarstår oförändrad: uppfattningen att medierna missköter bevakningen. Är det så? Är denna finanskris också en kris för ekonomijournalistiken?

En vetenskaplig studie från London School of Economics i samarbete med London College of Communication (*What is Financial Journalism For?*, Damian Tambini, november 2008) frågar sig om inte den ekonomiska journalistikens tillkortakommanden har bidragit till att förvärra vår nuvarande kris. Vissa journalister skriver främst för investerare och andra marknadsaktörer och tappar därför sitt granskande fokus. Nyhetsrapporteringen riskerar därför att uppmuntra marknaden att bete sig dysfunktionellt genom att förstärka flockmentaliteten och kortsiktigheten, konklude-

rar rapporten. Att denna esoteriska ansats utestänger en bredare allmänhet är en annan del av samma problematik. Sedan genomförs alltså olika enkäter där intet ont anande människor offentligen får visa upp den okunskap som journalistiken bär skuld för. Journalistik för alla innebär inte att alla ska delta. Ja, jag vet att det är en otidsenlig ståndpunkt, men därför inte nödvändigtvis felaktig.

Det finns dock värre saker. Till och med rent bedrägeri förekommer. Två journalister på *Daily Mirror* ägnade sig systematiskt åt att köpa aktier som de sedan drev upp kurserna för med sina kommentarer i tidningen och därefter snabbt sålde. De fällades år 2005 i domstol för denna otillbörliga marknadspåverkan. Jag vet inte om det är trösterikt att de som intervjuats för studien menar att detta kriminella beteende är synnerligen ovanligt "åtminstone i gamla medier".

ATT ALL UNDERSÖKANDE företagsjournalistik tenderar att påverka börsen och marknaden är däremot ofrånkomligt och, ur ett medieperspektiv, oproblematiskt. Även om inte alla driver det så långt som en ledande brittisk ekonomijournalist: "Vi utgår från att marknaden är i grunden korrupt och att det vid varje given tidpunkt cirkulerar en massa insiderinformation som handlare utnyttjar. Vårt jobb är att komma åt denna insiderinformation och göra den tillgänglig för alla. Det skapar bubblor, visst, men det är bara marknadens natur. Vi har ingen moralisk förpliktelse att dämpa svängningarna. Tvärtom faktiskt. Gör vi det så ska vi vara klara över att vi går någons ärende."

Kritiken mot mediernas sätt att hantera den pågående finanskrisen är tvåfaldig: 1) Larmet kom för sent. 2) Den alarmis-

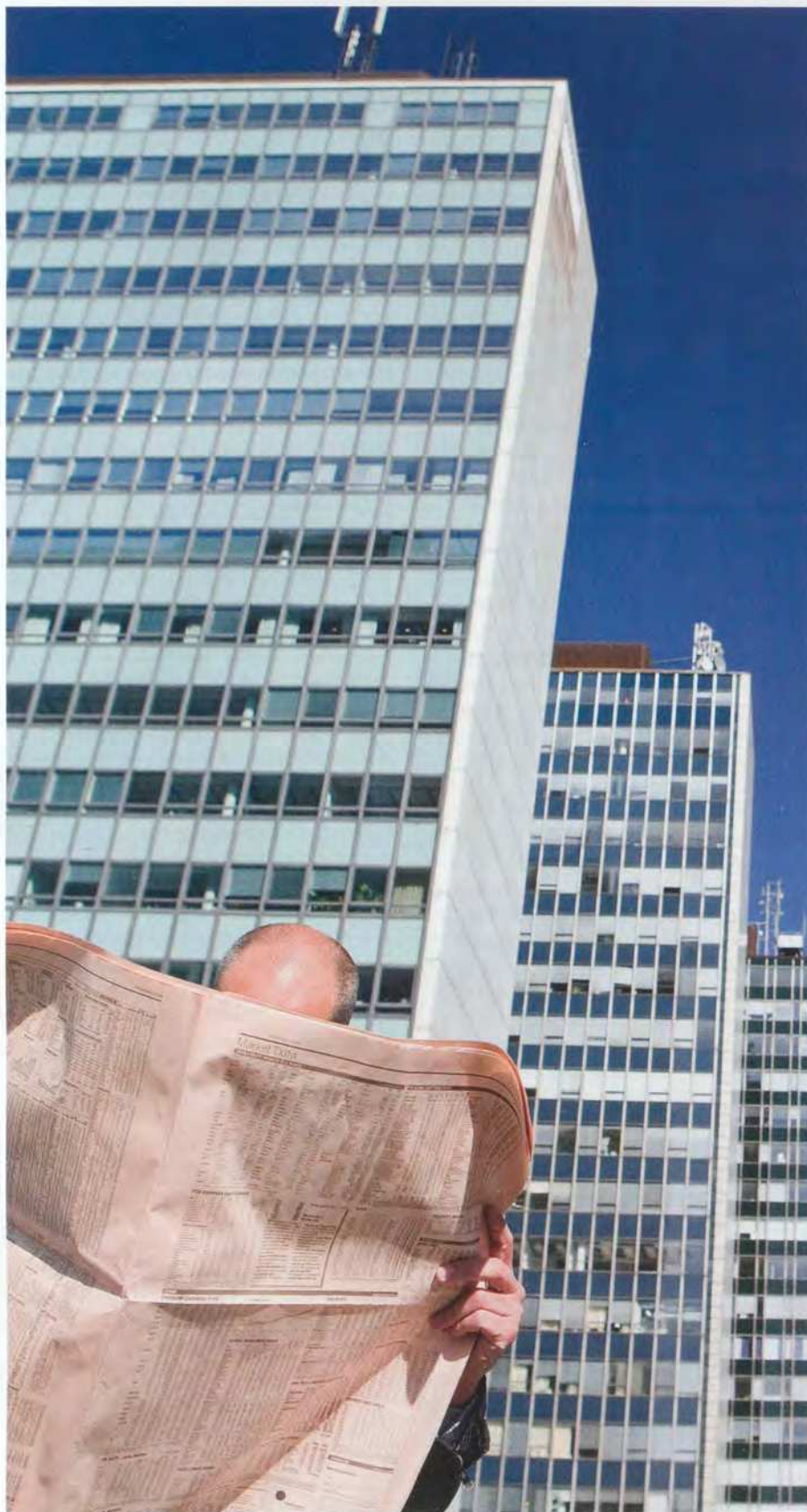
tiska rapporteringen har förvärrat krisen. Som stöd för den första tesen brukar Harvardkonomen John Kenneth Galbraith anföras. Han ombads 1986 av *New York Times* att skriva en artikel om den spekulativa uppgången på den finansiella marknaden och förutsåg då en krasch i oktober 1987. Artikeln refuserades för att den ansågs för alarmistisk.

Den amerikanske journalisten Danny Schechter har samma erfarenhet av den nuvarande krisen. Han skrev 2006 en artikel i Harvard University's *Nieman Reports* där han uppmanade sina kolleger att hålla ögonen på kreditmarknaden. Året därpå gjorde han en film, *In Debt We Trust*, där han varnade för en finansiell kollaps och blev förlöjligad för detta i recensionerna. När han därefter skrev en bok om utvecklingen, *Plunder*, blev han refuserad av inte mindre än trettio förläggare som tyckte att han överdrev. När boken till sist kom ut sammanföll det med investmentbanken Lehman Brothers fall och recensenterna hyllade honom plötsligt som en profet.

SCHECHTER SKRIVER i *British Journalism Review* (nr 1, 2009) att medierna är medbrottslingar i subprime-skandalen. Vissa tidningar fick till och med bonus på husförsäljningar som deras annonser genererat. Inte undra på att de var måttligt intresserade av att granska de initialt så förmånliga lånen. Tidningarna var enligt Schechter "delaktiga i korruptionen". Även i Sverige har tesen om mediernas senfärdighet framförts - i en Timbrorapport (*Missade journalisterna finanskrisen?*, Patrick Krassén, 2009).

En initierad om än i vissa bitar ifrågasatt berättelse i tidskriften *Vanity Fair* om kollapsen för USA:s femte största investmentbank, "Bringing down Bear Stearns" (Bryan Burrough, augusti 2008), pekar på mediernas starka ställning i känsliga finansiella situationer. Här var det en reporter på CNBC som i direktsänd tv sa sig ha information om att en affär med Bear Stearns avbrutits eftersom det uppkommit oro för bankens hälsa. En Wall Street-veteran menade att Bear Sterns dog i samma ögonblick som frågan ställdes. Så stor makt har medierna. Att det senare i programmet framkom att affären trots allt genomförts ändrade ingenting. Då var det redan för sent. Samma resonemang har förts om BBC:s ansvar för Northern Rocks öde. Sättet att rapportera kan ha förstärkt paniken och flykten från banken, menar vissa analytiker. Faktum kvarstår dock att den var misskött och hade behövt stöd från Bank of England alldeles oavsett medierapportering.

Överhuvudtaget finns det anledning att sätta in medierna i ett större perspektiv när skuld ska fördelas för bristande information om upprinnelsen till finanskrisen. Bankernas riskhantering lämnar ex-

Är denna finanskris också en kris för ekonomijournalistiken?

FOTO: PARQUE/CORBIS/SCANPIX

empelvis mycket i övrigt att önska. En riskanalytiker på en stor global bank beskrev i tidskriften *Economist* (7 augusti 2008) inifrån hur sned balansen är mellan affärssidan

och riskanalytikern. Riskerna bagatelliseras alltid, den som bromsar en affär anses alltid illojal, de som är på affärssidan har alltid ett informationsövertag. Inte är detta medier-

nas fel. Och titta på de riktiga experterna, våra ekonomer. Bland de ledande akademikerna på våra universitet är den förhärskande uppfattningen att man inte ska ge prognoser om utvecklingen på finansmarknaden. Det ingår inte i deras profession, menar de. Följden blir att de som uttalar sig i medierna nu nästan uteslutande är bankekonomer, personer som har betalt för att ge felaktiga prognoser. De ska värna bankens intressen, och där ingår inte primärt att vara först med beska besked som minskar bankens vinstmarginal. Lägg därtill konjunkturinstitutet som förvisso har betalt för att ge korrekta prognoser men som allt som oftast misslyckas med just detta. Läs Ulf Jakobssons självkritiska inlägg i ämnet i samband med 90-talskrisen (*Ekonomerna i debatten – gör den någon nytta?*, 1996). En bok där det annars i närmast komisk utsträckning är "obildade journalister" som bär skulden till alla problem.

I DINO VISCOVIS avhandling vid JMG i Göteborg från 2006, *Marknaden som mönster och monster*, kan man samtidigt se att ekonomerna i medierna tidigare behandlades med stor respekt av journalisterna. Något ifrågasättande av teserna förekom inte. Nu är den respekten borta. Det är sunt. Men med den verkar också nationalekonomerna ha försvunnit. Det är mindre sunt. Tyska nationalekonomer är inte detsamma som skuldbefriade nationalekonomer.

Sammantaget menar jag att svenska ekonomijournalister hittills trots allt skött rapporteringen bättre denna gång än under föregående kriser. Visst hade en större satsning på företagsekonomisk journalistik kunnat ge tidigare belysning av bankernas obalanser, men någonstans ska väl också mediernas minskade resurser och den enskilde journalistens ökade arbetsbelastning ta ut sin rätt. Nej, jämfört med såväl 90-talskrisen som IT-bubblan i början av detta årtionde visar medierna nu prov på större professionalitet. Under 90-talskrisen var ekonomijournalisterna för tankemässigt låsta av den etablissemangskonsensus som sa att försvaret av kronkursen var ett överordnat mål. Och IT-bubblan hade medierna själva varit med och skapat genom att lite för okritiskt, närmast underdånigt, lyfta fram vissa IT-entreprenörer. Granskningen blev därefter.

Den här gången har farhågorna för en krasch trots allt rapporterats, även om omfattningen förstås, med facit i hand, lätt låters sig kritiseras. Men de varningar som *Economist* levererade under flera års tid nådde också svenska medier. Och det faktum att några enskilda aktörer tidigt var ute och larmade betyder ju inte med automatik att det hade varit relevant för alla medier att slå på stora trumman. Även den som gissar kan få rätt. ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Second Opinion: A Doctor's Notes from the Inner City*, kom ut hösten 2009. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Död mans dom

För inte så länge sedan skrev jag en essä om Arthur Koestler, den brittiske författaren av ungersk börd. Sättillvida som vi alltid tycker om att fälla ett övergripande omdöme om någon – han var en bra människa eller han var en dålig människa – är jag fortfarande inte riktigt säker på hur jag ska betrakta honom.

Å ena sidan var han otvivelaktigt briljant. Han författade sin berömda och ytterst inflytelserika antikommunistiska roman, *Natt klockan 12 på dagen*, på tyska. Trots att engelska inte var hans modersmål var hans engelska prosastil mycket vacker. Hans memoarer från sin tid som dödsdömd i Francos fångelser under inbördeskriget hör enligt min mening till 1900-talets klassiker. Hans idéer blev alltmer bisarra, men han var åtminstone alltid intressant. Jag misstänker faktiskt att han helt enkelt inte visste hur man är ointressant. Och han instiftade det årliga Koestlerpriset för konstverk och litteratur producerad av fångar i brittiska fångelser, en fantasifull filantropisk gärning. Å andra sidan påstås det i en biografi över honom att han gjorde sig skyldig till våldtäkt. Om detta är sant blir det nästan omöjligt att läsa hans böcker utan att höra anklagelsen "våldtäktsman!" ekande i bakhuvudet. Inte bör väl en man som gör anspråk på att kommentera och påverka världsläget vara en våldtäktsman?

Hur påverkar en människas värsta handlingar vår bedömning av hennes verk? Vi vägrar inte att betrakta Caravaggios målningar för att han var en mördare; kan det vara så att tidens gång löser en människa från hennes onda dåd och gör dem betydelselösa? Hade Shakespeare (eller snarare Marcus Antonius, så som Shakespeare framställer honom) fått saken helt om bakfoten när han sa:

Vad ont vi göra, överlever oss;
Vad gott vi göra, läggs med oss i graven ...?

Dessa frågor infann sig förstas genast vid nyheten om senator Edward Kennedys död. Hans beteende på Chappaquiddick Island 1969, när han – för att uttrycka det mildt – lät en kvinna drunkna genom sin brottsliga vårdslöshet, kostade honom riktigt säkert nomineringen som det demokratiska partiets presidentkandidat, men tydligen inte mycket annat. Han var amerikansk senator under många år, därtill en som konsekvent gjorde anspråk på moralisk överlägsenhet. President Obama sa om honom att hans signatur fanns på nästan alla lagar som gav amerikaner ökade medborgerliga rättigheter och bättre sjukvård och sociala förhållanden.

Låt oss för ett ögonblick anta att detta var obestriddligen sant (det är det naturligtvis inte): Skulle vi ha mycket högre tankar om Kennedy som människa till följd av detta? Hur rationellt det än kunde vara, så skulle jag innerst inne inte ha det. För mig skulle detta nästanmord – för det var vad det var – fortfarande väga tyngre än alla andra sanningar om honom. Men Koestlers eventuella brott har inte riktigt samma effekt på min bedömning av honom som människa.

Detta beror delvis på min obotliga brist på beundran för politiker i kontrast till författare. Shelley kallade poeterna världens hemliga lagstiftare, och på det hela taget har jag större respekt för dem än för faktiska lagstiftare.

Jag fastnade för en mening i den nekrolog över senator Kennedy som publicerades i den franska tidningen *Liberation*: "Igår sörjde demokratiska och republikanska kongressledamöter förlusten av senatens legend, författare och inspiratör till omkring 2 500 lagar."

Tvåusenfemhundra lagar! Det måste ha krävt mer fantasi än alla Simenons böcker tillsammans (omkring 400 stycken, tror jag). Jag tvivlar på att jag ens skulle kunna komma på 2 500 saker som det behövde lagstiftas om, än mindre hur lagarna skulle se ut. Kanske borde jag ompröva min åsikt om poeters och politikernas relativa förtjänster. ✨

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✨ Keith Richards försöker samla ihop det gamla gänget i studion. Ett lockbete

ROCK&ROLL DAILY

YOUR NONSTOP MUSIC NEWS SOURCE

tycks vara att göra Jack White från White Stripes till producent. "Vi håller kontakten", säger Keith till *Rolling Stone*-bloggen "Rock and Roll Daily". Dessutom sliter han med sin självbiografi: "Jag försöker komma ihåg saker, vilket är mycket svårt."

✨ Musikjournalisten Petroc Trelawny noterar med tillfredsställelse i "Culture

Telegraph.co.uk

Blog" i *Daily Telegraph* att en åkomma från andra sidan Atlanten ännu inte nått *BBC Proms*. "Det är en sådan lättnad att den vulgära amerikanska ritualen med automatiskt stående ovationer ännu inte nått *Proms*. Tidigare i veckan skapade Concertgebouw-orkestern sublim musik i Royal Albert Hall, men på något sätt hade en stående ovation förtygligt vad vi alla just lyssnat till. Just som de sista tonerna klingade av reste sig ett par hastigt och jag muttrade argsint "sitt ner" tills jag förstod att de inte visade sin uppskattning för Ravels *Dafnis och Chloe* utan helt enkelt ville hinna med 21.45-tåget till Godalming eller Godstone."

✨ Kort före sin död intervjuades den polske filosofen Leszek Kolakowski av

WELT ONLINE

Welt Online. Han får frågan om vi nått slutet på det "sista moderna århundradet". "Behovet av att tillhöra en stam, så att säga, är lika stort som tidigare. Nationella konflikter verkar inte ha upphört. De förtrycktas återkomst" i Sovjetunionen och andra stater som befriats från kommunismen skulle faktiskt kunna anta en särskilt obehaglig form."

✨ *Moby Dick* är överskattad och kan inte hållas för att vara den roman man måste

Mother Jones

läsa för att "förstå USA", skriver Kevin Drum i *Mother Jones*. Läsarna håller i stort sett med. Men vilken roman förklarar USA? "Anonymous" ger besked: "The only book that truly deserves the 'you can't understand the country without it' bit is *Valley of the Dolls*."

Irans väg är inte given

I samband med revolutionen i Iran 1978-79 instiftade dess högste andlige ledare Ayatolla Khomeini omgående Wilayat al-faqih (väktarrådet). Tills den tolfte imamen återvänder ska regimen se till att samhället fungerar inom religionens ramar. Väktarrådet gör anspråk på en ställföreträdande roll tills Messias infinner sig, så som exempelvis påven inom den katolska kyrkan. Grundinställningen inom shia har ofta varit att människan själv kan sköta sin relation med Gud fram till dess att den tolfte imamen återuppstår och därmed att den "nya tiden" infinner sig. Två huvudskolor, literalisterna (akhbari) och rationalisterna (usuli), hade olika åsikter om det jordiska ledarskapets status.

Literalisterna menade att individen har ett förhållandevis stort ansvar för sitt religiösa leverne tills den tolfte imamen återinfinner sig och såg med en viss skepsis på ett religiöst ledarskap med allt för stora maktbefogenheter. Rationalisterna ansåg tvärtom att en form av ställföreträdande tjänst i imamens frånvaro skulle instiftas. En sådan skulle förbereda samhället genom lagstiftning, utse böneledare, driva in skatter och kommendera heligt krig, jihad, om samhället behövde försvaras tills imamen återuppstod. Rationalisterna som sedermera lade grunden till den lagskola som ayatolla Khomeini drev till sin spets, ansåg att religiösa auktoriteter

kunde hantera det nödvändiga i imamens frånvaro. Således föll det sig naturligt att etablera en stat, reglerad efter shiitisk lagtolkning, styrd av religiösa auktoriteter med rätt att agera och fatta beslut tills imamen visar sig. Ett system utvecklades av religiösa auktoriteter, mullah (persiska för en religiös funktionär), som genom att utnämna sig själva i en sluten cirkel bevarade makten inom gruppen.

Under 1700-talet blev rationalisterna den dominerande skolan inom shiaislam och det religiösa ledarskapets status tog sakta form. Khomeinis institution utvecklade rationalisternas lära till en auktoritär regim som fängslade opponenter, gjorde anspråk på att vara sanktionerad av Gud och ha en ställföreträdande roll i den tolfte imamens frånvaro.

Mot slutet av sitt liv deklarerade Khomeini att den Islamiska Republiken representerade den tolfte dolde imamen och därmed hade befogenheten att temporärt styra individens religionsutövning in i minsta detalj.

Irans nuvarande osäkra situation efter valet lämnar dörren på glänt för en religiös opposition. Just nu ser det ut som att den traditionellt religiösa öppenhet som historiskt kännetecknat shia har kvävts. Men Irans och shiaislams religiösa framtid är långt ifrån given.

Eli Göndör

” Han har inget begrepp om andras känslor i Europa, och verkar ha glömt att Tysklands delning beror på ett krig som Tyskland startade.

Margaret Thatcher till Francois Mitterrand om Helmut Kohl som just presenterat sina planer på en tysk återförening.

EN SVENSK TRIVS BÄST I ULLIGA STRUMPOR OCH FILTAR

SVENSKA SEDER OCH BRUK

Jag har en god vän som under sin karga tid som ungarl var på jakt efter vad han kallade en filt-kvinna. Det var hans namn på drömpartnern.

- Du vet den där typen som omger sig med massor av små lampor och mjuka möbler där det alltid ligger mjuka filtar av olika kulörer travade, så att de alltid var de än befinner sig i lägenheten kan svepa om sig i en mjuk filt.

Vännen fick något drömskt i blicken vid tanken på denna ultimata kvinna.

Kanske är Sverige filtkvinnans naturliga biotop. I Sverige har ordet fredagsmys letat sig in i Akademiens ordlista och har till och med av etnologen Charlotte Hagström vid Lunds universitet korats till en modern rit. Godis, chips, film och/eller *Let's Dance* tillammans i soffan. Barnen kräver denna rit av sina föräldrar. De behöver rutiner. Mysiga rutiner.

Ingenstans i världen kan väl ullkoftor, tända brasor, varm choklad och limpmackor ha sådan hög status som här. På lämnar Ikea utan den obligatoriska jättepacken värmeljus, gärna kompletterat med doftljus.

Det är denna dröm om myset som gör att svensken orkar med sitt slit och sin ateism, kan den andliga betraktaren tänkas tycka. Den mer feministiska går också till storms mot myset. Den i Sverige så heliga mysbyxan (som kan ses bäras även på stadens gator av folk som gjort världen till sitt förlängda mysiga vardagsrum) kan av dessa hänfullt ibland kallas hustrumissandlarbyxor.

Svenskarnas huskonstnär är som vi alla vet Carl Larsson, fredagsmysets chefsideolog. Den varma idyllen är dock en falsk bild, fortsätter feministen. I en recension i *Svenska Dagbladet* över Carl Larsson-utställningen på Waldemarsudde röt Katarina Wadstein MacLeod till över att det i utställningskatalogen inte påpekas hur mossiga Larssons målningar är. Dessa passiva kvinnor, som bara sitter och är mysiga, medan pojkarna springer runt och är aktiva.

Man anar att recensenten tror att svensken inte kan se att denna idyllvärld är just en idyll - och som sådan kan inspirera till fredagsmyset - utan förväxlar tavlorna med den konkreta verkligheten.

Hur gick det för min vän? Jo han hittade vad han sökte efter (det gick tämligen fort, sedan han definierat sitt mål). Och nu är ytterligare en mysig svensk på väg ut i världen.

Fredrik Sandberg

DEL 4

Av Kristoffer Leandoer

Ingen plats för esteter

Få i Vietnam läser böcker och författarnas upphovsrätt respekteras inte. Såväl politisk litteratur som kokböcker drabbas av censuren, vilken stundtals tar sig anmärkningsvärt handgripliga uttryck.

Klockan nio på kvällen den 10 april 1954 gjorde två franska kompanier i det belägrade Dien Bien Phu ett försök att återerövra en av de fem kullar som tillsammans utgjorde fästningen Eliane. Medan de gick uppför backen mot en sannolik död började de sjunga legionärsånger för full hals, samma melodi men på olika språk: de tyska främlingslegionärerna på tyska och fransmännen samma sång fast texten översatt till franska. Det sägs ha varit första gången som trupper gick sjungande till strids i detta besynnerliga, utdragna krig och i ren häpnad tystnade skottlossningen på bägge sidor för några minuter. Strax därefter kom ett kompani regeringstrogna vietnameser marscherande samma väg. Den nation som fransmännen konstruerat för att behålla kontrollen över Indokina var så ny att den inte hade några egna sånger. Men soldaterna hade ju gått i fransk skola, för till skillnad från i Laos och Kambodja satsade fransmännen på utbildning i Vietnam. Tusen års kinesiskt inflytande; hundra års franskt; tio års ryskt – vare sig det gäller sånger, arkitektur, religion eller politik lägger man bara på ett nytt lager utan att besvär sig om att ta bort det gamla först (precis som man gör med telefonledningarna; drar en ny utan att ta bort den gamla, varför många Hanoigator ser ut som jättespindlarnas bo i Tolkiens *Bilbo*). I snart ett år har vi tittat upp från vår trädgård här i Hanoi med grannhus som våning för våning är vietnamesisk byggnadshistoria, från snirklig kinesisk drakornamentik via kolonialversionen av fransk art deco till cement och korrugerad plåt. (Det går undan också: ena veckans rivningstomt är nästa veckas nybygge, och vice versa.) Alltså fick de regeringsstrogna vietnameserna gå i strid mot sina revolutionära landsmän med "Marseljäsen" på sina läppar, den franska revolutionens stridshymn. Det är osäkert om de uppskattade ironin.

På andra sidan tycks sångerna ha varit desto fler.

En kväll i slutet av augusti sitter vi på en båt i naturreservatet Halong Bay. Vietnam har bestämt sig för att ta plats vid sidan om Thailand som turistparadis, överallt byggs luxuösa hotellanläggningar,

turism är en ambitiös flerårig högskoleutbildning som alla statliga guider gått och den unga serveringspersonalen tar i för allt vad de är värda, spexar och leder oss i allsång, allt med samma stela gravallvar som vietnameser gärna visar upp i utlänningars sällskap så fort de är osäkra på situationen eller vårt sätt att reagera på den. (Desto mer genuint är leendet när de väl spricker upp i det.)

Alla bra allsånger är naturligtvis från Vietnamkriget, eller det amerikanska kriget som man säger här, och de ger sig inte förrän hela sällskapet klämmer i för full hals: "Viet Nam – Ho Chi Minh! Viet Nam – Ho Chi Minh!" För en 46-årig svensk som växte upp med en FNL-bössa i varje gathörn har det smått terapeutisk verkan: när jag sneglar på vår bordsgranne, Christopher, som är en drygt femtioårig restaurangägare med hästsvans från New York, upptäcker jag att han inte verkar lika road.

Från början ville jag skriva den här texten utan att nämna kriget, men jag förstår inte hur det skulle gå till. Kriget och dess följdverkningar är den erfarenhet som fortfarande används som måttstock. (En mamma i våra barns skola underkände *a priori* allt jag eventuellt hade att säga med hänvisning till att jag varken svultit, blivit utsatt för bomber eller suttit i läger.)

Landets största litterära succé på senare år är Dang Thuy Trams dagbok, utgiven på engelska i höstas under titeln *Last Night I Dreamed of Peace*. Dang Thuy Tram kom från en bildad Hanoi-familj (vi bor två kvarter från hennes barndomshem) med hemmet fullt av böcker och klassisk musik, hennes pappa var kirurg och hennes mamma föreläste i farmakologi. När hon själv tog läkarexamen valde hon att gå med i armén och skickades som tjugotreåring söderut längs Ho Chi Minh-spåret den 23 december 1966: som tjugofemåring var hon chefsläkare på ett fältsjukhus som hela tiden fick flyttas till nya kamouflage undan amerikanernas bombningar. Den 2 juni 1970 bombades hennes provisoriska klinik och fem människor dog. När den bombades igen en dryg vecka senare antog man att positionen förräts och alla flydde, utom Dang Thuy Tram och tre sjuksköterskor som stannade hos de patienter som var för svårt sårade för att flyttas. Den 20 juni upphör dagboken: någ-

Kristoffer Leandoer är författare och förläggare. Hans senaste bok är *Huset som Proust byggde*.

Duong Thu Huongs *Roman utan titel* skildrar djungelkrigets fysiska sidor.

FOTO: BERTRAND GUAY/AFP/SCANPIX

”

Den 20 juni upphör dagboken: några dagar senare hittades Dang Thuy Tram död, skjutet i huvudet av en amerikansk kommandosoldat.

ra dagar senare hittades hon död, skjutet i huvudet av en amerikansk kommandosoldat på search and destroy-uppdrag. En amerikansk underrättelseofficer, Fred Whitehurst, hade i uppdrag att bränna icke-militärt material och skulle just kasta hennes dagbok – en ihopsydd pappersbunt som inte var större än ett cigarettpaket – i lågorna när hans tolk sa: ”Släng den inte i elden, Fred, det brinner redan i den.” Whitehurst lät tolken översätta passager ur dagboken, och blev så pass fascinerad att han tog hem den till USA, där han så småningom började arbeta för FBI som expert på sprängämnen.

I mitten av 90-talet gav Fred dagboken till sin bror Rob, som var gift med en vietnamesiska och började översätta texten. Tillsammans började bröderna söka efter Dang Thuy Trams kvarlevande familj och i mars 2005 hamnade dagboken hos hennes mamma och tre systrar. Redan i juli samma år gavs dagboken ut på vietnamesiska, och blev en enastående framgång. Efter ett och ett halvt år hade den sålt i 430 000 exemplar, en siffra som är helt ofattbar i detta fattiga land där böcker är en lyxva-

ra och läsning ingen särskilt utbredd vana. I Sverige läser vi i genomsnitt 13 böcker per capita och år. Genomsnittsvietnamesen läser 0,6 böcker per år. Dessutom är 80 procent av all utgiven litteratur facklitteratur, för det mesta enklaste sortens managementböcker av typen ”så lyckas du i affärer”.

Häromdagen var det premiär för *Bränn den inte*, filmatiseringen av Dang Thuy Trams dagbok. Sjukhus uppkallas efter henne och hennes grav är en kultplats. Kanske kan man säga att hon spelar samma roll för unga vietnameser som Anne Frank för generationer av västeuropéer: hon gör ett ofattbart lidande fattbart genom sin relativa lättillgänglighet och mänsklighet. Hon var en för sin tid och miljö inte ovanlig familjeflicka som försökte vara så duktig som möjligt och råkade hamna i en situation som krävde omänskliga insatser av henne. Hon var ofta den enda läkaren, arbetade dygnet runt och opererade under extrema förhållanden, samtidigt som hon dyrkades av de unga soldater som dog som flugor omkring henne. Men »

genom sitt tvivel på sig själv, sin medkänsla, sina funderingar över kamratskap, trofasthet och den oåtkomliga kärleken, sin otålighet inför egna tillkortakommanden och envisa strävan att förbättra sig själv blir Dang Thuy Tram gripbar, och hennes dagbok avheroiserar en historia som vietnameserna ofta avlägsnat sig från genom att sätta den på piedestal. För en svensk kan hennes funderingar nog framstå som ganska präktiga ibland, präglad som hon är av den specifikt vietnamesiska partidisciplin som snarare är konfuciansk än kommunistisk (även ideologier går att överlagra) och betonar dygd, familjesammanhållning, lydnad och respekt för äldre auktoriteter. Mitt ute i djungeln kan den unga läkaren sucka: "Jag har inte uppnått någon av livets tre pelare: ideal, karriär och kärlek." Ändå är det omöjligt att inte beröras djupt av hennes enträgna kamp för självständighet och mognad under sällsynt grymma omständigheter: "Nej, jag är inget barn längre. Jag har blivit vuxen." Det blev hennes allra sista anteckning.

Framgången för Dang Thuy Trams dagbok är som sagt ett undantag. Litteraturen har generellt en svag ställning i Vietnam. Författarna är osynliga, det finns ingen kulturdebatt, nästan allt som publiceras i översättning är välartat och ointressant, uppsatsprosa. En orsak är alltså befolkningens obefintliga läsvanor. En annan är kopiekulturen och de bristande insikterna i upphovsmannarätt. Det finns något oförväget och friskt över den allmänna inställningen att man kan göra i stort sett allt precis lika bra själv; från märkeskläder och maträtter till IT-teknik, medicin (ibland rent livsfarligt) och konst finns allt i hemsnickrad version. Hantverksskickligheten är det inget fel på. Någon gång är kopian ett konstverk, eller möjligen konstfilosofi, i egen rätt; som när min son pryder sitt rum med en gigantisk Roy Liechtenstein, som ju i sin tur målat av serierutor. Värre är det för litteraturen. För precis som man överallt här kan köpa piratkopierade dvd-filmer och cd-skivor för några kronor, kan man också köpa piratkopierade engelskspråkiga böcker, mer eller mindre välgjorda fotostatkopior av reselitteratur (särskilt Lonely Planet) men också ett par Vietnamromaner: Graham Greenes *Den stillsamma amerikanen* och Bao Ninh *Krigets sorger* i engelsk översättning. När jag frågar Bao Ninh, som lever i Hanoi, om inte inkomstbortfallet retar honom, skrattar han bara. Litteratur tillmäts i praktiken inget större egenvärde, upphovsmannens skydd är obefintligt (möjligen förbättras det i framtiden eftersom man nyligen inrättat en tjänst för att bevaka upphovsmannarättsliga frågor).

Hur skulle man kunna gå förbi kriget, när de få viktiga moderna litterära verken alla har det som utgångspunkt. Både *Krigets sorger* (som översatts till de flesta språk – den svenska översättningen kom 1996 – och räknas som en modern klassiker), och krigsveteranen Duong Thu Huongs *Roman utan titel*, skildrar djungelkrigets fysiska sidor på ett sätt som får det att vända sig i magen. Men även Nguyen Huy Thieps novell "Generalen drar sig tillbaka" (finns på svenska i samlingen *Skogens salt* från 2001) som inledde det litterära tövädret

skildrar en viktig aspekt av Vietnamkriget: veteranernas svårighet att anpassa sig till en ny verklighet. Duong Thu Huong, född 1947 och veteran från såväl "det amerikanska kriget" som gränskriget mot Kina 1979, fick sitt stora internationella genombrott år 2006 med sin stora roman *Glömskans jord* om hemvändandets omöjlighet, en bitter och cynisk version av *Odyssén* där den återvändande krigaren är bruten och impotent; en Odysseus som i den här versionen är helt underlägsen friarna som valt att stanna hemma och bruka jorden (det finns beröringspunkter med en annan kvinnlig nyläsning av *Odyssén*, Margaret Atwoods *Penelopiden*).

Glömskans jord gavs ut i Frankrike, där Huong lever i exil sedan 2006. Den finns inte utgiven alls på vietnamesiska, det gör ingen av hennes böcker efter 1989. Hennes stora genombrott kom med *De blindas paradys* 1989 som skildrade katastrofen med jordreformerna, efter den uteslöts hon ur kommunistpartiet, fängslades och sattes efter frigivningen i husarrest i Hanoi fram till dess hon gick i fransk exil.

I bok efter bok har hon skildrat desillusionen efter Vietnamkrigets extatiska år, förnedringen hos dem som tvingats ljuga systematiskt (*Bortom illusionerna* från 1987 skildrar en journals grynande insikt om den klibbiga väv av halvlögner och småmutor som han dragits in i) och dem som blivit ljugna för. Hon har skildrat tabubelagda ämnen som båtflyktningarna, den hårda tillvaron i omskolningslägren, hungersnöden efter jordreformens fiasko, den utbredda prostitutionen, maktmissbruket hos landsbygdens tusentals småpartipåvar. Huongs författarskap, som är väl representerat både på engelska och franska (*Glömskans jord* fick läsarnas stora pris av Elle 2007) saknas helt på andra våningen i den bokhandel på Trang Tien som blivit min ena tillflyktsort (den andra är cinemateket) där det annars finns ett ambitiöst sortiment vietnamesisk litteratur i fransk översättning.

Huong får helt enkelt inte säljas här. Och detta är det kanske viktigaste skälet till litteraturens slumrande tillstånd: censuren. Det vietnamesiska samhället har i praktiken nolltolerans för offentlig inhemsk kritik, och litteraturen hårdbevakas särskilt. Det lönar sig helt enkelt inte att sticka upp huvudet över alla andra, hellre då hygglig medelmått med säte i Författarförbundets styrelse. Censuren är handgriplig, noggrann och ambitiös. Och den drabbar inte bara skönlitterära författare. (Dr. Pham Hong Son dömdes till 13 års fängelse för att ha översatt texter om demokrati och lagt ut på internet: domen sänktes sedan till fem år av högsta domstolen, men Son, vars fall engagerat såväl Amnesty som brittiska PEN, sitter fortfarande i husarrest). Men censuren intresserar sig inte bara för skönlitteratur och texter om demokrati. Den lusläser även kokböcker.

Strax före jul stängde Hanois mest kända restaurang, Bobby Chin's, döpt efter sin karismatiska ägare som kan beskrivas som Sydostasiens svar på Jamie Oliver. Dess attraktiva läge vid Hoan Kiem-sjön – som Central Park i New York eller Kungsträdgården i Stockholm – i förening med

Mitt ute i djungeln kan den unga läkaren sucka: "Jag har inte uppnått någon av livets tre pelare: ideal, karriär och kärlek."

Bobby Chins egen kontroversiella profil sägs ha omöjliggjort rimliga villkor för en hyresomförhandling. Enligt ett envist rykte skulle Vietnams första McDonalds öppna där istället, men så blev det inte: nu är den attraktiva lokalen säte för diverse resebolag och landets enda internationella stjärnkock har ännu inte hittat ny lokal. Vi Hanoi-bor får trösta oss med Chins bok *Wild, Wild East. Recipes & Stories from Vietnam*, som gavs ut 2007 på Conran Octopus med förord av Anthony Bourdain och finns till försäljning i Hanoi tre, fyra boklådor med engelskspråkigt sortiment. Jag köper den i julklapp, men till min förvåning har någon klottrat i den. Några stickprover övertygar mig om att det är samma sak överallt. Jag undrar om Chins Londonförläggare är införstådd med det skick som boken säljs i här: med silverpenna har någon gått in och gjort överstrykningar i varje enskilt exemplar, en form av handgriplig censur som jag trodde bara ägnades privatpost – det bör ändå ha sålts några hundra exemplar av *Wild, Wild East* i Hanoi. Med en smula ansträngning och lite redaktörsvana kan man återskapa de överstrukna meningarna, en övning som säger en hel del om vad som döljs i den vietnamesiska självbildens skugga.

Det första som strukits över är formuleringen "invaderade Kambodja"; detta i en lång och beundrande uppräkningslista över de krig som Vietnam framgångsrikt utkämpat. Man vill ogärna se sig själv som *angripare*, hellre som *befriare*: "Alla kambodjaner som överlevde massmorden inser att kollapsen för de röda khmerernas välde den 7 januari 1979 aldrig hade ägt rum om de inte fått hjälp från sina vietnamesiska vänner", skrev statsorganet Viet Nam News när rättegångarna mot de röda khmererna inleddes i februari. Nästa överstrykning gäller, inte helt förvånande, matvanor (här i norr äter man hund, och man kan se flädda och partiellt styckade hundlik utbudas till hugade på gatan), proteinbrist och Vietnamkriget: Chin återger med förtjusning och detaljrikedom en skräckhistoria om en FNL-soldat som använde en död amerikansk fallskärms soldat som sin egen privata vistehusbod. Varje kannibalisk detalj har silverpennan med största noggrannhet strukit över. Ingen skugga får falla över FNL. Den hjältedyrkan som ägnas detta extremt våldokumenterade krig och den propagandaeffekt som det tillmätts ännu trettiofyra år efter krigsslutet, blir direkt löjlig i fängelsemuseet Hoa Lo, "Hanoi Hilton", där besökaren först lär sig hur illa fransmännen behandlade sina vietnamesiska fångar, och sedan får upptäcka hur trevligt vietnameserna ordnade det för nerskjutna amerikanska piloter i samma lokaler: plötsligt ler alla på bilderna, alla skjortor är nystrukna.

Det sista ingreppet som silverpennan gjort i *Wild, Wild East* gäller ett problem som den vietnamesiska staten faktiskt börjat erkänna att man har, nämligen korruption och maktmissbruk. Det är historien om ett internetkafé vars dator blir konfiskerad under den genomskinliga förevändningen att ägaren är spion.

Jag har aldrig sett något liknande. Silverpennan uttrycker brist på respekt för upphovsmannen, för förlaget, för läsaren, för boken som konstform och konsumtionsföremål – och, naturligtvis,

för det fria ordet. Silverpennan struntar i om den syns eller inte, den agerar inte i smyg. Den tycker att den är i sin fulla rätt att göra sitt ingrepp och visar det gärna för andra: såhär går det om du inte passar dig! Ett visst lagrum har den också i Vietnam, där artikel 88 gör det olagligt att "sprida propaganda mot den socialistiska staten Vietnam" (ä andra sidan har man ju skrivit under FN:s konvention för mänskliga rättigheter, med vilken silverpennan knappast är förenlig).

Vietnam är ett tättbefolkat land. 86 miljoner lever på ungefär halva Sveriges yta i ett långsmalt, S-format land som i princip består av en bergskedja, två floddeltan (Röda floden i norr, Mekong i söder) och en lång kust. 24 procent av vietnameserna har tillgång till internet. Det är ungefär lika många som bor i storstäderna. Och, ironiskt nog, ungefär lika många som enligt inofficiella beräkningar (den officiella statistiken talar ett helt annat språk) är analfabeter. I informationsteknologisk mening lever alltså en fjärdedel av befolkningen i samtiden, en fjärdedel lever på 1800-talet och återstoden på 70-talet.

Vietnam är ett land där den dagliga proteintillförseln är huvudfrågan för en majoritet av befolkningen: överlevnad, i dess mest grundläggande form. Ett fattigt land, ett land som trots femtio års kommunism inte klarat att ge sina medborgare allmän pension. Vietnam är ett ungt land: två tredjedelar av befolkningen är född efter 1975. Att skaffa många är barn fortfarande den enda pensionsförsäkringen, och då skall man få pojkar eftersom flickor förväntas gifta sig och ta hand om sina svärföräldrar. Detta är oförenligt med regeringens tvåbarnspolitik, och därför är alla medel tillåtna för att få pojkar. Jag är dum nog att åka till Parfumpagoden, två timmar utanför Hanoi, under en vietnamesisk högtid. Trängseln är ofattbar. Hela vägen upp från floden till kalkstensgrottan där själva det buddhistiska templet finns är kantad med försäljare av allt från hundkött till rökelse och bönekassetter. En återkommande vara är små pojkbepis i plast: de vänder baken till och skrevlar stjärthalvorna för att visa att de verkligen är pojkar. Parfumpagoden är nämligen också vallfärdsort för barnlösa, och de små offerstatyetterna är ett sätt att verkligen försäkra sig om att de högre makterna fattar vilket kön man är ute efter. Man tar inga risker. Vad har det med buddhism att göra? Vietnameser slänger inget, allt går att ta tillvara. Det gäller även trosfrågor: religionsutövning i Vietnam är en palimpsest, en överlagring. Kloka missionärer – buddhistiska liksom katolska – har förstått att betona det igenkännbara. Buddhism är en artig benämning på vad som i praktiken ofta är förfadersdyrkan. Någonstans i varje buddhistiskt tempel döljer sig en modergudinna, i varje hem finns ett husaltare där man tänder rökelse och gör små offer av mat och dryck till förfädernas andar. Trevitskägiga gudar med tomtblossande kinder ger långt liv, välbstånd och fruktbarhet. På det vietnamesiska nyåret rider köksguden på en karp till den himmelske kejsaren för att avlägga rapport om hur familjen skött sig. (Kanske just köksguden snarare ska skrivas på sedvanans än trons konto, som vår jul- >>

Vietnam är ett land där den dagliga proteintillförseln är huvudfrågan för en majoritet av befolkningen: överlevnad, i dess mest grundläggande form.

tomte.) Vissa dagar flagar askan ner över vår trädgård, då bränner grannarna låtsaspengar, *luckymoney*: genom röken stiger de till himlen och gör förfäderna rika, i gengäld ska dessa ge de levande tur. *Quid pro quo*: man köpslår även med de döda.

Det är en bedövande saklig kultur, kanske också denna saklighet är ett resultat av det konfucianska inflytandet. Även de dygder Duong Thu Huong ställer i kontrast mot

det korrumperade samhälle hon skildrar är i grunden de konfucianska, att vara en god lärjunge, vän och familjemedlem, ärlig och hederlig, hårt arbetande. "Detta är det vietnamesiska folkets vackra och dyrbara dygder, vilka under ett halvsekel ständigt angripits och till slut förstörts av den kommunistiska makten", säger hon i företalet till sin senaste bok,

Thich Quang Do.

I zenit, som utkom i januari 2009 i Paris och som endast varit tillgänglig på vietnamesiska på internet: redan första månaden fick den nära 100 000 besökare. Det är inte att undra på, eftersom Huong denna gång givit sig på det optimala tabut i Vietnam: landsfadern Ho Chi Minh. Avundsjuka kollegor muttrar att hon bara berättar sådant som alla redan vet. Det hindrar inte att *I zenit* är en ganska storslagen skildring av en åldrad president fångad i myten om sig själv, sprattlande i den konfucianska dygdens nät som partikamraterna cyniskt håller honom fången i, och medan de berikar sig själva förbjuder de honom att legalisera sin förbindelse med den fyrtio år yngre kvinna han skaffar två barn med. Även om det förmodligen säger mer om Huongs egen desillusion med kommunistpartiet än om den historiske Ho Chi Minh, så är det ett ganska ömsint porträtt av en konfuciansk visman, en jätte fångad av dvärgar. Allra bäst är ändå det långa avsnitt som lämnar maktspelet i Hanoi och kontrapunktiskt berättar om en bergsbys starke mans uppror mot konventioner och familjeförtryck: som skildrare av bymentalitet och kollektiv inskränkthet har Huong knappast sin like i modern litteratur, hon är en av de stora bondeskildrarna.

Huong tycks helt ointresserad av *hur* hon berättar. Den realistiska traditionen, och den hårda berättartekniska skolningen att tvingas precisera textens relation till den verklighet den påstår sig skildra, tycks helt sakna förankring i vietnamesisk litteratur: här är litteratur ett redskap. Den litterära tradition som Huong lutar sig mot består av saga och moraliteter. Det finns mycket litet i hennes berättande som inte är allegoriskt. Intrigerna i hennes romaner går oftast att översätta till en sens

moral. Är ett äktenskap dödfött, som i *Glömskans jord*, så resulterar det i missfall eller missbildade foster dömda till snabb död. (Huong är ingen subtil författare, hon skildrar en grov tillvaro med grova medel.) I sitt sätt att skriva präglas Huong tydligt av konfucianskt nyttotänkande, även om det ibland tycks plåga henne. Som hon själv med visst beklagande konstaterar i sin senaste roman: "Det finns ingen plats för esteter i det här landet."

Nej, esteter får som vanligt flytta till Paris. Där bor Anna Moï, född 1955, som till skillnad från Huong står med alla sina böcker i internationella bokhandeln, trots att de händelser hon skildrar i romanen *Riz noir* (2004) är minst lika våldsamma och fysiskt omskakande som någonting av Huong – men de ligger nära 40 år tillbaka i tiden, och tortyren av unga flickor utförs av sydvietnameser (representanter för vad som konsekvent kallas "puppet regime"), så det är helt i linje med den officiella sanningen. *Riz noir* är en sinnligt lyhörd uppväxtskildring från ett Saigon i dödsryckningar, lika känsligt registrerande både hettan, växandet och våldet som Duras tidiga romaner. Moï's litterärt högstående roman är ett oförglömligt vittnesmål från Saigons sista dagar, en kultur som skulle försvinna för gott när nordvietnameserna (med Moï's författarkollega Bao Ninh som en av soldaterna i den förtrupp som intog presidentpalatset) intog staden. Bland annat skildrar Moï hur buddhistmunkarna på sitt stillsamma sätt fick ut folket på gatorna i de massdemonstrationer som blev början till slutet för regimen.

Kvar i Saigon, nuvarande Ho Chi Minh City, sitter idag den 80-årige patriarken Thich Quang Do (se honom på You Tube: *In My View: Vietnam's Buddhist Monk Thich Quang Do – 20 dec 2007*) från den förbjudna Unified Buddhist Church of Vietnam, som befunnit sig i husarrest i Thanh Minh-klostret sedan 1982. Thich Quang Do, som nominerats till Nobels fredspris senast 2008, manar till civil olydnad i protest mot regeringens planer på att låta Kina utvinna bauxit ur ekologiskt känsliga bergsområden. I sitt pressmeddelande hämtar Thich Quang Do stöd hos en annan vördnadsvärd gamling, nämligen general Vo Nguyen Giap, den vietnamesiske historielärare som besegrade den franska yrkesarmén vid Dien Bien Phu. Giap (som enligt militärhistoriker är ett av 1900-talets stora militära genier om man bortser från hans slösaktighet med den enda resurs Viet Minh hade gott om: människoliv) är vid 99 års ålder tillräckligt intresserad av nationens angelägenheter för att då och då formulera ett öppet brev till landets ledning.

Nu har han alltså skrivit till premiärminister Nguyen Tan Dung för att varna för den miljökatastrof som skulle bli resultatet om man i ren flathet mot de kinesiska grannarna tillät deras planerade bauxitutvinning. Förra gången Giap skrev brev till rikets ledning ledde det till åtal mot den redaktör som publicerade det. Krigshjältar ska inte intressera sig för miljöfrågor, de ska putsa på sina medaljer och hålla tyst.

Men ännu lever, konstaterar man en smula förvånat, andan från Dien Bien Phu. ☸

Jag undrar om Chins London-förläggare är införstådd med det skick som boken säljs i här: med silverpenna har någon gått in och gjort överstrykningar i varje enskilt exemplar, en form av handgriplig censur som jag trodde bara ägnades privatpost.

Staten bör ägna sig åt att stödja filmen som andra konstarter, och lämna kassakorna till marknaden att föda och mjölka.

Filmavtalet står inför nya förändringar. En fråga som måste upp på agendan är stöd till kommersiell film som klarar sig själv.

Lämna kassakor till marknaden

Av Mats Johansson

Terminsstart på Gärdet; Filminstitutet presenterar höstens svenska premiärer. Förväntan i luften, filmåret har börjat bra. Men Cissi Elwin vill ha hundra miljoner mer och Björn Rosengrens säger att producenternas vägnar att filmavtalet är i fara. Dags för filmpolitiskt slagsmål? Mats Svegfors utredning sätter ljuset på en bräcklig ordning. Gällande avtal, som löper ut 2010, tjänar många parter: staten, biografägare, uthyrare, producenter, distributörer, tv-bolag. Men fler borde vara med: bredband, dvd.

Avtalet har dubbla uppgifter: att tjäna konsten och att tjäna pengar, via avgiften om tio procent på biobiljetterna som finansierar olika stöd. Staten tar in pengar från parterna, skjuter till skattemedel och ger bidrag till vissa producenter, i hopp om mer kvalitet än vid ren marknadsfinansiering.

När avtalet tecknades 2006 stödde dagens regeringsallians upplägget med en filmpolitik i två delar: staten tar filmkulturellt ansvar, medan parterna står för produktionsstöd. Men frågan är om det fungerar som tänkt. Vad med konstnärligt risktagande? Gynnas kvalitet och mångfald?

Frågar man Filminstitutet fungerar allt väl. Ja, statistiskt verkar filmkrisen inte värre än vanligt. På tv drog svensk film förra året 80 miljoner tittare. Ny publik nås via dvd, 20 miljoner sålda 2008. Ifjol gjordes 15 miljoner biobesök, en ökning som håller i sig. Av 250 filmer var 22 svenska, en tredjedel utan statligt stöd. Inget "skitår", alltså; en publikandel på 20–30 procent är inte dåligt för ett litet språk.

BIOINTÄKTERNA, PLUS sex procent till 1,2 miljarder kronor, gav 120 miljoner till avtalet, att lägga till 50 från tv och 185 från staten. Det räckte till produktionsstöd på 190 miljoner, publikrelaterat efterhandsstöd på 75 och ytterligare 40 till lansering, distribution och visning.

Under stridsropet "färre men bättre" har SFI börjat göra något åt en gammal synd genom att släppa igenom färre halvfärdiga ma-

nus. Numera finns också en regel om återbetalning av stöd för filmer med vinst över en viss nivå. Referensgrupperna har ombildats för att möta kritiken om vänskapskorruption.

Men systemet ger fortfarande makt åt några få beslutsfattare. Och utfallet av publikrelaterat stöd talar ett tydligt språk – det mesta gick (2007) till underhållning, titlar som *Solstorm*, *Arn: Tempelriddaren*, *Se upp för dårarna*, *Underbara älskade*, *Spöket Laban* – sådant som funnit finansiering ändå. De nya kvalitetsdeklarationerna till trots ges stora delar av det nyinrättade marknadsstödet (2009) till filmer som *Göta Kanal 3* och *Beck – i stormens öga*.

Å andra sidan: några titlar måste dra folk till biograferna om det ska bli pengar till mindre populära produktioner. Det gör inte hyllningar till Che Guevara eller dokumentärer om förgiftade bananarbetare.

VAD ÄR DEN KVALITET som efterlyses? 1963 års avtal definierade det som graden av förnyelse av filmens uttrycksmedel och formspråk, angelägenheten av filmens ärende, intensiteten eller fräschören i dess verklighetsuppfattning eller samhällskritik, psykologisk insikt och andlig nivå, lekfull fantasi eller visionär styrka, episka, dramatiska eller lyriska värden, den tekniska skickligheten och övriga artistiska komponenter.

En som uppenbarligen lever upp till detta är Colin Nutley. 2000–2007 har det blivit bingo varje år för hans bolag Sweetwater. För *Gossip*, *Sprängaren*, *Paradiset*, *Misa mi*, *Alla bara försvinner*, *Queen of Sheba*, *Heartbreak Hotel*, *Se upp för dårarna*, samt *Angel* har bolaget kunnat casha in 47 miljoner bara i produktionsstöd.

Det finns nytänkare bland filmskaparna som vill annat. Flera uttalar sig i *Filter* (9/09), bland andra Hoyte van Hoytema: "Mycket som kommer ur systemet är mediekort, tråkigt och deprimerande."

I brist på reformmedel talar dock mycket för status quo genom prolongering av avtalet, men sedan måste förändringar ske. Staten bör ägna sig åt att stödja denna konststart som andra, och lämna kassakorna till marknaden att föda och mjölka. ✱

TEMA

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

Fyra skribenter anser att det inte bara är möjligt utan också nödvändigt att börja leva livet annorlunda. Ett gott samhälle förutsätter varken effektivitet eller snabbhet. Långsamhet och beständighet är eftersträfvansvärda alternativ.

Svininfluenser

Det går att finna en annan modell för svenskt lantbruk. I det långsamma, småskaliga gårdslivet skymtar en syntes mellan ett globaliserat konsumtionssamhälle och ett traditionellt lokalsamhälle.

Av Per Svensson

I ett tv-inslag i somras lät en ledande företrädare för svenska mjölkbönder undslippa sig att lagårdsteknologin nu nått så långt att lantbrukarna borde slippa släppa ut kossorna i hagen under sommaren.

Det blev ett liv och ett kiv. Elisabet Höglund skrev en rasande krönika i *Expressen* och mjölkbonden gjorde en konstklippt pudel.

Episoden exemplifierade den paradox som präglar det svenska jordbruket: Ju "modernare" bönderna försöker vara, desto mer otidsenliga blir de.

Föredrar miljöskolade, Disneydompterade, trädgårdsfredagsfrälsta samtidskonsumenter mat från löpande bandet framför mat från klöverhagen? Tror inte det. Lantbruket tycks däremot fortfarande tro det.

Magasinet *Filter* tryckte för några månader sedan ett stort och ambitiöst reportage om grisuppfödning i Sverige och Danmark. Reportern besökte bland annat en stor, rationell grisfarm utanför Laholm. Ågaren visade runt i de automatiserade stallarna, men hade redan på förhand gjort klart att han inte ville bli fotograferad med något av sina djur. Inte för att han skämdes över sitt näringsfång. För honom handlade det istället om ett principiellt ställningstagande: "Jag vill att lantbruket ska ses som vilken annan bransch som helst. Om en tidning hälsar på en företagsledare i en fabrik, inte fan följer de då med ut och fotar bland maskinerna?"

Fabrik? Maskiner? För generationer uppvuxna med *Emil och griseknoen* borde det vara en svårsmält retorik. Man kan naturligtvis invända att det bara handlar om metaforer när gården blir fabrik och grisen en maskin, men metaforer är inte oskyldiga. Det finns alltid en dialektik mellan världen och bilderna av världen, de formar och förändrar varandra.

Lantbrukets ledande metaforleverantör har länge varit tillverkningsindustrin. Det har funnits en medveten strävan efter att lyfta in lantbruket i den rationella moderniteten, strömlinjeforma jordbruket med fabriken som förebild.

Jag bläddrar i Svenska Turistföreningens årsbok från 1960. Det årets tema var "Bygden". I en av artiklarna kan man läsa om det moderna jordbrukets utveckling. Mekanisering. Produktivitetsökning. Specialisering. Strålände framsteg som ändå, det måste medges, har en baksida. Överproduktion. Avfolkning av landsbygden. Ett begrepp som "avhästningen" låter en ana en melankolisk botten som

blir fullt skönjbar när artikeln "Så brukar vi jorden" ska summeras. "Den förändring som jordbruket och därmed jordbruksbygden genomgått på några årtionden är genomgripande. Ännu på 1930-talet myllrade det av folk på gårdarna", konstaterar författaren Gideon Saemund, varefter han konkretiserar detta myller. Tätt packade hus. Liv och rörelse. Skratt och skvaller. Gräl och romanser. (Lite som i dagens romantiserade storsadsförorter, slår det en.) Nu, vid skiftet mellan 50- och 60-tal, har den tekniska utvecklingen drivit fram en kulturrevolution i det agrara samhället. "Numera ligger jordbruksbygden folkgles och tyst, när inte traktorernas, bilarnas och mopedernas smatter tränger ut ur avgasrören", skriver Saemund och fortsätter: "Arbetsantalet harglesnat ut och dagsverkstorpren har helt försvunnit. Böndernas och lantarbetarnas bostäder och livsföring har förbättrats, men det är längre mellan husen; och människorna som har sin utkomst av jorden har blivit ensammare. Dock vill väl ingen ändå återgå till gamla förhållanden med deras knapphet och hårda slit, även om jordbruksbygden och den mänskliga samvaron på den tiden var mera levande och färgrik än nu."

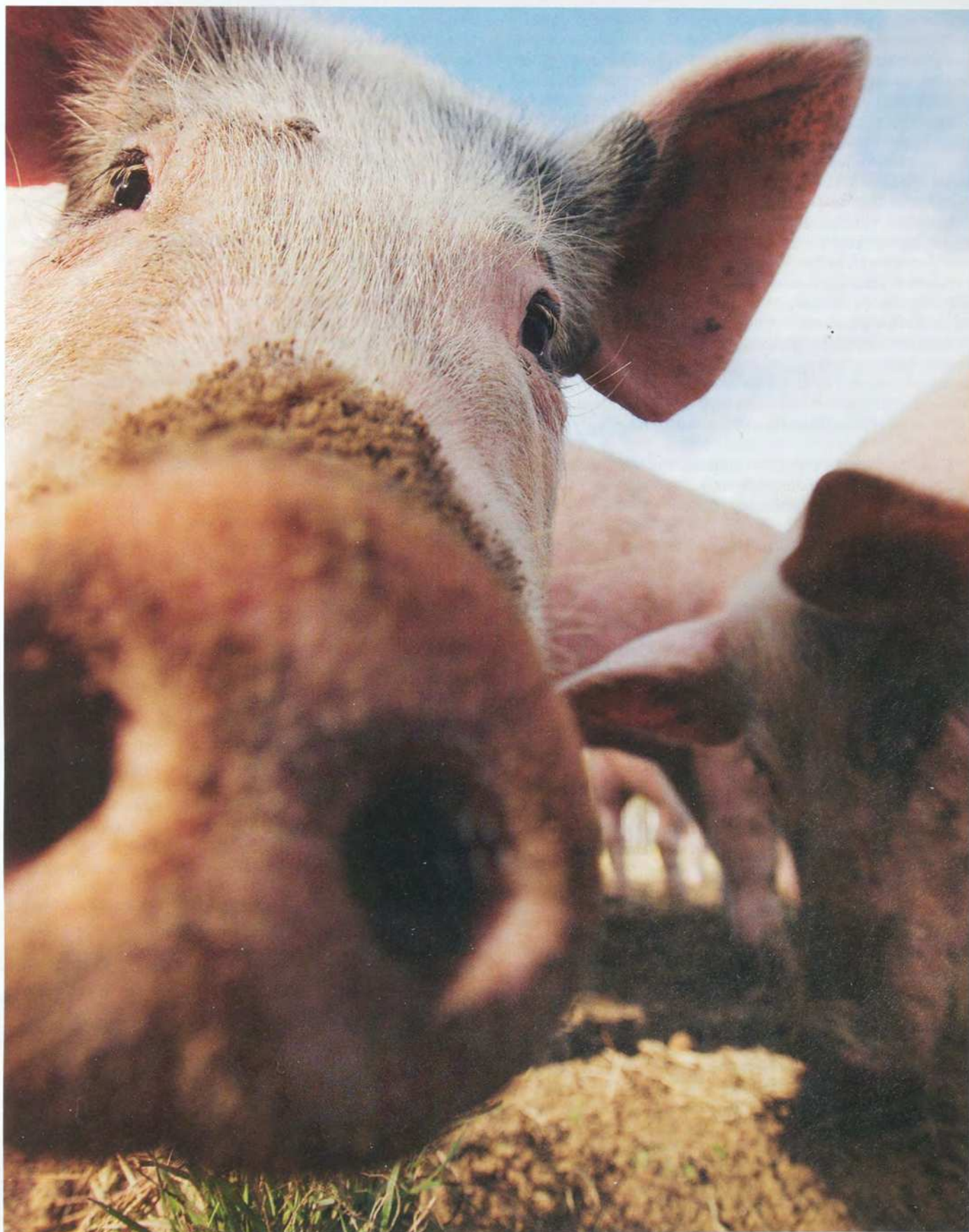
A mbivalensen är typisk för det sena folkhemmets förhållande till den accelererande moderniteten. Man kunde känna ett styng av saknad efter den gamla goda tiden, gården därhemma, men man hade ju ändå fått det så mycket bättre och förändringarna var hur som helst oundvikliga, man kunde inte vrida tillbaka klockan. Nostalgin fick en fristad i kitschen och populärkulturen. Känslan i fyrtio- och femtio-talets pappersbonader med sina gungande höllass, yppiga mjölkerskor och glada grisar levde vidare i sextio- och sjuttioalets svärmeri för natur och allmogekultur – från schamporeklamen till *Svensk-toppen* och proggnosererna. "Blommande äng har blivit avgas och betong", klagade Ola Magnell i "Påtalåten".

Men ingen trodde på allvar att det fanns en väg tillbaka till Bullerbyn. Skäggiga hippies med lika skäggiga getter var inget verkligt alternativ till djurfabriken. Stig Claesson lät i *Vem älskar Yngve Frej* mannen "som gjort sitt" hänga en skylt med texten "Fornminne" på torpets brevlåda.

Industrialiseringen och strukturrationaliseringen av landsbygden kunde uppfattas, ja uppfattades nog av de flesta, som en ohejd-bar naturkraft.

I själva verket var utglesningen av landsbygden ett resultat av en

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

Svinigt bra med friska grisar.

FOTO: MICHAEL ENGMAN/NORDIC PHOTOS

viljeakt, ett uttryck för ett kulturellt och politiskt projekt som inte var unikt för Sverige men som av flera skäl (den långa freden, den centraliserade staten, de täta kontakterna med framtidslandet USA) fick ett kraftigare genomslag här än i resten av Europa: ambitionen att göra den industriella rationaliteten till hela samhällets överordnade och styrande princip. Två år efter krigsslutet, i juni 1947, lade riksdagen ut kursen för det moderna svenska jordbruket. Tre mål fastställdes: 1) Staten skulle med hjälp av prisregleringar se till att bönderna nådde upp till en inkomstnivå som svarade mot industriarbetarnas löner. 2) Sverige skulle vara i det närmaste självförsörjande vad gällde livsmedel. 3) Lantbruket skulle effektiviseras. Större, men färre gårdar. Fler och bättre maskiner. Jordbrukspolitikerna var redan från start genomsvad av den för svensk efterkrigstid typiska korporativistiska storskalighetskulten (staten hjälper stor att kaka upp liten). Några av de viktigaste instrumenten i moderniseringsarbetet var lantbruksnämnderna, som med lock och pock drev på strukturaliseringarna, och prispolitiken, som låste in bönderna i ett slutet och hårt reglerat system. Priset på jordbruksprodukter spikades i riksdagen efter förhandlingar mellan Statens jordbruksnämnd och Lantbrukarnas förhandlingsdelegation (så småningom släpptes också konsumentrepresentanter in i förhandlingarna).

Om någon bransch underkastats planeekonomi i Sverige så är det jordbruket. Det är därför stötande när somliga bönder avfärdar krav på miljövänligare metoder eller bättre djurhållning med argument ågande av marknadsmachismo. Som när en grisbonde för ett antal år sedan argumenterade för mindre dalt i den svenska djurhållningen och lyfte fram den danska industrigrisen som ett mer marknadsanpassat alternativ: "I Sverige har vi producerat Cadillac. Och det är klart att vi ska sälja Cadillac om folk vill ha Cadillac, men det vill de inte. De vill inte betala för mer än en Skoda", grymtade han. Också där maskinmetaforen. Bildspråket speglar ett mentalt tillstånd, ett tankemönster som, det är värt att upprepa, inte har vuxit fram på en rå och skoningslös marknad utan under ett paraply av regleringar och subventioner. Bönderna har nu bytt husbonde. Den svenska staten har ersatts av EU. Det har förvisso skärpt konkurrensförhållandena (runt hälften av allt kött som konsumeras i Sverige idag är importerat), men jordbruket är fortfarande långtifrån en bransch som andra. Den slukar 40 procent av EU:s budget (och det är osäkert när och hur denna bisarra bidragsekonomi kommer att fasas ut). Skattebetalarna har därmed rätt att ställa långtgående krav på de verksamheter bönder bedriver, av samma skäl som skattebetalarna har rätt att ställa krav på andra offentligt finansierade verksamheter.

Man kan, till exempel, tänka sig att många skattebetalare tycker det är rimligt att mjölkbönderna inte bara levererar mjölk utan också ett levande landskap med betande kossor.

Lantbrukets fixering vid industriell varuproduktionen – största möjliga mängd till lägsta möjliga kostnad – är sedan länge otidsenlig, en fossiliserad vanföreställning från förr.

Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000, sista delen i förlaget Natur & Kulturs jordbrukshistoria i fem band, innehåller ett intressant och mycket talande diagram över jordbrukets, industrins och tjänstesektorns andelar av sysselsättningen under perioden 1870–1990. Man ser där tydligt hur de olika samhällstyperna avlöser varandra. Någon gång i mitten av 30-talet skär den gröna jordbruksgrafen och den röda industrigrafen varandra, varefter jordbrukets andel av arbetskraften fortsätter att sjunka snabbt för att på 1990-talet stabiliseras på några få procentenheter. Men industrins hegemoni varar bara några få decennier. Vid mitten av 60-talet skär industrikurvan och tjänstekurvan varandra. Den senare stiger sedan brant, medan

den förra sjunker. På 1990-talet är tjänstesektorns andel av de sysselsatta lika stor som jordbrukets andel var på 1870-talet, nära 70 procent. De mentala modeller jordbrukarna förmåddes att anpassa sig till efter kriget är hopplöst daterade. Industrialismen var inte framtiden. Industrialismen var en parentes.

Jag äter en långsam lunch med Rolf Axel Nordström. Det är han som bjuder. Kräfterna kommer från Vättern, men den apelsinkryddade korven och den sockersaltade skinkan har för inte så länge sedan pilat runt på pigga ben i en hage ett par hundra meter från matbordet. Rolf Axel är bonde. Grisar är hans passion, har alltid varit det. Han skulle aldrig tala om dem i termer av maskiner. Hans gård är inte någon fabrik. Just därför kan den ses som en modell för ett framtida svenskt lantbruk. Generaliserar man Rolf Axel Nordströms sätt att hålla gris kan man rentav tycka sig skymta något ännu större – en syntes mellan ett globaliserat konsumtionssamhälle och ett traditionsmedvetet lokalsamhälle.

Ångavallen ligger på Söderslätt, vid landsvägen mellan Malmö och Trelleborg. I stora hagar bökar och stökar flockar av flerfärgade, fläckiga grisar – slanka, långbenta och energiska. De får en snarare att associera till glada och apportioneringsvilliga jockeyer än till löpandebandgödda slaktsvin. Rolf Axels grisar lever i flockar utomhus året runt och får bara vegetariskt foder.

De utgör en mix av konventionell tamgris, vildsvin och, framför allt, linderödsgris, en gammal hårdig lantras. I en annan hage betar små rödbruna kossor med sina kalvar. De är rödkullor, också det en gammal och länge utrotningshotad lantras. Gården håller sig också med får, liksom med egen spannmålsproduktion och egna frukt- och grönsaksodlingar.

Det är på många sätt Bullerbyn, barndomslandets leende lantgård med grymtande grisar och luddiga lamm. Men det är samtidigt ett framgångsrikt post-industriellt tjänste- och upplevelseföretag.

Rolf Axel Nordström föddes i en företagarfamilj, på den tiden hälftenägare till Nordsjö färg.

Framtiden var utstakad. Han var ende son och skulle skolas in i firmen. Men Rolf Axel var mer intresserad av djur än av färgburkar och utbildade sig till lantmästare. Det skedde inte utan konflikter såväl med fadern som med de egna föreställningarna om vad en bonde gjorde och inte gjorde. Rolf Axel Nordström chockades när han som nybliven grisfarmare fick klart för sig hur han förväntades hantera sina djur – utfodra dem med kadavermjöl till exempel, göra dem till kannibaler.

Så började han sin kamp mot konventionerna och det lantbruks-industriella komplexet. Han blev en särpling och dissident.

Medan vi äter berättar Rolf Axel om en barndomsupplevelse som satt djupa spår hos honom. Som liten gick han i kindergården i närheten av de gamla husarstallarna vid nuvarande Kronprisen i Malmö. På den tiden fanns det fortfarande hästar i stallarna och en dag fick Rolf Axel se hur ett sto leddes ut på gården.

"Sedan var det på med slaktmasken. En man skar halsen av hästen. Hovarna klappade mot kullerstenen. Jag drömde mardrömmar om det en månad utan att tala med någon." Själv har han strävat efter att utveckla en så human slaktmetod som möjligt. Inga transporter.

Grisarna slaktas hemma på gården. Ingen stress. Inga grisar drivs fram till slakt. På Ångavallen öppnar man en grind och väntar tills grisens egen nyfikenhet lockat in den i en gång som leder till en matplats där djuret bedövas och sedan slaktas.

Metoden går stick i stäv med konventionell industriell löpandeband-logik. Men långsamheten är här ett värde i sig. Grisarna ska inte behöva dö i panik. De ska inte behöva lukta blod eller se någon av sina artfränder dödas. Accelererad produktionstakt har annars varit regeln i efterkrigstidens europeiska jordbruksindustri. Rolf Ax-

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

el ger några exempel: För 60 år sedan mjölkade en genomsnittlig ko cirka 3 000 liter per år, idag mellan 10 000 och 12 000 liter. Förr var en kyckling mellan fyra och sex månader gammal när hon slaktades, idag 32 dagar.

Samtidigt har kornas livslängd reducerats dramatiskt. Fjäderfä och grisar har tvingats leva i fabriksmiljöer som har mycket få likheter med Sörgården.

För snart tio år sedan var det inte svininfluensan utan galna kowsjukan, som satte skräck i Europa. Det finns starka skäl att koppla denna idag märkligt förträngda farsot till lantbrukets produktivitetssjakt. Ute i Europa dopades kor med köttmjöl, vilket sannolikt är en av orsaksfaktorerna bakom epidemin. I ett europeiskt perspektiv talar vi här alltså om en bransch som för att kunna producera ständigt mer mjölk per ko gjort korna, och sannolikt också människor, sjuka. Samtidigt är mjölk en vara som det produceras så mycket av att den måste kvoterats.

Också jorden har dopats. Det intensiva kemikaliejordbruket, som möjliggjort vackra produktivitetsskurvor, har kraftfullt bidragit till skövlingen av miljön. Övergödningen av Östersjön är bara ett exempel.

Det industriella lantbruket kostar. Smakar det också?

Livsmedel som får växa långsamt smakar mer och bättre, hävdar Rolf Axel. Det fanns en tid då snabb var ett närmast oemotståndligt ord – också när det gällde mat. Kakmix, burkskinka, raviolikonserver – när Sverige var som modernast envisades bara mossiga människor med att laga sin egen mat. Alla andra lät industrin göra jobbet. Det var ju så praktiskt. Man sparade så mycket tid.

Rolf Axel jämför efterkrigstidens industrijordbruk med miljonprogrammet. Det är en slående parallell. Alla dessa gigantiska bostadssilos som stampades fram ur marken på 60- och 70-talet, alla dessa sterila asfaltsåkrar, alla dessa Domuslador som smälldes upp i kalhuggna småstäder ... de var inte bara ett svar på reella behov utan också ett uttryck för en mentalitet, en kultur.

Är det inte dags att också lantbruket nu tar konsekvensen av att den kulturen inte längre har hegemoni?

Poängen med Ängavallens koncept är att lantbruket här har tagit ett kvalitativt språng. Man säljer inte bara en fysisk produkt. Kunderna köper också en upplevelse, en känsla av att ha gjort ett moraliskt vettigt val, immateriella värden. Man betalar för en inteckning i en lantlig kultur som känns genuin. Det är värt mycket.

Ängavallen befinner sig i upplevelseindustrin också i en annan, mer handfast mening. Rolf Axel och hans familj föder inte bara upp djur på gården, de driver också en ambitiös restaurang som 2008 utsågs till "Årets ekokrog" i *Whites restaurangguide*. Det är bara ett av många erkännanden han fått på senare år. Priserna och diplomerna har duggat tätt. Men fram till skiftet mellan 90-tal och 2000-tal var det motigt. Rolf Axel Nordström köpte gården på 70-talet och uppfattades länge av sina kolleger som den besvärlige kufen från stan. Hans idéer var oförenliga med den mäktiga lantbrukskooperationens strävan efter ett standardiserat och centraliserat produktionssystem. Långe var gårdens ekonomiska grund porös och svag.

Men efter millennieskiftet har det gått betydligt bättre för bonden på Ängavallen, inte bara opinionsmässigt utan också ekonomiskt. Miljödebatten och larmen kring djurtransporter och grisfabriker har gynnat honom.

Efter lunch tar vi en promenad – förbi örtagården utanför restaurangen, förbi den några år gamla hotellanläggningen, ner genom parken där Ängavallen odlar frukt och grönt i skydd av bokhäckar som skapar ett gynnsamt mikroklimat, ner till gårdsbutiken där man förutom kött, charkuterier, bröd och senap kan köpa picknickkorgar. Vi

stannar till sist till nere hos de nyfikna grisarna som snart ska flyttas från sin hage till de skördade fälten för att boka upp ogräsrötter.

Fick jag med allt nu? Restaurang. Kafé. Hotell. Picknickpark. Djurhagar. Eget bageri.

Djurhagar. Ett inhyst galleri. Konserter och författarkvällar. En butik som ska byggas om och utvidgas. Ett mejeri.

Ängavallen sysselsätter idag 18 personer – fyra i familjen, 14 anställda.

Om gården drivits som en konventionell grisfabrik skulle Rolf Axel Nordström ha haft tre anställda, tror han. Det är en annan aspekt av det ekologiska och upplevelsebaserade lantbruket. Det skapar jobb. Intressanta och spännande jobb. (På Ängavallen finns förutom köksmästare och kockar också en bagare, en sommelier, en charkuterist och så vidare). Stora delar av landsbygden skulle, inser man, kunna återbefolkas av driftiga, välutbildade yrkesmännskor som i sin tur skapar underlag för service och kultur – människor som inte nöjer sig med en Statoilmack, ett pizzaskjul och en skola som snart ska läggas ner.

Men alla gårdar kan inte bli ett Ängavallen? Alla bönder kan inte göra sig själva till blomstrande restaurangrörelser (80 procent av Ängvallens kött serveras nu i den egna restaurangen, resten säljs i gårdsbutiken)? Kanske inte. Men man kan vända det förfelade fabrikstänkandet ryggen på många olika sätt. Många lantbrukare är redan i färd med att genomföra denna mentala omställning ... de förstår till exempel att det inte i första hand är det eventuellt lägre priset som får sommargäster från Stockholm att vilja plocka sina jordgubbar själva. Det är upplevelsen stockholmarna söker, minnet av en eftermiddag på ett solvarmt jordgubbsdoftande fält med utsikt över ett glittrande hav.

Man kan ta bra betalt för sänt. Man kan ta bra betalt också för att lindra dåliga samveten. Man bör dessutom få rejält betalt, gärna skattemedel, för att vårda ett kulturarv och tillhandahålla idyller: böljande sädesfält, rödmålade gårdar, hagar där korna slickar sina kalvar rena, hö som inte packas i vit plast.

I sitt grisreportage gjorde magasinet *Filter* en prisjämförelse och kom fram till att den ekologiska fläskfilén från Ängavallen var mer än dubbelt så dyr som filén från den högteknologiska svenska grisfabriken och mer än fyra gånger så dyr som den brutalt producerade danska filén.

Är svenska konsumenterna verkligen redo att betala för modernt gammaldags jordbruk, ett lantbruk som kostar på sig att vara långsammare, mänskligare, mer mångsidigt? Vi borde vara det. Matkostnadernas andel av svenska familjers hushållsutgifter har sjunkit drastiskt de senaste trettio åren. Numera är det inte maten utan bostaden, fritiden och transportererna som drar de största kostnaderna.

Här finns utrymme för omprioriteringar.

Och som köttproducenten Rolf Axel Nordström stillsamt framhåller. Vi kan gärna minska köttkonsumtionen. Dra ner på kvantiteten, lägga pengarna på kvalitet. "Vi äter för mycket kött. En tredjedel vore lagom. Vi skulle må bättre och det skulle vara bra för miljön."

Det skulle antagligen också vara till glädje för en idag halvt bortglömd svensk matkultur, kan man tillägga. Färre grillådor och lågbudgetfiléer, mer ärtsoppa och fler strömmingslådor. Egentligen är det inte mycket att tjafsa om.

Den som inte är redo att betala för en levande landsbygd, lyckliga-re husdjur, friskare hav och bättre mat kan vad mig anbelangar gärna få koka långsamt i härdat fett.

Per Svensson är kulturskribent på *Sydsvenskan*. Hans senaste bok är *Dr Luther och Mr Hyde. Om tro och makt då och nu*. (2008)

Hållbar väg till effektivitet

Vi lever i en värld som förälskat sig i förgänglighet, obeständighet och kortsiktighet. Den ohållbarhet som präglar samtiden är dålig – för ekonomin likväl som för miljön. Det finns emellertid andra, mer effektiva och långsiktiga vägar att ta.

Av Andrew Price

Effektivitet såsom vi känner den – ”ytlig effektivitet” – har mycket mer som talar emot sig än för sig. Man kunde säga att den är alltför starkt präglad av ett tänkesätt inriktat på här-och-nu; kortsiktighet, med andra ord. Det är en mentalitet som går tillbaka på 1800-talet och Frederick W. Taylor, den förste ”experten på affärseffektivitet”. Att hitta genvägar, taylorismens väsen, är nog så bra, men bara under förutsättning av återverkningarna längre fram, i form av bieffekter på miljö (och samhälle), inte tillmäts någon som helst betydelse.

Det är ett meningsfullt tänkesätt endast om effektivitet till varje pris är det enda som räknas. Problemet är bara att detta innebär att man måste bortse från all hållbarhet – vad många felaktigt betraktar som ett ”umbärligt överskott”. Detta ingår i effektivitetens paket, om än uppenbarligen inte som en avsiktlig del. Utifrån den effektivitetsinriktade mentalitet, som hyllas av så många i den moderna världen, är strävan efter omedelbarhet helt meningsfull.

Cyniker skulle kunna hävda att världen i allt högre grad fungerar som en formel 1-bil. Detta är förstås helt i sin ordning om det enda målet är att komma först över mållinjen, och om en bilmotor inte behöver hålla mer än två tävlingshelger innan den ersätts. Här finns bara ett minimum av reserver för att garantera ojämförliga prestationer under en kort tid, vilket innebär ett avsiktligt inbyggt åldrande. På 1920- och 1930-talet, i kontrast till detta, fungerade Bentleys racerbilar enligt helt andra principer; deras designers och tillverkare satte värde på hållbarhet i alla avseenden. Vissa skulle hävda att vi borde ta större hänsyn till samma principer idag. För mekaniker som Billy Rockell, som byggde dessa fruktade men också högt respekterade och snabba ”gröna monster”, liksom för de män som tävlade med dem, var det fortfarande enormt viktigt att vinna. Men det var också

enormt viktigt att bilen skulle hålla mer än två tävlingshelger. 1930 hade Bentleybilar vunnit Le Mans fem gånger, ofta mot mindre och lättare bilar, och med två segrar för stallets förstabil.

Den tävlingsstrategi som utformades av W. O. Bentley, grundare av Bentley Motors, var förbluffande slug. Förutom att bara ställa upp i tävlingar där man hade goda chanser att vinna, förespråkade Bentley att vinna med minsta möjliga marginal för att inte överanstänga sina bilar (och inte i onödan avslöja deras verkliga kapacitet för konkurrenterna). Den egentliga poängen här är emellertid att hållbarhet, i Bentleys och hans mekanikers ögon, var av största vikt. Det är anledningen till att så många klassiska Bentleys – till exempel vår familjs Speed Six från 1930 – följde med in i det nya millenniet, fortfarande i fin (och potentiell tävlings-) form.

Dagens förespråkare av ”effektivitet inom industri och utveckling” verkar följa principer som i mycket liknar dem bakom formel 1-bilar. Vad båda parter fokuserar på är, enkelt formulerat, ett mycket snävt och kortsiktigt mål; detta är vad allt går ut på. Strunta i konsekvenserna; glöm alla olyckliga biprodukter och utslagnings effekter, som undergrävandet av ”ekosystemens hållbarhet”. I modernitetens ögon, och i ett slit och släng-samhälle, kan alltid någon annan plocka upp spillrorna och ta hand om eländet senare.

Ett annat problem med effektivitet till varje pris kommer av att blint följa 80/20-principen, en mycket omtyckt maxim inom företagsvärlden. Ett obestridligt konstaterande är att omkring 80 procent av resultaten härifrån kommer från bara 20 procent av orsakerna eller insatsen, det kan ingen förneka. För näringslivet är den främsta lärdomen av detta att ett fåtal produkter svarar för större delen av försäljningen och

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

Haven år 2048 lär inte rymma några kommersiella fiskbestånd, om det nuvarande "effektiva" fisket fortsätter.

FOTO: JORMA VALKONEN/IBL

vinsterna. Uppenbarligen har det ingen större mening att slösa energi på något som är oviktigt och improduktivt. Detta kan verkligen bidra till att undvika onödiga kraftanstängningar och därmed ineffektivitet, alltså är det inte något vi bör avfärda automatiskt eller lättvindigt.

Men när 80/20-principen följs alltför bokstavligt, kan den bli en riskabel ledstjärna. Än värre, den kan leda till katastrof. I detta ligger problemet – och en allvarlig svaghet. För att förstå varför kan man påminna om fiskerinäringens tillstånd, för att bara ta ett exempel. De överlägset största fångsterna kommer från kustområden; en smal remsa som utgör bara en liten del av oceanens totala yta och fungerar som en kustnära matfabrik. 80/20-principen säger att kusten är den plats där fiske bör bedrivas. Men se på vad oövekligt fiskande i dessa grunda, produktiva vatten har gjort med bestånden. Exploateringen har tårt alltför hårt på dem, men inte bara det; dessa rika kustvatten sammanfaller ofta med viktiga fortplantningsplatser. Nötandet på bestånden av torsk och andra fiskar längs kusterna har därmed påverkat reproduktionen och lämnat alltför lite fisk kvar för fångst (och reproduktion) i framtiden. Med andra ord, att alltför blint följa 80/20-principen kan lätt "döda den höna som lägger gyllene ägg".

Problemet är alltså att vi i vår hänsynslösa jakt på högproduktiva "heta områden" – där det onekligen finns mycket att vinna – lätt kan komma att offra något ännu mer värdefullt. I fiskerinäringens fall kan det hårda nötandet på fiskevattnen också innebära att man nöter hårt på fortplantningsbestånden. Det är därför inte att undra på att haven år 2048 inte längre lär rymma några kommersiella fiskbestånd, om nuvarande tendenser fortsätter.

Det finns alltså en djupare lärdom att dra av 80/20-principen. När det gäller naturtillgångarna bör vår fokusering på de ojämförligt mest produktiva områdena inte bara handla om utnyttjande; det bör, paradoxalt nog, också handla om ett visst icke-utnyttjande. Annars kommer värdefulla resurser att fortsätta försvinna, vilket är precis vad som hänt inom fiskerinäringen. Detta är den otäcka sanningen om vi blundar för "ekosystemens hållbarhet". Detta är vad framtiden bär i sitt sköte, om dagens nivåer av fiskeuttag och exploatering fortsätter.

Det finns ännu en viktig fotnot till 80/20-principen, även om den ofta står med finstilt text. De fiske- eller finansbestånd som går bäst i år, eller de värdefullaste arterna i ett ekosystem under det senaste decenniet, är ingen garanti för liknande resultat längre fram. Att klamra sig fast vid tron att det som gäller nu, eller det som gällde i det förflutna, är ett säkert framgångsrecept för framtiden, kan vara en farlig väg att gå. Allt fler observationer pekar på slutsatsen att världen och dess resurser inte förblir konstanta. Men detta är inte det enda problemet med en alltför bokstavlig översättning av 80/20-principen: att veta var de 20 procent som går bäst faktiskt finns, från ett år till nästa, kan också vara svårt.

I fiskerinäringens fall går problemen ännu djupare, för nu brister industrin i hållbarhet även på andra sätt. Minskade flottor med färre trålare, men höga fångstnivåer per båt från breda trålar som inte skonar många fiskar, ses kanske som tecken på effektiv verksamhet. Det man förbiser är trålnätens långsiktiga effekt på havsbotten, just där bottenfiskar äter, lever och fortplantar sig; industrin tycks inte förstå att dessa områden – med andra ord "ekosystemens hållbarhet" – faktiskt är viktiga. Kostnaden för skador på dessa "oväsentliga" områden syns inte i företagets balansräkningar; inte heller återspeglas den i länders BNP-siffror. När livsviktiga fortplantningsområdens hållbarhet och hälsa undergrävs tillsammans med fiskebestånden, är det inte att undra på att fisken håller på att dö ut. Och inte ens de mest sofistikerade mate-

matiska modeller eller fångstkvote tycks kunna rädda dem – särskilt som de alltför ofta saknar hållbarhet och missar sitt mål med bred marginal.

Men det enkla greppet att återinföra hållbarhet inom fiskerinäringen genom att upprätta skyddade fiskeområden, "no-take zones" – som först infördes för århundraden sedan – kan uträtta underverk. De fungerar genom att skydda fiskens fortplantnings- och födoområden; aspekter som, hur man än ser det, är långtifrån oväsentliga. Skyddade områden i St Lucia har fördubblat fångsterna på bara några år. I Florida fyrdubblades de på bara två år. Och detta, i bägge fallen, gäller utanför det skyddade området, i vatten där fiskare får fiska och faktiskt gör det. I trålfiskets fall kan sådana reservat också skydda havsbotten från nästens ödeläggande effekter. Det som är så tilltalande med havsreservat, förutom deras effektivitet, är att de i princip inte fordrar någon teknologi. Redan genom att fiska klokt i bestånden – vare sig det handlar om ekosystem eller affärssystem – kan vi närma oss att få det "så bra som det kan bli".

"Ekosystemens hållbarhet", med andra ord en livskraftig miljö, gör att de kan absorbera ordinära chocker och överraskningar utan att kollapsa. Direkt eller indirekt ger detta industrin och utvecklingen (liksom förstas miljön) ett enastående uppsving. Det spelar ingen roll om vi talar storskaligt – länder och civilisationer – eller småskaligt, en by på en korallö. I båda fallen fungerar korallrev och andra naturliga ekosystem "tillväxtbefrämjande"; de håller samhällen vid liv och bidrar till att driva dem framåt.

Man kunde alltså förvänta sig att det moderna samhället skulle värdesätta och bemöda sig om en hållbar miljö. Men gång efter annan ser vi beteenden som pekar på motsatsen: otoglad passion för allt större "effektivitet" inom industri och utveckling, som lätt undergräver "ekosystemens hållbarhet".

Företagens intressen kan också drabbas direkt av samma kortsiktiga handlingar som skapar så mycket större bieffekter, till exempel på miljön. Det är kanske en ännu större ironi. Inom motorindustrin ser det ut som om reglerna för formel 1-racing, intressant nog, kan komma att ändras. Kravet skulle då bli att bilar måste hålla längre än två tävlingshelger, i annat fall skulle racerstallet få ett kännbart straff. Till och med den moderna racersporten börjar alltså inse att resultaten kan (eller rentav bör) mer långsiktiga än att bara komma först över mållinjen. Det är uppenbart att det i varje projekt finns en "visdom i överskottskapacitet", med andra ord hållbarhet genom övergardering, för att se till att saker och ting fortsätter rulla (den där extra sträckan).

Annorlunda uttryckt: hållbarhetens magi sträcker sig till alla sorters system, även sådana som inte har något alls med miljön att göra. Det gör detsamma om vi talar om sjukvårdssystem, militära system, ingenjörssystem (däribland AGA-spisar) eller transportsystem.

Utan hållbarhet, överskottskapacitet eller andra sätt att kompensera för oväntade problem går näringslivets effektivitet – och för den delen all annan effektivitet – helt enkelt upp i rök. Som affärgurur Peter Drucker påpekar behöver vi ett meningsfullt mål, innan det är meningsfullt att börja tänka i termer av effektivitet. Och ett mål borde helt klart vara att ange villkor för och förverkliga en adekvat hållbarhet. Hållbarhet, i ett nötskal, bidrar till att hålla saker och ting i gång, även när det går tufft till. I själva verket gör hållbarheten mycket mer, om än inte alltid på uppenbara sätt.

Vi kunde frestas att tro att effektivitet och hållbarhet är skilda egenskaper, rentav motsatser, som de två hälften av ett timglas som fylls och töms av rinnande sand. Men som visas av många exempel är detta synsätt alltför enkelt, eller rätt och slätt felaktigt. Hållbarhet är i själva verket en väsentlig del av vad effektivitet egentli-

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

Tävlingsstrategin som utformades av W. O. Bentley, grundare av Bentley Motors, var förbluffande slug. Förutom att bara ställa upp i tävlingar där man hade mycket god chans att vinna, förespråkade Bentley att vinna med minsta möjliga marginal för att inte överanstränga sina bilar.

gen bör mäta. Man kunde säga att hållbarhet är en del av att "göra det rätta". Och som Peter Drucker har påpekat bör detta komma först – varefter man låter effektiviteten "göra det rätt".

Det moderna samhället behöver ett nytt och radikalt anorlunda sätt att bedöma resultat. Vår bästa chans ligger i hållbarhet. För bara genom att bevara eller återinföra hållbarhet kan vi hindras från att förstöra miljön och fastna i en effektivitetsfälla, lika trollbundna som trålbundna av högteknologiska lösningar, oavsett kostnaderna. Poängen är inte att vrida klockan tillbaka, eller skippa silikon till förmån för järn och rep. Men genom att hitta en bättre balans skulle belastningen minska både på naturen och på de produkter som vi skapar.

Det förvånande är att långteknologiska botemedel – däribland det enkla greppet att låta saker och ting ta tid – fortfarande har en plats, till och med i den jäktade moderna världen. Plats finns också för gammalmodiga, handfasta åtgärder som att skapa skyddade områden för att öka tynande fiskebestånd, eller för erkännande av att skador på miljön inte är "gratis" utan bör kompenseras för, en idé som borde ha stor genklang i en värld rik på företagsexpertis. Detsamma gäller marken: handverktyg för odlare och trädgårdsarbetare kan vara förvånansvärt kostnadseffektiva likaväl som miljö-

anpassade, det vill säga om man tar med i beräkningen alla bieffekter som många högteknologiska angreppssätt har, däribland flera jordbrukskemikalier.

Inte ens militären kan bortse från det faktum att lågteknologiska tunnlar, som användes till exempel i Vietnamkriget, kan vara en kraftfull och hållbar strategi, paradoxalt nog även i en epok av datorunderstödd krigföring.

En del av lösningen är mer upplyst tänkande, och att inte alltid göra sig kvitt det "oväsentliga". Detta är vad som behövs som botemedel mot en värld som förälskat sig alltmer i förgänglighet, obeständighet och kortsiktighet, till synes det moderna samhällets främsta intresse. Vad detta innebär är, bland annat, att samhället drivs fram allt snabbare på ohållbara vägar – något som i sista hand är dåligt för affärerna likaväl som för miljön.

I samma anda, med vår fixering på här och nu, reagerar vi ofta på problem genom att söka en omedelbar lösning – vare sig vi bara talar om ett snabbt (och vid närmare eftertanke överilrat) e-postsvar eller någon mer konkret handling. Men den "snabba lösningen" eller knäreflexen kan vara en synnerligen riskabel reaktion. En mindre hastig reaktion leder ofta till ett mer hållbart resultat, för naturen och i det mesta som vi gör eller skapar.

Andrew Price är professor i marinbiologi, konsult och författare. Artikeln är ett utdrag ur hans senaste bok *Slow Tech* (2009).

En annan värld, en annan rytm

Filosofen Paul Virilio menar att ju snabbare informationen är, desto mer fragmentarisk och ofullständig blir den. Att träda in i långsamheten är att säga nej till mass- och konsumtionskulturens krav på samtidsmänniskan.

Av Thomas Nydahl

Har vi tid att hejda oss och lyssna till regnet? Vanligtvis rusar vi iväg och söker skydd. Där människor förr ställde sig i en portgång eller fällde upp ett paraply och stilla betraktade regnet, flyr de idag in i ett köpcentrum eller ett varuhus. Varje gång regnet faller om sommaren töms stränderna och fylls varuhusens parkeringsplatser av husbilar och andra fordon. Människor söker tröst och skydd bland varorna. Konsumtionen håller oss glada och torra. Inne i varuhuset hörs inte det fallande regnets stilla porlande eller häftiga smatter mot marken och taken.

För trappistmunken Thomas Merton (1915–1968) var regnet en värdemätare på stillhet, långsamhet och kontemplation. Istället för att försöka mota bort regnet ur medvetandet bejakade han det som en påminnelse om det eviga kretslopp som är själva livets förutsättning. I en essä säger han att regnet är ett bevis på att också det som inte kostar något har ett värde, och att lyssnandet till regnet blir en påminnelse om hur allt jordiskt är inlemmat i en rytm som vi inte alltid erkänner; i denna rytm finns det meningsbärande. I det kan vi bli människor som inte längre lever under nödvändighetens slaveeri. Thomas Merton citerar dramatikern Eugène Ionesco som skrev att "en modern människa är en människa som alltid har bråttom, en människa som inte har tid, och som är en nödvändigheternas fånge". Men det nödvändiga är i de allra flesta fall en illusion och ett självbedrägeri, och det faktum att vi rusar genom livet för att hinna med allt vi "måste" gör oss också oförmögna att alldeles stilla lyssna till regnet.

Jag valde tidigt i livet att avstå från körkort. Det skulle först tvinga

mig att avstå bil och bilkörning. Mycket snart föreföll kollektivtrafik eller cykel vara det enda självklara. Där andra skyndade fram i bil cyklade jag i maklig takt. För längre resor fanns alltid buss eller tåg. Alldeles nyligen fann jag att flygtrafiken och flygplatserna ingav mig samma känsla av obehag och främlingskap som en gång bilismen. Jag kom fram till att de illa maskerade shoppinggallerior som flygplatserna idag är, inte i första hand är byggda för människors resande, utan i ännu högre grad för att stimulera eller upprätthålla deras konsumtionsmönster. Därmed hade jag skrivit ut mig själv ur möjligheten att resa med flyg. Omedvetet gjorde jag därmed också ett val som hade med hastighet att göra. Om jag inte kan flyga måste jag anlita andra kommunikationsmedel som tar längre tid, som i sig är ett slags bejakande av långsamheten. Att resa med tåg eller buss innebär också ett bejakande av en rytm som har mer med Thomas Mertons jordiska rytm att göra, än med en artificiell puls skapad för snabba beslut och snabba "upplevelser". Det senare befrämjas av hela vår postmoderna kultur där de snabba informationskanalerna ingår i samma kulturmönster som flygtrafikens fysiska förflyttning av människor, från en kontinent till en annan inom loppet av timmar. Liksom epilepsin under anfallen stjälar tid och medvetenhet från den sjuke stjälar de snabba kommunikationsmedlen tidsmedvetenhet från resenären. I detta livsmönster ingår också vår längtan efter bekvämlighet. Att utsätta sig för en längre tid i buss eller tåg ställs mot den kortvariga närvaron i en flygplanskropp, som gör det möjligt att blunda och vara frånvarande medan den fysiska förflyttningen pågår. Resan blir en ond dröm eller en illusion och ankomsten till den nya platsen en bekräftelse på bekvämlighetens fördelar. "... hela livet

>>

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

Regnet – en värdemätare på stillhet, långsamhet och kontemplation.

FOTO: ROBERT HARDING HERITAGE/NORDIC PHOTOS

rinner undan med hjälp av den snabba resans proteser och vi är inte ens medvetna om dem längre", skriver Paul Virilo och citerar där-
efter Gaston Rageot som 1928 skrev: "Med behovet att ständigt resa
omkring har livets beständighet till sist kommit att ligga i själva bytet
av ort" (*Försvinnandets estetik* respektive *L'homme standard*).

Långsamheten ingår för mig i samma begreppsvärld som
tystnaden, enkelheten och ensamheten. Bland dess mot-
satser finns hetsen, stressen, bullret och pryljakten. Vi
lever i en tidsepok som premierar de sistnämnda. Varje
stad med självrespekt förvandlar idag sina centrala de-
lar till ödelandskap utan boende, där sommarens festivaler dun-
kar och mullrar. Gatumusikantens dragspel eller gitarr har bytts
ut mot elförstärkt underhållning som man inte ens med bästa vil-
ja i världen kan värja sig emot utan att rent fysiskt fly platsen.
Städerna har i samma takt omgärdats av stora områden –
här i Skåne den bördigaste jordbruksmarken – för spe-
cialbutiker i allt från biltillbehör till sängkläder. De
stora butiksområdena, som alltmer liknar tidi-
gare epokers hamn- och industriområden,
är en beståndsdel i utarmningen av stads-
kärnorna. Denna utveckling hänger in-
timt samman med långsamhetens un-
dergång. Istället för att till fots flane-
ra i en stadskärna kan man nu lätt, så-
vida man kör bil, ta sig direkt till de
stora handelsområdena, ofta med
anslutningar från motorvägarna,
parkera bilen och shoppa bredvid
parkeringsplatsen. Tillgänglighe-
ten förutsätter privatbilism efter-
som avstånden från stadskärnor-
na ofta är avsevärda. Långsamhe-
tens motsats får här sin moderna
inköpsrunda: i högsta möjliga has-
tighet tar vi oss från varuhus till varu-
hus, där de anonyma terminalerna, på-
tagligt lika flygplatsernas inredning, be-
tjänar de kreditkortsförsedda konsumen-
terna. Alla dessa shoppingterritorier befol-
kas under semestertid särskilt i händelse av
regn. Regeln är att de då har något slags erbjudan-
den som gör deras varor attraktiva. Betydligt van-
ligare än normal prisangivelse är idag skylten
"Tag tre, betala för två", eller den internatio-
nellt gångbara "Outlet". Det som lastats in i
butikerna ska snabbt ut därifrån igen, så
att kassaflödet är både snabbt och stort.
De butiker som inte kan leva upp till det
försvinner snart ur gallerierna och er-
sätts av nya.

Den portugisiska fado-kultu-
ren är intressant att studera
ur denna vinkel. Från att
havarit en kvarters-
vis präglad stor-
stadskultur i
Lissabon har den
utvecklats till en
internationell scen-
konst under de se-
naste tjugofem åren.

Fadon är en musik- och livsstil som bygger på en musikalisk bland-
ning av afrikanskt, brasilianskt och portugisiskt och vars hela atmo-
sfär präglas av saudade-begreppet, vilket kan sägas inrymma begrepp
som längtan, melankoli och saknad. Från tiden efter diktaturens fall
1974 har fadon under mitten av 1980-talet och fram till idag upp-
levt en renässans som skivindustrin snabbt exploaterade för ekono-
misk vinning. Ett stort antal fadistas kom att turnera jorden runt och
"marknadsförde" därmed fadon som en ingrediens i det som absurt
nog kallades "världsmusik" (ett begrepp som fortfarande ter sig li-
ka oklart och svårdefinierbart som då det lanserades). Skivindustrin
framhöll de kvinnliga fadoartister som med sina porträtt på omsla-
gen kunde förpackas som erotiskt attraktiva i kombination med ett
slags sydeuropeisk exotism. Visserligen lider fado-kulturen histo-
riskt ingen brist på skönhet – minns sådana som Amá-
lia Rodrigues – men den har aldrig tidiga-
re i så hög grad fokuserat på ytt-
re attribut
som nu.
Därför
dröjde
det

Fadosångerskan
Cristina Branco.

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

också innan nordeuropéer blev medvetna om att det fanns manliga fadistas. Vi hade framför allt erbjudits de framgångsrika kvinnorna, som Mariza, Katia Guerreiro, Mísia, Joana Amendoira med flera.

Fram till 1980-talet hade fadons artister i huvudsak bott och levt i samma kvarter som det där arbetsplatsen – det vill säga krogen eller restaurangen, det klassiska Casa do Fado (Fadohuset) – låg. Fadistan kunde promenera till platsen och sjunga för gästerna runt hörnet. Det var inte ovanligt att fadistans barn följde med mamma eller pappa på kvällen och så småningom själv utvecklade en musikaliskt talang och därmed ärvde uppdraget. Klubbar och näringsställen i samma kvarter kunde enstaka kvällar byta artister med varandra för att ge stamgästerna nya erfarenheter, men var och en av artisterna stannade ofta hela sin musikaliska karriär kvar på samma ställe. Också de legendariska fadoartisterna hade på sin tid den egna stamklubben, dit de alltid återvände efter ett gästspel. Idag turnerar de jorden runt och tas med flyg från land till land. Fadons intimitet, som rent fysiskt präglades av att artisten stod intill publiken vid borden, byttes mot scenens strålkastarbelysta kylighet. Kvarterskrogens långsamhet – timme efter timme i samtal med grannar och vänner – byttes mot scenkonstens publikmassa som anonymt satte sig ner på förbokade och numrerade plaststolar i idrottshallar eller konserthus. Den postmoderna fado-kulturen har därmed bara historien och rötterna gemensamt med den fado som odlades under närmare tvåhundra år i Lissabons olika stadsdelar. Långsamhetens samvaro byttes mot den höga fartens konsumtion av musik som skiv- och konsertprodukt. En fadista kunde under en vecka uppträda i lika många olika städer som veckan har dagar. Några få av dem har som forna tiders artister ett stamställe att återvända till, men rent allmänt går det en skarp gräns mellan de internationellt turnerande och de lokala kvarterstiderna.

Poeten Per Helge skriver: "I det dagliga är vi alltför ofta bundna till ytan, snärjda av säljandets och ägandets avhumaniserande ting, tecken och åtbörder. De i grunden människogörande djupen förefaller för det mesta att befinna sig långt borta från oss. Jag ser för mig bilden av visarna i en klocka, ständigt vandrande runt på urtavlan yta, ohjälpligt skilda från urverket, än mer från de krafter som får detta att snurra och ticka. Och så – vårt privilegium: genom en skulptural form, en musikalisk klang, några rader i en dikt, slås plötsligt en öppning upp, genom vilken vi för ett ögonblick kan färdas mellan de båda världarna. Från stundens procenttal och konjunkturer till något som närmar sig det absoluta. Rent av: från vara till att vara." (*I en så långsam trakt som vår*).

När jag läste Helges ord kom jag att tänka på en gammal film som visades i programserien *Minnenas television* om John Nilsson – den filmande lantbrevbäraren, där skärsliparen 1948 i trakten

kring Djuramåla i Tingsryd, kunde följas, cyklande från gård till gård, från hus till hus, erbjudande sina tjänster. När saxar, knivar och liar var slipade fick han sin slant som han omsorgsfullt lade i börsen, tog i hand och cyklade vidare. Den mannen ägnade sig förvisso åt ett slags säljande – av sina slipartjänster – men den takt han gjorde det i föreföll så långt ifrån den moderna tidens serietillverkningar som man bara kunde komma. Ett mänskligt möte mellan skärsliparen och hans kund var en förutsättning för hela hans jordiska vara. Han kunde, trots att han sålde en tjänst, fortsätta vara människa. Sakta strävade han fram, dag för dag, med det som var meningsbärande i hans liv, och som dessutom var till så stor nytta och glädje för hans kunder.

Är långsamhetens förutsättning ett raserande av välfärd och ett gott liv? I all vulgärdiskussion brukar långsamhet, enkelhet och avstående framställas som en återgång till gamla livsstilar. Men det vulgära ryms inte i en diskussion om det mänskliga och dess förutsättningar. Vi står inför verkliga problem och vi måste finna vägar framåt, vägar som inte är återvändsgränder eller leder till stupet. Att kritisera missförhållanden är i själva verket att peka framåt, mot något förnuftigare.

Botho Strauss menar att vår epoks brådska hör ihop med vår förvandling till infoholister. Istället för att diskutera det vi erfarit försöker vi "likt börmänniskorna kontinuerligt göra en bedömning av det stora hela, av världsläget, och meddela alla sina åsikter på samma sätt som man förr talade om vädret". Det som erfarits kunde förmedlas i samtal om det konkreta ämnet.

Det icke erfarna – det som så snabbt meddelas via nätet eller mobiltelefonen – blir en yttlig bekantskap som snabbt avhandlas – ja, så som man förr talade om vädret. Strauss hävdar rentav att "den virtuella världen slukar den inre världen, i och med att den inte längre låter oss uppleva den yttre som underlig och möjlig att kompensera, utan som fullständigt form- och manipulerbar" (*Kopistens misstag*). När jag tar del av Botho Strauss drar jag mig till minnes den känsla av häpnad och känslostorm som infann sig då jag första gången mötte fado-kulturen i en gränd i Lissabonstadsdelen Bairro Alto. Övertygad om att denna känsla omöjligt kan uppstå vid en scenkonsert i Sverige eller under avspelningsen av en cd-skiva ser jag att just det erfarna är väsentligt annorlunda än det som vi i egenskap av infoholister snabbt tillägnar oss.

Människans ständiga tillgänglighet förstärker den förväntan på snabbhet som hennes omgivning när. Den mobila telefonin har utvecklats både till ett hot mot långsamhet och tystnad, och till att bli ett slags terapi för varje vaken stund. Det eviga tjattandet och textandet förutsätter människor som alltid är villiga att finnas i den mottagande änden av systemet. Därför är det för mig en fråga om att värna mitt eget liv, mina vakna timmar och min inre tystnad, när jag tackar nej till mobiltelefonin. Jag har aldrig ägt en sådan telefon och inbillar mig att jag därmed slipper utsätta mig själv och min omgivning för en påfrestning som annars skulle ha varit självklar. Virilio säger att "ju snabbare informationen kommer, desto tydligare blir det hur fragmentarisk och ofullständig den är".

Att inträda i långsamheten är att säga nej. Det är att säga nej till mass-, pop- och konsumtionskulturens krav på samtidsmänniskan, att hon ska forma sig – helst frivilligt – till de krav på medgörlighet, underdanighet och tempo den ställer på henne. Att säga nej till det är samtidigt att säga ja till möjligheten att leva ett liv format av helt andra ramar och referenser, oavsett om de formats som politiska, religiösa, filosofiska eller konstnärliga traditioner.

Thomas Nydahl är författare. Hans senaste bok är *Alla de andra som också skrev* (2009).

Den paradoxala långsamheten

Just det som man vill skynda på är det som upplevs som långsamt, eftersom vi redan sprungit om vår upplevelse. När någonting en gång sagts gå för långsamt kan det inte gå snabbt nog.

Av Helena Granström

Vi talar om långsamhet, och talar då om avstånd i tidens tänkta terräng, ständigt i rörelse likt tågfonstrets förbiskyndande landskap. Långsamt och snabbt får sin mening först i relation till tidsaxelns längdenheter; sekund, minut och timme definierar tillvarons hastighet. Betraktad som en kurva genom tiden är livets väg en – exakt och, kan tyckas, snält – utmätt sträcka. Ett ändligt antal veckor och dagar skiljer födelsens punkt A från dödens punkt B. Från första stund har vetenskapens blick sneplat mot frågan om denna sträckas längd och möjliga förlängning – vi vill inte att livet skall gå snabbt förbi. Det som skall påskyndas är istället den rörelse som inte räknas till livet utan enbart leder fram emot det; tillvarons transportsträckor skall kortas. I samma stund som delar av varat uppfattas som utan mening blir de till oönskade glapp i tiden som måste hastas över: långsamheten uppstår som längtan efter snabbhet.

En central strävan för det moderna samhället – väl sammanfattad i dess ledord bekvämlighet och effektivitet – är att minimera den tid som ägnas djupt mänskliga verksamheter: att skaffa, tillreda och äta mat, att bygga och vårda relationer, att röra sig i omgivningen. Aktiviteter som på ett avgörande sätt utgör en del av vad det innebär att vara människa reduceras i största möjliga mån från tillvaron, betraktade som hinder på mänsklighetens väg bort från kroppsligt beroende och utsatthet. På detta sätt berövas grundläggande mänskliga handlingar sin inneboende mening – stora delar av livet upphör att vara levande, tillvarons närvaro ersätts av en icke-varo av

utdragen väntan. Samma modernitet som genom ständig acceleration söker avskaffa långsamheten har således också skapat den: först när livets skeenden dräneras på liv behäftas de med en känsla av långsamhet.

Långsamt går bara den verksamhet som saknar betydelse i sig, som är någonting som hamnar i vägen för livet snarare än att den utgör livet självt. Tågresans väntan, väntan i biltrafikens, bankens och affärens köer, är väntan på att livet skall ta vid, på att slippa ut ur fångenskapen i ett meningslöst mellanrum. Tiden blir till någonting som skall fördrivas: om varje resa enbart är en transportsträcka mot sitt mål – sexualakten mot utlösning, arbetet mot fritid eller sömn eller ett bättre arbete, ätandet mot mättnad – låt den då gå fort! Detta är alltså den paradoxala kärnan hos långsamheten som kulturell produkt: just det som man vill skynda på är det som upplevs som långsamt, eftersom vi sedan länge sprungit om vår upplevelse. När någonting en gång sagts gå för långsamt kan det inte gå snabbt nog; vi är inte längre närvarande för att erfara, står redan vid målet och inväntar vår egen försenade ankomst.

Vilka mekanismer är det då som ligger bakom urlakningen av betydelse hos vardagliga aktiviteter? Starkast bland de enskilda krafter som driver denna utveckling är tveklöst den teknologiska. Om kroppen är möjlig att separera från den mänskliga varelsens kärna kan allting från grävning till graviditet ses som en uppsättning mekaniska funk-

LÄNGTAN TILL LÅNGSAMHET

tioner vars utförande kan skötas lika bra och inte sällan bättre av en maskin. Det är också ett faktum att den industriella revolutionen – åtminstone för människor i vissa samhällsskikt och i vissa delar av världen – gav upphov till ett större antal arbetsuppgifter som var mekaniska i ordets mest bokstavliga bemärkelse, snarare än reducerade mängden sådana sysslor. Industrialiseringen förstärkte på så sätt den mekanistiska världsåskådning av vilken den själv var en produkt: den värld som sades vara andefattig och full av maskinmässiga sysslor, omformades successivt till att vara just detta.

Den fragmentering och mekanisering av tillvaron som briserade i och med industrialismens genombrott kan dock spåras än längre tillbaka, så långt som till den arbetsdelning som var en första konsekvens av det agrikulturella samhället. Människlighetens övergång till att bruka jorden kan sägas utgöra själva uppkomsten av arbete, i betydelsen av en verksamhetskategori separerad från tillvarons övriga delar. Och som vi vet formar människans bild av omgivningen hennes bild av sig själv: om ingen aktivitet utanför det egna jaget tycks större än sin mekaniska funktion, finns inget skäl att tro att heller jagets egna rörelse – inre eller yttre – skall äga en sådan rymd. Den teknologiska samhällsutvecklingen är därmed lika mycket orsakad av, som orsak till, en splittring av existensen i från varandra avgränsade verksamheter utan inneboende mening och utan någon skenbar koppling till människovarats essens. Och i samma takt som tillvaron ter sig alltmer själlös, framstår den också som allt långsammare; allt fler delar av livet kommer att omfattas av den sfär av meningslös verksamhet som bör reduceras för att inte ligga i vägen för – detta gäckande – livets verkliga substans.

Föreställningen om historien som en perpetuell framåtrörelse lämnar litet utrymme för det till synes riktninglösa; den handling som måste upprepas blir per definition meningslös. De mänskliga aktiviteter som – liksom, faktiskt, de flesta – inte leder till någonting annat än sitt eget upprepande hamnar i vägen för individens resa mot förbättring: åt idag och du måste ändå äta imorgon, du sover idag men kommer inte därför att sova bättre nästa natt, älska och du kommer ändå på samma sätt vilja älska igen. Den framstegstanke som i västerlandet började ta form under 1600-talet, förstärkt av detta århundrades vetenskapliga revolution och den därpå följande industriella revolutionen, ger den linjära tiden en otvetydig riktning.

En ständig fartökning, alltså, som modernitetens – eller, om man så vill, civilisationens – konsekvens. Även om samtida motståndsfickor inte saknas: Slow Food, Slow Sex, Slow Exercise, hela Slow Cities är koncept som vill utgöra ett brott mot hastigheten som ideologi. Den medvetna långsamhet som odlas av dessa rörelser har potential att innebära inte enbart ett ifrågasättande av tillvarons hastighet, utan i sista hand av dess mening. Tid är den moderna människans verkliga hårdvaluta: att utföra en handling sakta är att tillskriva den vikt. De göromål och känslor som i modern diskurs avfärdats som meningslösa återupprättas genom att tillåtas att välla över sina bräddar i tidens språkligt murade rum. Istället för att löpa framåt längs en linje tar den långsamma ett steg åt sidan. Med Carlo Levi, ur hans introduktion till Sternes roman om Tristram Shandy:

Om det kortaste avståndet mellan två ödesbestämda och ofrånkomliga punkter är en rät linje, förlängs avståndet genom varje avsteg från den. Och om dessa utvecklingar blir så tilltrasslade, så invecklade, så vindlande och snabba att spåren efter dem försvinner, då kanske [...] tiden går vilse och vi kan vila ut på olika gömställen.

Medan den vuxnes språkliga gestaltning av ett linjärt tidsbegrepp antyder en närmast materiell storhet, har barnet ännu inte internaliserat föreställningen om den abstrakta tiden och genomsyras därför fullständigt av det förhandenvarande. Den omognadens långsamhet som tycks kunna töja ut barnets dag till en vuxens år är därmed inte så mycket en långsamhet som en tidlöshet, emedan långsamheten som vi sett hör hemma i den objektifierade tidens sfär. Den infantila tiden är en absolut motsats till den teknologiskt konstituerade tid som skenbart frikopplats från biologiska och astronomiska skeenden; dess förlopp är en rörelse av, inte i, verkligheten. Processerna i människans omedvetna, i någon mening alltid ett barn, är inte processer i tiden.

Men trots de båda långsamheternas – den tidlösa och den tristas – skiljda karaktärer är det i någon mening resterna av den förra som orsakar den senare. För Freud är viljan till omedelbar behovstillfredsställelse en naturlig konsekvens av den primitiva individens avsaknad av tidsuppfattning: för den som inte kan föreställa sig en framtid som bär på lindring blir varje lidande oändligt, varje brist outhärdlig, i sin momentanitet.

Det är också, menar Freud, besvikelsen över utebliven tillfredsställelse av behov som utgör drivkraft för människan att tillägna sig en förståelse av begreppet framtid; som tröst och ersättning för den lindring som inte kommer genast. När föreställningen om den totala meningslösheten hos djupt mänskliga aktiviteter väl etablerats, är det alltså barnets ilska över att undanhållas det som eftertraktas – mättnaden, orgasmen, resans mål – som får henne att alltmer vilja öka takten.

Det tycks stå klart att den tid som barnet erfar är i grunden oförenlig med modernitetens föreställning om tiden som ett metaforiskt måttband. Den växande människans kulturella fostran kräver av henne att hon frigör sig från barnets eviga nu för att istället beträda den stig som mäts i tidsenheter. Den moderna människans sökande efter långsamhet bottenar dels i en vilja att uppvärdera fundamentala aspekter av människovärdet – och därmed upphäva den motsatta långsamhet som är tristess – dels i en längtan efter att åter låta sig fyllas av ett nu som inte styckats i timmar och minuter. I konflikt med det moderna samhällets dynamik eftersträvar hon ytterst mening och tidlöshet. Hon söker likt Proust efter "den enda livsluft där [hon kan] andas och njuta av tingens väsen, det vill säga utanför tiden".

Var finner hon den?

Kanske i skapandet; det kreativa tillstånd i vilket barnet i den vuxne tillåts bryta fram och skapa utrymme för den innevarande och förutna tidens samtidiga närvaro. Kreativitetens tidlöshet manifesteras i den omkastning av tidens riktning som till exempel återfinns hos Beckett, den cykliska berättelsestruktur med vilken James Joyce låter sitt epos *Finnegans Wake* bita sig självt i svansen, den halsbrytande tummelfärd bland hågkomster som på olika sätt är Harry Martinsons, W. G. Sebalds eller Bruno Schulz. För att åter tala med Proust, är konstnären sysselsatt med att "klargöra och ge uttryck åt en verklighet som ligger utanför tiden".

Kanske i kärleken, i dess förmåga att berika varje rörelse med mening. Den älskades närvaro gör tidigare likgiltiga skeenden betydelsefulla och upphäver tidens enkelriktning så att nuet kan breda ut sig åt alla håll: "Vi har alltid känt varandra", säger den som älskar, "och vi skall alltid vara tillsammans."

Hon ser den i sig när hon blundar: i människans drömmar finns ingen väntan.

Helena Granström är författare och fil lic i matematik vid Stockholms universitet. Hennes bok *Osäkerhetsrelationen* utkommer i januari 2010.

Nu står **Alexander Stoddarts** statyer av Adam Smith, David Hume och James Maxwell på centrala platser i Edinburgh. Men det beror inte på att han blivit accepterad inom konstetablissemangen. Där har man föga förståelse för hans uppfattning om konstens egenvärde.

Av Johan Lundberg

»De blir rädda när de ser konst«

Jag sitter med den skotske skulptören Alexander Stoddart på restaurangen Ubiquitous Chip, belägen på Ashton Lane, en liten trång kullerstengata i det välmående västra Glasgow. Gatan är unik i den bemärkelsen att den inte strukit med i den omfattande rivningshysteri och moderniseringsiver som kännetecknat Glasgow under efterkrigstiden. Restaurangen, som numera utgör en självklar knutpunkt i Glasgows nöjesliv, har en bakgrund som häststall för en begravningsbyrå, vilket visar sig vara en passande inramning för den märkliga dynamik mellan liv och död som Alexander Stoddarts verksamhet som konstnär emanerar ur.

Tidigare under dagen har jag besökt Stoddart i hans hem i Paisley, en liten stad några mil väster om Glasgow. Överfylld med byster och målningar i nyklassicistiskt bakåtblickande stil framstår den viktorianska villan som ett mellanting mellan museum och shabby chic-inrett hem. En asyl vid sidan av samtiden.

– Den reaktion mot den samtida konsten som ligger i luften, säger Stoddart när vi sitter ute och tar en öl efter middagen, kommer att ta sin utgångspunkt i periferin. Utanför de metropoler där konstetablissemangen finns. Jag skulle aldrig ha blivit den jag är idag om jag hade bott i Glasgow. Man kommer för nära trenderna. Det är därför man måste hålla sig borta från städer som Paris, Berlin och New York.

Stoddart menar att konstmetropoler har en olycklig tendens att stimulera osjälvständigt tänkande. Dit reser bara den som vill vara till lags. Det är i periferin som de tjuriga och envisa stannar, de som vill vara ifred och på egen hand söka nya vägar.

– Det är därför som förändringen kommer att starta i orter som Paisley, Oslo och Stockholm.

Jag invänder att det nog inte är någon större skillnad mellan Stockholm och Glasgow vad gäller ängsligt sneglande mot de senaste modenyckerna i konstvärlden.

Tidigare under dagen har jag konstaterat att Peter Cornell i *Expressen* påstått att jag saknar en fungerande karta över konstlivet och att mina på-

stående i tidningen tidigare samma vecka om att klassiskt figurativ konst är motarbetad i samtiden inte gäller för andra platser än Oslo.

Det visar sig dock att min karta stämmer anmärkningsvärt väl överens med Alexander Stoddarts. Som skulptör verkar han i ett slags nutids-nyklassicistisk stil. Han inledde sin konstakademiutbildning som punkrockig rabulist, men drabbades redan i slutet av 1970-talet av en känsla av att syssla med fejk. Därefter har han sakta men säkert rört sig i riktning mot ett tjurigt samtidstrotsande konstnärskap, där de främsta referenspunkterna utgörs av Kant, Thorvaldsen, Schopenhauer och Canova. Den som påstår att Stoddart inte mött motstånd från konstetablissemangen har en märklig föreställning om motstånd. Nu står hans statyer av David Hume, Adam Smith och James Maxwell visserligen – efter decennier av nazi-mobbar-argument – på centrala platser i Edinburgh, men det beror knappast på att han vunnit acceptans inom konstetablissemangen. När en ung konsthögskolestudent häromsistens sökte upp Stoddart för att få tips om hur man kan förkovra sig i klassisk skulpturkonst, erbjöd sig Stoddart att komma och hålla en tvåtimmars föreläsning på akademien. Studenten föreslog därpå detta för prefekten som omedelbart gav svaret: "Över min döda kropp att Stoddart sätter sin fot på konstakademin!"

– Det känns ändå som att något är på väg att hända. Jag får mejl och telefonsamtal hela tiden från unga människor. Tyvärr har de missförstått min position. De vill ha tips om hur de ska komma in på konsthögskolan, i tron att det var där jag lärde mig skulptera. Men så var det naturligtvis inte.

Stoddart började sin konstkarriär som alla andra – under konstutbildningen sysslade han först med det typiska:

– Jag förstörde saker, ägnade mig åt det gränsöverskridande, utmanande. Från början beundrade jag Yves Klein (1928–1962), och under en period

Alexander Stoddart avporträtterad för Axess av Johan Patriency.

”

Det är därför jag föredrar en stilriktning som biedermeier. Bra konst ska kunna användas på chokladkartonger.

”

Man måste
hålla sig borta
från städer som
Paris, Berlin och
New York. Man
kommer för nära
trenderna.

var jag assistent åt Ian Hamilton Finley (1925–2006), en konkretistisk poet och renodlat konceptuell konstnär. Finley fick en idé men saknade tekniskt kunnande för att genomföra den. Så han ringde upp, bad mig göra en skulptur. Finleys berömmelse växte, men jag hade svårt att se hans storhet; hans tankar och idéer var föga intressanta som filosofi betraktat, det var mest fyndiga hugskott och han kunde varken måla eller skulptera. Med den där sortens brister på tekniska färdigheter är det naturligtvis praktiskt med en konstteori som fäster föga vikt vid tekniskt kunnande.

Under studietiden sysslade Stoddart även med traditionella tekniker. Han började med att göra skulpturer i Auguste Rodins (1840–1917) stil, men redan under första halvan av 1980-talet började han intressera sig för den nyklassicistiska traditionen, och i synnerhet dansken Bertel Thorvaldsen (1770–1844) samt dennes elev Hermann Ernst Freund (1786–1840), den senare berömd för att ha närmat den nyklassicistiska estetiken till den nordiska mytologin – på samma sätt som Stoddart sedermera eftersträvat att i nyklassicistisk form gripa sig an det keltiska kulturarvet.

– Att följa i Rodins fotspår var alltför enkelt. Det kan vilken hyfsat skicklig skulptör som helst. För mig tog det däremot över tio år innan jag kunde leva upp till de nyklassicistiska idealen.

Bara att göra det valet visar onekligen att man befinner sig rätt långt från konstskolornas konstsyn ...

– Ja, absolut, jag kommer ihåg att jag långt tidigare, under min utbildning, under en längre period var sysselsatt med en målning i klassisk stil, efter modell, men min lärare ställde sig tveksam till det meningsfulla med att syssla med någonting sådant. Han liknade det vid ”knyppling”.

Även om Stoddart lärde sig de grundläggande tekniska färdigheterna i hur man använder exempelvis gips på konstakademien så är han väsentligen självlärd. Han menar själv att det var genom att grundligt studera en rad döda skulptörer som han kom att lära sig hantverket. I vissa fall hade dessa, som de senviktorianska Charles Sargeant Jagger och Albert Toft, skrivit ner råd och anvisningar som den nutida adepten ivrigt kunde ta del av.

Samtidigt ska sägas att Stoddart inte mötte något större motstånd som student på akademien, när han började orientera sig mot en mer klassisk skulpturkonst.

– De uppfattade mig nog främst som en lite udda typ och lät mig hållas. Jag kommer ihåg en gång: jag hade gjort en staty i klassisk stil; min professor betraktade den och menade att det saknades något. Han sa att jag borde göra någonting som fick den att kännas mer samtida, till exempel hålla plast över den.

– Så är det, de blir rädda när de ser konst. Därför vill de förstå den. När de ser ett verk som uppvisar den klassiska konstens särdrag reagerar de som stålmannen inför kryptonit. Det är samma sak med vetenskapsmän.

Alexander Stoddart berättar att han för närvarande är inbegripen i en animerad diskussion med Royal Society i Edinburgh. De vill att sockeln på hans stora monument över Maxwell ska täck-

as med ”citāt” av Maxwell, det vill säga matematiska formler. Men han vägrar. Varför?

– De kan inte uthärda tanken på att konsten har ett egenvärde. De upplever att folk på stan uppskattar statyn; man tycker att den är vacker, men vetenskapsmännen inser att detta inte beror på Maxwells vetenskapliga insatser, och det sticker i ögonen på dem.

Det talas mycket på dagens konstutbildningar om vikten av att undervisa i konstteori och filosofi. Med tanke på att Alexander Stoddart inte ger så mycket för dagens konstutbildningar, utan menar att man borde lägga större vikt vid estetisk-tekniska färdigheter än studier i filosofi, är det inte utan att det framstår som smått paradoxalt att han i samtal ständigt återkommer till filosofer i traditionen från Kant.

Stoddarts konstnärskap vilar på en väl genomtänkt filosofisk grund, om än föga relaterad till de filosofer som man under de senaste 10–20 åren har återopat på konsthögskolor. Han har snarare helt på eget bevåg förkovrat sig i Schopenhauers författarskap och därur arbetat fram en konstfilosofi som går i clinch mot samtiden och mot vår nutida förståelse av konst.

– Konstkritikerna är företrädare för tanken att världen är det väsentliga. Men konsten, som jag ser det, står i motsättning till det världsliga, dagliga livet. Den verkliga konsten dämpar viljan, viljan att leva. Riktig konstanamelse handlar om intresselöst betraktande, tömt på begär. Som jag ser det är skönheten människans seger över naturen.

– Ta Venus de Milo. Det är en avbildning av en nästan naken kvinna som sannolikt aldrig har skapat sexuellt begär och åtrå hos någon man.

Stoddart menar att just det faktum att man som skulptör arbetar med ett ständigt kopierande, föder ett intresse för metafysik. I Stoddarts fall går arbetsprocessen till så att han i lera kopierar det som han vill gestalta. I lera arbetar han sedan successivt upp verket i format, från de små modellerna, till de monumentala storlekar som är hans signum. Den i gips gjutna kopian av lerskulpturen skickas sedan till en stenhuggare som gör en kopia av gipskopian.

I Stoddarts fall handlar det inte om någon strävan efter realistisk naturalistisk avbildning. Snarare arbetar han i en mer idealistisk tradition. Ska han skulptera en häst – som i det William Wallace-monument som nu är under arbete för att uppföras i Paisley – så föredrar han att utgå från tidigare skulpturer av hästar istället för från levande hästar. Det väsentliga för honom är inte att frammana en känsla av liv. Tvärtom: ju mindre autenticitet och ju mer förkonstling, desto bättre.

För honom är konsten ett sätt att förädla och upphöja. Han ser ett egenvärde i att upprätta avstånd till varje form av påstådd erfarenhet av ursprung, äkthet och primitiv naturlighet.

– Jag uppskattar folkmusik mer när den har inkorporerats hos en klassisk kompositör – hos Bartok eller Mahler – än i dess mer ursprungliga former. Med samma logik menar han att neoklassicism är intressantare än klassicism.

Men att konst ytterst sett handlar om att förneka livet, betyder inte att konstnärer nödvändigtvis behöver arbeta med mörka, pessimistiska motiv. Snarare tvärtom. Romantikens förkärlek för det sublimala, menar han snarast stimulerar viljan.

– Denna sorts konst föder inte sällan starka, affekterade känslor. Den utmanar dig att visa att du klarar av att uthärda situationer som liknar de beskrivna. Det motsatta gäller för ett lamm i ett pittoreskt skymningslandskap. Där ligger ingen som helst utmaning. Det är därför jag föredrar en stilriktning som biedermeier. Bra konst ska kunna användas på chokladkartonger.

Jag frågar om inte Böcklins *Dödens ö* fångar hans konstsyn.

– Nej, det lustiga är att Böcklin målade en pendang till den målningen: *Livets ö*. Känner du till den? Nej, jag kunde tro det. Få känner till den; alla känner till *Dödens ö*. Men *Livets ö* är den riktigt utmanande målningen av Böcklin. Den föreställer en ö, idyllisk och

pittoresk med palmer, grönska och sol. På ön står ett antal människor som tycks upptagna med någon sorts rit, och framför ön ser vi badande nakna kvinnor och svanar. Böcklin missförstod dock själv detta. Det var dödens ö som i själva verket var livets ö, vilket för övrigt framgår av att det är den målningen som nutidens, handlingsinriktade och livsbejakande människor känner igen sig i.

Jag minns mig dikter av Baudelaire som "L'invitation au voyage", med dess tydliga paralleller mellan döden och det soligt exotiska strandlandskapet med vajande palmkronor och dovt trötta människor.

– Utanför konsten, i den vardagliga kulturen, förstår man denna motsättning bättre. Man planterar pittoreska blommor på gravar. Gamla kvinnor tycker om blommor. Ungdomens hårdrockkonserter däremot är i all sin vitalitet och energiurladdning fyllda med symboler för död: kranier, svarta kläder, diverse gothiska attribut.

Men Keats då, försöker jag, hans "Ode on a Grecian Urn", är inte det ett verk som kan fungera som en bra illustration till Stoddarts estetik?

– Ja, Keats dikt om urnan på vilken livet frusits i en sekvens av pittoreska bilder av ungdomlig lycka, faller perfekt in i successionsordningen från Kant till Schopenhauer. Som jag ser det finns en koppling mellan å ena sidan ondskan och å den andra viljan att leva, bejakelsen av livet – av förändring, uppbrott, dynamik och rörelse.

Alexander Stoddart menar att konstens roll är att utgöra en motvikt till detta. Jag undrar om man kan säga att konstens radikala potential ligger i att erbjuda ett alternativ till den moderna värld som omger oss. Den konst som omhuldas av konstetablissemangen är utifrån detta perspektiv systembekräftande, eftersom dess grundläggande drivkraft ytterst sett är densamma som de kommersiella och konsumistiska aktörernas, nämligen att bejaka ett dynamiskt medvetande, där nya idéer och varor hela tiden framställs som överlägsna de gamla, där inga fasta värdekategorier finns och där man hela tiden prioriterar materiell och omedelbar behovstillfredsställelse.

– Ja med mitt perspektiv förstår man varför dagens konstnärer och konstkritiker inte klarar av att betrakta så mycket äldre konst, och i synnerhet då den nyklassicistiska. De ryggar tillbaka inför konst som så demonstrativt vänder sig bort; de fasar inför det numinösa, inför det som andas död och enhetlighet. De blir skräddade av den enhet som signaleras av exempelvis de repetitiva sekvenserna på den klassicistiska arkitekturens fasader, och som står i opposition till nutidens ständiga betoningen av variation, förändring och utmaning.

Med sommarens svenska konstdebatt i åtanke, påpekar jag att det är just denna sorts estetik som en viss sorts kritiker vill brännmärka som nazistisk.

Med tanke på att Stoddarts nyklassicistiska ideal innebär en bejakelse av det heroiserande och tillbakablickande är han inte obekant med dylika anklagelser.

– Ja, jag har haft anledning att fundera mycket över vad kritikererna egentligen menar med de där påståendena och vad de egentligen är ute efter.

Jag framkastar tanken att det kanske helt enkelt handlar om en brist på argument och att kritikerna vill avfärda alternativa estetiska ideal på etiska grunder. Vad de är ute efter är att säga att den som riktar kritik mot nutidens konst är liktydig med en nazist så till vida att han eller hon inte är moraliskt tillförlitlig – det är helt enkelt

en mer eller mindre ondsint människa med en deformerad verklighetsuppfattning.

– Ja exakt, vad är egentligen nazistisk konst? Med tanke på att det inte var självklart att nazisterna valde den konst som de kom att välja ut som officiell konst, kan man knappast påstå att det finns en självklar länk mellan ideologi och estetik. Att nazisterna ratade den expressionistiska konsten, vars utövare till så stor del var nazister, berodde på att man gjorde bedömningen att expressionismen började kännas gammalmodig, medan man antog att en mer klassicistisk estetik hade framtiden för sig. För mig är det helt självklart att det är den modernistiska konsten som harmonierar med de nazistiska idealen. Jag brukar leka med tanken att en ängel kommer ner till jorden, och att man för in ängeln i ett rum där man på ena sidan har kubistiska, dadaistiska och expressionistiska verk och på den andra väggen verk som ställdes ut på de nazistiska utställningarna, och så frågar man ängeln vilken konst som hon tror är skapad inom ramen för en ideologi som bombade sönder Europa och ägnade sig åt systematiska massmord. Vi vet naturligtvis alla vad svaret skulle bli...

Men hur ska man då se på kopplingen mellan ideologi och estetik, undrar jag.

– Jag tror att man underskattar att nazisterna kunde ha valt estetik av taktiska och propagandistiska skäl, att de genom konsten ville dölja sina ondskefulla syften; de ville helt enkelt framstå som goda och snälla människor.

Men undrar jag: Var inte det problematiska med nazisternas konstsyn i första hand att staten gick in och påbjöd en viss estetik? Och att man förbjöd andra estetiska uttryckssätt genom att framställa dem som väljer dem som just onda människor, med en deformerad verklighetsuppfattning, icke tillförlitliga människor...

– Javisst, och som jag ser det är den enda rimliga tolkningen att man med beteckningen "nazistisk konst" avser en konst som är beroende av nazismen, att nazismen som rörelse är själva förutsättningen för en viss estetikens existens. Den konst som visades på nazistutställningarna var tveklöst beroende av nazismen. Merparten av de konstnärerna hade aldrig kunnat ta sig fram utan nazisternas stöd.

På motsvarande sätt menar Stoddart att den enda konst som i dagsläget har nazismen som förutsättning är den konst som omhuldas av konstetablissemangen, detta eftersom konsthistoriekrivningen efter andra världskriget och den kanon som därmed upprättades i ovanligt hög grad har baserats på det faktum att denna estetik ratades av nazismen.

Men är det då verkligen så att den sortens argument används så ofta?

– Ja, du kan se det så fort som dagens estetiska hegemoni hotas. Då kommer naziargumentet som ett brev på posten. Så fort som någon ifrågasätter att konstens uppgift är att provocera och överskrida diverse normsystem, dyker argumentet upp, likväl som när någon vill ifrågasätta modernismens hegemoni under 1900-talet. Det framstår för mig som helt självklart att 1900-talets konst hade sett radikalt annorlunda ut om nazisterna hade följt Emil Noldes råd och i enlighet med Goebbels åsikter gjort expressionismen till officiell konst.

Jag tänker att det nog ligger en del i det. Sannolikt hade modernismen även i det fallet fortsatt att vara verksam också efter kriget. Skillnaden hade kanske varit att man då inte hade kunnat återropa analogier mellan estetik och ideologi för att brännmärka viss konst. Detta skulle ha inneburit att det hade saknats ett viktigt argument mot konstnärer som Alexander Stoddart. Vilket i sin tur sannolikt hade ökat den konstnärliga pluralismen.

Den fråga som dröjer sig kvar, när jag sent om kvällen beger mig tillbaka till mitt supermoderna hotell i minimalistisk stil i centrala Glasgow, mellan nybyggda kontorsfasader och genom de lyxösa, tragiskt folktomma shoppingstråken med de sedvanliga märkesbutikerna, är om det inte är just inom konst och arkitektur som nazismens negativa konsekvenser fortfarande är som mest kännbara i vårt samhälle.

*Så fort som
dagens estetiska
hegemoni hotas.
Då kommer
naziargumentet
som ett brev på
posten*

Med Homeros blev hjälten individ

Homeros var sannolikt en helt extraordinär rapsod, vars tolkning av de gamla berättelserna var så enastående att de dåtida makthavarna kände sig tvungna att teckna ner hans versioner av *Iliaden* och *Odysséen*.

Av Pär Sandin

Homeros vistas numera delvis i andra trakter än de höga parnassiska. Ett lite naivt folkligt och populärt drag har åter kommit över hans umgängeskrets. Poeten Johannes Anyuru, som i sin debutsamling lät sig inspireras av *Iliaden*, säger sig till exempel ha haft en oskuldsfull syn på poesin vid den tiden. Denna oskuld har han nu förlorat, blivit vuxen, och i sin tredje samling alluderar han istället på bland annat Vergilius *Aeneiden*. Å andra sidan berättade den danske rockveteranen Kim Larsen nyligen i en intervju om sin fascination för Odyseus. Det är också signifikativt att de amerikanska filmbröderna Coen för några år sedan gjorde en komedi löst baserad på *Odysséens* intrig, där huvudtemat var traditionell folk- och bluesbaserad populärmusik.

I linje med detta återförfolkligande av Homeros har den moderna forskningen kommit lite i skymundan, detta trots att den inte alls som man skulle kunna tro har blivit hyperspecialiserad och knappologisk, utan i samarbete med bland annat anatolisk arkeologi kommit fram till en del resultat som för bara femtio år sedan skulle ha betraktats som spektakulära. I det som följer ska jag försöka återkräva en liten bit av Homeros åt oss bokmålare.

Vem eller vad som är Homeros är varken säkert eller okontroversiellt. Det finns fortfarande en del som menar att Homeros aldrig har funnits och att *Iliaden* och *Odysséen* är resultaten av redaktörsarbete på sex- eller femhundratalet före Kristus med anonyma traditionella epos som grundmaterial. Den bland Homerosforskare dominerande uppfattningen är dock att Homeros fanns och verkade i mitten av sjuhundratalet före Kristus. Däremot skrev han inte *Iliaden* och *Odysséen* – han var med all säkerhet illiterat – inte heller var han "upphovsman" till dem riktigt i den moderna meningen. Stoffet till berättelserna, och förmodligen även större delen av de enskilda versraderna, fanns nämligen redan tillgängliga såsom *tradition*. Det var yrkesverktyg som traderats från skaldmästare till lärjunge i hundratals, ja tusentals år före Homeros. Han var istället den store poesiredaktören och estradören, som sammanställde och före-

drog versberättelserna – direkt ur minnet – med absolut känsla för koncentration och signifikans.

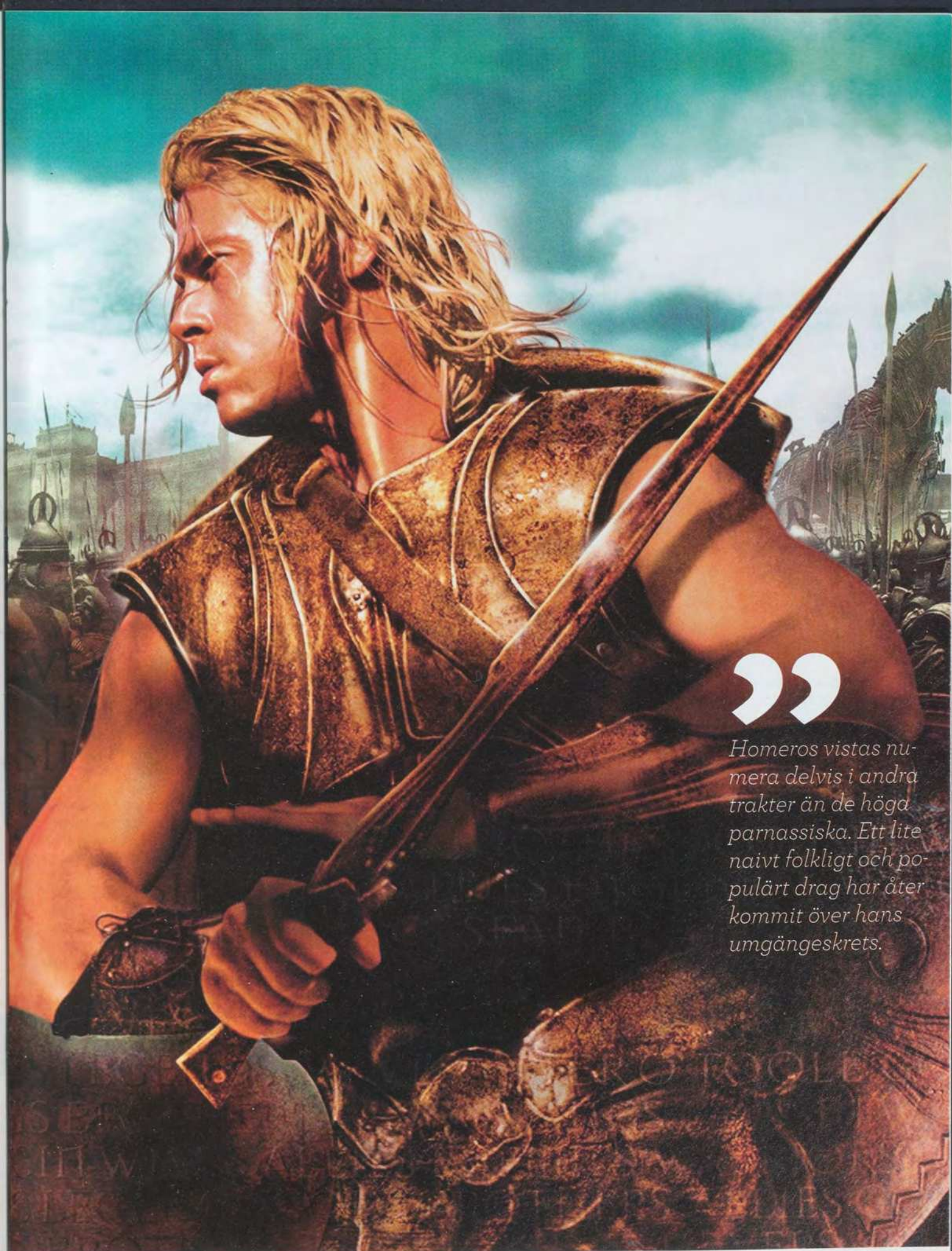
Det finns vackra bevis för att det har förhållit sig på detta sätt. Detaljer av vapen och rustningar hos Homeros härstammar enligt arkeologer från tidig grekisk bronsålder, alltså tiden före den historiska realiteten bakom det som grekerna skulle komma ihåg som det trojanska kriget (början av 1100-talet före Kristus). Vissa versrader hos Homeros är därtill ometriska, hexameterns rytm stämmer inte (*interdum dormitat bonus Homerus*, ibland sover den gode Homeros, anmärkte Horatius), men om man med kännedom om historisk lingvistik återställer ordens former så som de bör ha sett ut under bronsåldern, femhundra till tusen år tidigare än Homeros, så stämmer versen! Flera detaljer i det språk Homeros använder, ett arkaiserande konstspråk skilt från hans samtida grekiska dialekter, bör i själva verket redan under bronsåldern ha varit föråldrade.

Dessa förhållanden var man på spåren redan på 1700-talet, inom den så kallade analytiska skolan av Homerosfilologin. Man hade sett hur olika delar av de homeriska eposen skilde sig stilmässigt åt och man kunde påvisa inkonsekvenser, bland annat att vissa hjältar i *Iliaden* dör och sedan återkommer i striden. I samspel med romantikens teorier om folklitteratur och med den tyske Homerosforskaren Friedrich August Wolf (1759–1824) i spetsen kom man att föreställa sig Homeros verk som en "folkets dikt" som sakta hade ackumulerats genom tiderna: till en ursprunglig kärna skulle varje tids skaldar ha lagt till sina egna episoder så att eposen vuxit i analogi med en rullande snöboll.

De flesta vill idag se den enhetliga övergripande strukturen hos de båda eposen som belägg för en enskild konstnärlig, "redaktör-poetisk" gärning, och man tonar ner det romantiskt "folkliga" för att istället lägga tonvikten på professionalitet och hantverk, framför allt i samband med den så kallade *Oral formulaic-composition*-teorin framlagd av Milman Parry (1902–1935) och hans assistent Albert Lord (1912–1991).

Brad Pitt som Akilles i filmen *Troy* från 2004.

Pär Sandin är försteamanuensis i grekiska vid Universitetet i Bergen.

”

Homeros vistas numera delvis i andra trakter än de höga parnassiska. Ett lite naivt folkligt och populärt drag har åter kommit över hans umgängeskrets.

Odysseus död, gestaltad av den skotske konstnären Alexander Stoddart, intervjuad på sid 42, från en fris med episoder ur Odyssén.

Efter studier av en muntlig serbokroatisk diktartadition kvarlevande i Jugoslavien på trettio-talet kunde Parry visa hur illitterata barder med hjälp av rytm och en arsenal av litterära standarduttryck ("formler") kunde bli episka minneskonstnärer av till synes övernaturlig skicklighet, just precis som Homeros måste ha varit.

Vi ska spekulera lite och föreställa oss Homeros samtid, Grekland på sjuhundratalet före Kristus (i det följande får läsaren underförstå reservationsmarkörer av typen "torde", "kanske" och "kan ha varit"). Homeros var för det första en professionell sångare i en tid då pengar ännu inte existerade. Betalningen var mat och husrum, men de riktigt skickliga fick tillgång till de förmögna storfurstehoven och, får man tänka sig, ett relativt gott leverne. Romantiskt sinnade har velat se yrkesmannens beskrivningar av och försvar för den egna verksamheten i några passager ur *Odysséen*, dels i den första boken där barden Phemios sjunger på Ithaka, dels i den åttonde där den blinde Demodokos uppträder hos fajakerna vid kung Alkinous hov (Demo-

dokos kan ha gett upphov till traditionen att Homeros var blind). Det är dock otänkbart att Homeros var en sångare i mängden; alldeles säkert var han den bäste, både i sin samtid och i dess mannaninne. De som satt och lyssnade på denna den främste av alla barder då han med egen stämma föredrog sina epos, var därför sannolikt de riktigt rika och mäktiga: kungar, furstar och deras hov. Dessa furstar och deras sakkunniga rådgivare såg att det här, den här Homeros, var något alldeles speciellt, detta var bättre än någonting man hört tidigare. Därför lät man skriva ner dikterna.

Det har spekulerats i att alfabetet lånades in från fenicierna enkom för att låta skriva ner Homeros dikter, vilket är en fascinerande tanke. I vilket fall som helst är de äldsta belägen för alfabetisk grekisk skrift inskrifter från just sjuhundratalet före Kristus, och inte som man skulle kunna tro prosaiska inventarielistor eller kungabedrifter, utan hexameterverser (dock inte homeriska, utan amatörers ganska klumpiga eller rentav skämtsamma försök att imitera Homeros, verkar det som).

Därför överlevde Homeros verk. I och med att hans slutgiltiga versioner av den episka traditionen fixerades i skrift och kunde memoreras och föredragas av professionella uppläsare, så kallade *rapsoder*, för var och en som önskade höra (man läste inte texter tyst för sig själv vid den här tiden) – så dog också den muntliga episka traditionen ut, den dog sotsdöden. Ingen var längre intresserad av att lyssna på nya barder med deras kompositioner – det fanns ju Homeros! Man kunde hyra in en rapsod, ganska billigt också, och lyssna

*Det har spekulerats
i att alfabetet
lånades in från
fenicierna enkom
för att låta skriva
ner Homeros dikter,
vilket är en
fascinerande
tanke.*

på Homeros, varför skulle man vilja betala för ett "originalverk" av en andrarangsskald, sämre än Homeros? Några fler epos som ansågs hålla måttet nedtecknades förvisso, bland dem Hesiodos.

Vad var det då som Homeros erbjöd, som gjorde att man sedan bara ville lyssna på honom? Homeros var ju inte bara litteratur och förströelse, han blev Bibeln för grekerna. Allt i deras kultur jämfördes därefter med Homeros, mättes med Homeros måttstock. Själva den grekiska religionen formades av Homeros. Aiskylos, tragedins fader (cirka 525–456 f.Kr.), sade sig syssla med "smulor från Homeros bord". Vad var det man fann hos Homeros som man inte fann i lika stor utsträckning hos andra?

Det rent stilistiska är en faktor. I Homeros episka tradition hade de bästa, mest perfekta verserna om livets alla företeelser bevarats och de dåliga verserna glömts bort. Att äta, sova, offra, dö, döda, be, förolämpa, duka ett bord och ha sexuellt umgänge, allt uttrycks hos Homeros med avklarnad enkelhet, laddad med en fullhet och lyster som i varje ögonblick understryker att detta är *på riktigt*: det är inte en dröm eller dunkel fantasi, utan verkligen så som det var. Hesiodos, som verkar i samma tradition, äger inte alls samma skärpa.

De homeriska eposen har också ett innehåll som skiljer dem från den grekiska mytologiska berättartaditionen i allmänhet. De mest iögonfallande detaljerna, spänning och äventyr, "action" och krigsskildring som i *Iliaden*, "fantasy" som i *Odysséen*, gudar, monster och övernaturliga väsen, allt det förekommer i riklig mängd i alla grekiska sagor. Det som istället skiljer Homeros från mängden och gör honom till den främste var människoskildringen. Det var vad man ville höra: Hur var dessa människor, dessa hjältar som levde före oss, beskaffade? Vad var det för *individer*? Intresset för det individuella och det mänskliga är en nyckel till själva den forngrekiska kulturen. Sokrates spekulerar i sitt försvarstal inför atenarna, som ville avrätta honom för gudlöshet, om ett paradiskt liv efter döden (som ett gott alternativ till ett annat gott: den eviga, drömlösa sömnen). Är det då ro och njutning som hägrar? Nej, det är att få träffa de härliga döda! Att få skaka Homeros hand, det var paradiset för Sokrates: *de andra* är paradiset. Så när det ibland påstås att individen är något som uppfanns i Västeuropa på 1800-talet, är det felaktigt: individen uppfanns av Homeros. Odysseus och Akilles är de mest individuella av alla individer, och Helena, Ajas, Hektor, Paris, Agamemnon och Nestor är inte *typer* som man senare i Aristoteles klassicistiska tradition ville litteraturteoretisera bort korten, utan individer.

"Ideal" om man så vill – Homeros hjältar är människor som är så bra som det går att vara, men att vara bra eller god, *agathos*, var inte en fråga om hög moral för de gamla grekerna före Sokrates, utan om att vara stark, snygg, mäktig och rik. Vi tenderar därtill i Platons efterföljd att se människoideal som något överkligt, blott en vacker idé. Men föreställningen om ideal som motsatsen till verklighet är också främmande för Homeros. Något som inte kan finnas är överhuvudtaget inte intressant: poängen är att dessa människor, dessa

hjältar, verkligen hade funnits, och även om de nu inte var exakt så som Homeros beskriver dem, så skulle de ha kunnat vara så. Man kan jämföra de homeriska hjältarna med en annan omätligt populär karaktär i den grekiska mytologin, Herakles.

Berättelserna om Herakles är helt tygellösa, det finns ingenting som den mannen inte klarar av, ingen verklighet som stänger honom inne. Han är en folksaga, inte en episk hjälte. Han lyfter himlavalvet på sina axlar. Alla som inte är fullständigt tappade bakom en vagn förstår ju, att det gjorde han inte på riktigt, det är bara en skräna. I och med denna bristande verklighetsförankring förvandlas också Herakles till en komisk figur: hans ätande och drickande blir legendariskt, han gör femtio flickor med barn på en natt, han super ikapp med vinguden Dionysos. De homeriska hjältarna är däremot verkliga: de gör inga vansinnigheter som Herakles, och om de gör det förvandlas det av den högre berättarstilen till tragedi istället för komedi.

Homeros har berättartekniska knep för att skänka sina hjältar den konkretion som gör dem verkliga. Liksom man säger att mänsklig skönhet för att bli intressant ska ha någon skavank eller oregelbundenhet, så har alla de viktigaste homeriska hjältarna skavanker, speciella negativa karaktärsdrag. Paradoxalt nog: deras vansinniga divalater och inbördes tävlan, för att inte tala om avsaknaden av en tydlig hierarkisk befälsordning i den grekiska hären, allt detta hade i verkligheten ointetgjort en militär expedition på ett tidigt stadium – men i epiken gör just dessa karaktärsdrag att hjältarna framstår som verkliga människor. Det påpekas till exempel ständigt att Akilles var den bästa: ingen levande människa kunde stå emot honom i strid. Han var därtill snyggast. Men hela *Iliaden* baseras på motivet av hans negativa karaktärsdrag: hans så kallade vrede. Akilles drar sig ur striden när han inte får det han vill, Briseus dotter som var hans rättmätiga krigsbyte, men som Agamemnon tog ifrån honom i kraft av högre rang. När sedan i nionde boken Agamemnon vill be om ursäkt och ge Akilles "tio talenter i guld och ett tjog blankskimrande kittlar, / sju trefötter, ej rörda av eld, tolv kraftiga hästar, / ... vidare kvinnor sju, förfarna i skönaste slöjder, / och med dem skall den sköna Briseis / följa" – då är Akilles så tjurhövad att han vägrar försonas. Han har ett ego stort som jordklotet självt. Han inte bara avvisar försoningsgåvan, han säger åt sin mor, gudinnan Thetis, att hon ska be Zeus att hjälpa fienden, trojanerna i striden. Akilles är alltså inte bara desertör, utan även förrädare.

Agamemnon själv är inte heller någon behaglig gestalt, utan kanske den otäckaste av hela bunten: stöddig, kolerisk, girig och sadistisk. Det har påpekats att de sår Agamemnon tillfogar fienden ofta är de mest smärtsamma och förnedrande. Ädel, tapper och rättträdig är å andra sidan Ajas, den näst bäste eller tredje bäste krigaren av akajerna (det finns olika uppgifter). Hans speciella karaktärsdrag är att han är tystlåten, saknar social kompetens. Nestor tillhör en äldre generation hjältar, är gammal och beklagar sig över den unga generationen, och han å sin sida slutar aldrig att prata. Det finns en i våra ögon verkligt ideal person i *Iliaden*: Hektor. Plikttrogen familjeman, fosterlandets försvarare, den främste av trojanerna. Hans skavank, som gör honom verklig, är att han ska dö. Livet belönar inte duktighet utan slughet och svek, det är den realistiska läxan som *Iliaden* ger med exemplet Hektor.

Odysseus är speciell: han är egentligen ingen krigare. Visserligen påpekas det att han är duktig i strid, och han får slåss en del i *Iliaden*, men framför allt är han listig och slug, och den främste talaren. *Odysséen* handlar sedan inte alls om krigiska bragder, utan är ett äventyr och en reseberättelse: Odysseus är en sjöman, den främste av alla sjömän. Det har föreslagits att han ursprungligen är en västgrekisk folksagegestalt, inspirerad av den intensifierade sjöfarten och handeln på västra Medelhavet. Någon, kanske Homeros själv, tröttnat på krig som underhållning, tyckte sedan att man borde arbeta in denna populära gestalt i den östgrekiska (joniska) episka traditionen – och han fick ett alldeles eget epos, *Odysséen*.

Homeros har berättartekniska knep för att skänka sina hjältar den konkretion som gör dem verkliga. Liksom man säger att mänsklig skönhet för att bli intressant ska ha någon skavank eller oregelbundenhet, så har alla de viktigaste homeriska hjältarna skavanker, speciella negativa karaktärsdrag.

En häst som gjorde skillnad.

Människan är nu inte bara individ, det var man på det klara med i forntiden: där finns även de nödvändiga ramverken. Genealogi är till exempel av största vikt. I *Iliaden* berättar gärna de ädlaste hjältarna, kungar och prinsar, om sin härstamning för varandra på slagfältet. Beträffande detta har forskningen nyligen gjort en fascinerande upptäckt. En underlig detalj är att dessa kungar aldrig är kungar på samma plats som sina fäder och farfäder. Diomedes var till exempel kung av Argos – men är sonson till Oineus, kung av Aitolien, ett annat grekiskt landskap. I *Iliadens* femte bok nämns det att han var gift med Aigialeia, dottern till den förra kungen av Argos, Adrastos: Diomedes var alltså svärson till sin föregångare på tronen. Bellerofon och Melampous är två andra hjältar ur *Iliaden* som gift sig med kungadöttrar och övertagit makten i deras länder. Beträffande *Odysseén* har forskare grubblat över situationen på Ithaka, Odysseus hemö: där finns både fadern och sonen till Odysseus, Laërtes och Telemachos, kvar i livet, men båda tycks sakna all legitimitet och auktoritet. Det skockas istället friare runt Odysseus hustru Penelope, vilka vill gifta sig med henne och på så sätt ta över kungamakten på ön.

Det vimlar av *ad hoc*-förklaringar till dessa situationer i den grekiska traditionen: där är ett överflöd av prinsar som fördrivits från sina hemländer av ett eller annat skäl, ofta då de mördat sin halvbror eller liknande. Men vi hör också sagor om kungar som anordnat tävlingar där vinnaren får gifta sig med prinsessan och överta kungariket. Just en sådan tävling anordnas i slutet av *Odysseén*, där Penelopes friare får turas om att skjuta med Odysseus båge (som han av någon anledning inte tog med sig till det trojanska kriget). Vinnaren i bågskytte-tävlingen ska få gifta sig med Penelope.

Något vi däremot saknar i grekisk kontext, som vi finner hos så många andra forntida folk, är de dynastiska kungadynasterna. Mesopotamier, egyptier, perser älskade ju att göra listor över sina dynastier, där kungariket gick från far till son i århundraden, ja årtusenden, men något sådant går överhuvudtaget inte att hitta i den äldre grekiska kontexten.

Det finns en historisk förklaring till detta, som presenterades av en israelisk forskare, Margalit Finkelberg, på nittio-talet. Hon påpekade att de här genealogierna och de grekiska kungarikena som går i arv från far till svärson speglar en *matrilineär* tronföljd

”
Det som istället
skiljer Homeros från
mängden och gör ho-
nom till den främste
var människoskild-
ringen. Det var vad
man ville höra: Hur
var dessa männis-
kor, dessa hjältar
som levde före oss,
beskaffade? Vad var
det för individer?

i bronsålderns grekiska regionalstater. Kungariket ärvdes inte från far till son, utan från mor till dotter. Drottningarna var de fasta punkterna och kungasönerna fick ingenting gratis, utan var tvungna att visa upp sina förmågor innan de kunde vinna en prinsessa och överta ett kungarike. Drottningarna hade kanske ingen stor makt i förhållande till sina fäder och makar: Finkelberg visar att det snarare förhöll sig så att kungamakten i de olika grekiska staterna var förbehållen ett antal adliga ätter som turades om att gifta sig med varandras döttrar. Att den kvinnliga ättelinjen var kopplad till en geografisk plats tror Finkelberg beror på att ett prästerligt ämbete gick i arv hos kvinnorna: de var översteprästinor åt en gudinna, till exempel Demeter eller Hera, och översteprästinans gemål var traditionellt kung av landet. Att prästinneämbeten gick i arv från mor till dotter finns det exempel på långt senare, efter att monarkin och kungarna avskaffats i Grekland.

En följd av detta blev att kvinnorna fick den framträdande roll de har i den grekiska mytologin. Penelope, Odysseus hustru, är till exempel ett tyst och stillsamt maktcentrum i *Odysseén*. Hon sitter med sin väv och gör inte något väsen av sig, men allt kretsar i själva verket kring henne. Berättelserna om Agamemnons dotter Elektra och Oidipus dotter Antigone är andra exempel; Fedra, Theseus hustru; Agamemnons hustru Klytämnestra; Io, Heraprästinnan i Argos som älskades av Zeus och som blev fördriven från landet av Hera; Medea som mördar sina söner; Danaos döttrar som vägrar gifta sig med sina kusiner och istället mördar dem på bröllopsnatten; och förstås den sköna Helena. Det är framför allt i tragedierna man möter dessa ofta synnerligen starka och egensinniga kvinnogestalter, men berättelserna om dem har grund i verkliga händelser, i ett samhälle där kungadöttrar spelade en viktig roll, och ofta naturligtvis gav upphov till problem, därför att männen hade utrymme att tävla om makten på ett annat sätt än i dynastiska kungariket. I *Iliaden* och *Odysseén* är dock kvinnornas roll starkt nedtonad: den episka traditionen och motivkretsen gav rum åt kvinnor endast som objekt (hustrur, älskarinnor, krigsbyte), med undantag visserligen för gudinnorna.

Ett annat av den moderna Homerosforskningens bravadnummer är den arkeologiska utgrävningen av det historiska Troja, som tog fart på nittio-talet efter att ha legat i lång träda efter Heinrich Schliemanns och Carl Blegens pionjärarbeten på slutet av artonhundra- och 1930-talet. Det finns inte plats att orda mycket om det här, utan jag rekommenderar istället att man läser Joachim Latacz, *Troja and Homer* (2004), som går igenom de senaste decenniernas homeriska arkeologi på ett för lekmän fullt begripligt sätt, och presenterar ett flertal spektakulära upptäckter som gjorts av framför allt Manfred Korfmann, den ansvarige för utgrävningarna vid det moderna Hisarlık i Turkiets nordvästra hörn. Troja VIIa är facktermen för det arkeologiska skikt som man identifierar som det homeriska Troja, och mycket riktigt visar det sig ha förstörts av brand omkring 1190 före Kristus. Utgrävningarna visar att det var ett ansenligt befäst konungasäte och en handelsstad med kosmopolitisk prägel, där man troligen talade det med hettitiska besläktade luviska språket.

Skriftliga källor har återfunnits som visar att det rörde sig om en delvis självständig klientstat till det hettitiska imperiet under bronsåldern: själva namnen Ilios och Troja återfinns faktiskt som Wilusa respektive Taru-wisa/Tru(w)isa. Ett av de mest häpnadsväckande fynden är ett långt vasallkontrakt mellan den hettitiska kejsaren och Wilusas lydskonung. Den senare, som i kontraktet antyds vara av utländsk börd, har liksom en av *Iliadens* trojanska prinsar ett grekiskt namn: nämligen Alexander (Alaksandu). ✱

THERESES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. På plats fem i denna tio-i-topp-lista hittar vi Hans Holbeins porträtt av Thomas More.

PLATS 5

HANS HOLBEIN (1497–1543, MED TILLÄGGET ”den yngre” för att skilja honom från fadern, som också var konstnär) målade så många fantastiska porträtt att det egentligen är svårt att välja ett till den här listan. Mest känt är dubbelporträttet *Ambassadörerna*, där två män står framför en hylla med vetenskapliga instrument och där en förvrängd dödskalles - som får sina rätta proportioner sedd i exakt rätt vinkel - svävar framför dem. Få målningar har fått fler uttolkningar än det.

Fint är även Holbeins målning av en kvinna (på senare tid identifierad som Anne Lovell) avbildad tillsammans med en ekorre och en stare. Genomgående för samtliga porträtt är deras massivitet: gestalterna ser alltid tunga ut och är alltid lika formfasta. Betraktar man Holbeins teckningar ger de samma intryck: hans penna tycks ha hittat rätt på första försöket, dragit en enda, nästan jugendaktig, bestämd linje. Några av dem skulle kunna vara tecknade av Carl Larsson.

Allra bäst tycker jag om Holbeins porträtt av Thomas More (målat 1527), av flera anledningar. Det är tekniskt briljant. Stoffmålneriet är alldeles häpnadsväckande: sällan har sammet sett mer ut som sammet (jag kan exakt föreställa mig känslan av att dra med fingertopparna längs det djupröda tyget), päls sett mer ut som päls. Eller för all del skäggstubb sett mer ut som skäggstubb - det är inte bara tyg Holbein målar perfekt, utan även allt det mänskliga.

THOMAS MORE ÄR 49 ÅR GAMMAL PÅ bilden. Ätta år senare ska han för sin vägran att erkänna Henrik VIII som den engelska kyrkans överhuvud avrättas genom halshuggning, och hans huvud hängas upp på London Bridge till allmän beskådan. 1935, 400 år efter sin död, helgonförklarades han av den romersk-katolska kyrkan. ”Så här kan ett blivande helgon se ut” tycker jag om att tänka när jag betraktar bilden. Många andra bilder av helgon är naturligt nog målade efter de-

ras kanonisering, men porträttet av More avbildar en humanist, jurist, filosof, politiker och författare. Kännedomen om hans fasansfulla död ger målningen ytterligare en dimension.

OFTA TYCKER JAG ATT MÄNNISKOR PÅ porträtt ser ut att vara fastlåsta i den tid då de avbildades. Det beror inte bara på kläder och frisyrer, utan på något i själva utseendet - som givetvis har att göra med att var tid har sina skönhetsideal. Thomas More tycker jag däremot ser ut som att han när som helst kan resa sig ur sin pose, släppa papperslappen han har i handen, svepa av sig sin päls och sammet och därunder ha en modern kavaj, redo att stiga ut i 2000-talet. Han ser ut som en skådespelare med sina skarpskurna drag och sin intensiva blick. Just blicken fånglar mig mest: på samma gång kraftfull och känslig. Och hans ansikte ser i varje detalj ut som en verklig människas ansikte: de fina rynkorna runt ögonen, skäggstubben på hakan, munnens kurva - jag tycker mig se på den att den tillhör en man som trots sitt allvarliga uttryck hade nära till ett leende. Jag tycker att det ligger där och vilar i mungipan. Dessutom tycker jag att Thomas More är den snyggaste mannen i hela konsthistorien (jag märker att jag har svårt att undvika en lätt förälskad ton när jag skriver om honom).

Det är nu nästan 500 år sedan Thomas More tog på sig sina bästa kläder och satte sig framför Holbeins staffli för att få sitt porträtt målat. Trots det finns det i målning-

en en känsla av närvaro, fullständigt opåverkad av tiden. Jag tänker varje gång jag ser den att det är så bra konst fungerar: den slår en bro mellan då och nu. I sin djupa mänsklighet är porträttet av Thomas More fullständigt tidlöst. Om ytterligare 500 år kommer hans blick fortfarande att fånga betraktare. ✱

Hans Holbein den yngres Thomas More finns i The Frick Collection, New York.

Svag tro på de starkas rätt

54 Jenny Maria Nilsson fördjupar sig i Francis Galton, eugenikens fader

Vi måste prata kvalitet

56 Johan Lundberg samtalar med KD:s partiledare Göran Hägglund.

Prat löser problem

57 Lars Melin känner stolthet över språkets alla möjligheter

Spik i kistan för kulturarv

58 Karin Stensdotter om stadsbyggnadslagen som slog fel

Fånigt men genialt

59 Kjell Hägglund roas av en ny komediserie

Genusrondeller

60 Tanja Bergkvist förstår varför kvinnor föredrar att åka kollektivt

Notiser

60 Övervärderat, undervärderat och lite Schopenhauer

Film

Allegori över

Marlene van Niekerks nyligen filmatiserade roman *Triomf* är en allegori över det afrikandiska folkets historia. Med våld och råhet belyser den konsekvenserna av den sydafrikanska rasåtskillnadspolitik.

Av Tor Billgren

HÖSTEN 1994 KOM EN bok som skildrade Sydafrikas övergång till demokrati ur ett annorlunda perspektiv. De historiska händelserna äger rum runt den fattiga och försupna boerfamiljen Benade i *Triomf* utanför Johannesburg. Tre syskon: den kantstötta Mol, den flegmatiska Pop, clownen Treppie, samt Mol och Pops inavlade son, den våldsamme och epileptiske Lambert.

Boken utspelar sig på förbannad mark. I jorden, under deras hus, finns resterna efter Sophiatown – den svarta stadsdelen som jämnades med marken 1963 för att ge plats åt den vita förorten *Triomf*. Ibland hittar Lambert "kaffir rubbish" när han gräver i trädgården, bestick, skor, plåtaskar – saker som blev kvar när de femtiotusen svarta invånarna deporterades.

Boken blev snabbt en succé och den afrikaansspråkiga författaren Marlene van Niekerk (född 1954) en stjärna. 1999 kom en engelsk översättning och i våras fick boken förnyad aktualitet genom en efterlängtat filmatisering av den zimbabwiske regissören Michael Raeburn.

TRIOMF ÄR VAN NIEKERKS första roman och kom med utsökt tajming. Hon skildrade det som miljontals vita sydafrikaner hade känt under övergångsperioden i början av 90-talet. Visst låg det mycket optimism i luften över att äntligen slippa oket av att ständigt associeras med apartheid. Men också oro. Vad skulle hända när ANC tog över? Många förberedde sig på fullt allvar att fly norrut.

Men det är inte bara slutet för apartheid-systemet som nalkas under bokens gång, utan också för familjen Benade. Och man förstår tidigt att undergången kommer att utgöras av ögonblicket då Lambert får veta sanningen om sitt ursprung. Trots det, lyckas van Niekerk vrida till avslöjandet och bjuda på överraskningar och detaljer ur det flutna som får blodet att frysa till is. Som lä-

sare kastas man mellan skratt och fasa. Humorn är lysande, men brutaliteten motbjudande, särskilt scenerna då Mol våldtas av Lambert, som höjdpunkten på hans raseriutbrott.

Men man drabbas också av rörelse inför den ömhet som präglar familjen mitt i all sin råhet. Hur de tar hand om den hjälplöse Lambert när han ligger i kramper, trots att han kanske har knivhuggit någon av dem precis innan, krossat köket eller tänt eld på bilen. De skyler honom, stoppar en tvättklämma mellan hans käkar och släpar tillsammans den tunge ynglingen till hans skjul – och är beredda att göra samma sak nästa gång det händer, ofta framprovocerat av Treppies spydiga kommentarer. De tar ansvar för vad de gjort, bär bördan av sin synd utan att knorra.

ATT FILMEN SOM KOM i våras fick så översvalande kritik har nog mer med sydafrikanernas kärlek till familjen Benade att göra, än kvalitet. Skådespeleriet är ojämnt och alldeles för ofta tippas den över i ren buskis.

Riktigt intressant är dock filmens förklaring till varför Treppie ständigt provocerar fram och därmed lär sig kontrollera Lamberts raseriutbrott. I boken tycks han mest göra det för skojs skull, men i filmen utkristalliserar en annan orsak.

Här är hans rädsla för vad som kommer att hända efter valet tydligare. Han är helt enkelt livrädd, men döljer det med sitt munväder och supande. Samtidigt utvecklar han Lambert till ett vapen – ett verktyg för det självmord han aldrig kommer att våga begå på egen hand. Men när stunden är kommen tänker han släppa helvetet lös, på det att familjen ska förintas och ta sina hemligheter med sig i graven.

Man behöver inte skrapa särskilt djupt på den litterära ytan för att se att familjen Benade är en allegori för det afrikandiska fol-

en värld av våld

Cleo och Treppie i Michael Raeburns filmatisering av *Triomf*.

ket – boerna, det vill säga ättlingarna till de nederländska nybyggarna som började invandra på 1650-talet; som började dra sig norrut kring 1830 för att få rå om sig själva när britterna avskaffade slaveriet; som ansåg sig vara Det Utvalda Folket efter ett heligt förbund med Gud inför slaget mot zulufolket vid Blood River 1838; som skapade apartheidideologin och därigenom vann valet 1948.

FAMILJEN BENADES incest är den yttersta konsekvensen av åtskillnadspolitik och afrikandernas historiska strävan att hålla sig för sig själva. Apartheidideologerna ansåg att systemet var nödvändigt för att afrikanderna skulle överleva som folk och såväl äktenskap som sexuellt umgänge över rasgränserna var förbjudet. Ur detta föds alltså det rubbade monstret Lambert, vars tillvaro kantas av förödande våldsbrott. Och är det något folks biografi som skulle kunna in-

ledas med orden "Av våld är du kommen...", är det just afrikandernas.

Koloniseringen av södra Afrika var en brutal historia och flera krig utkämpades. Ett av de blodigaste var det mot britterna 1899–1902, då imperiet krossade de afrikanska republikerna Oranjefristaten och Transvaal. Förlusten av självständigheten och människoliv – särskilt i koncentrationslägren där britterna spärrade in afrikandernas kvinnor och barn – skapade ett revanschbehov som är fullt jämförbart med tyskarnas efter förödmjukelserna i Versailles 1919. Konsekvenserna var katastrofala i båda fallen. 1933 segrade den tyska nationalismen. 1948 den afrikanska. Men våldet, som födde denna nationalism och var helt nödvändigt för att hålla den vid makten, blev till slut också det som kvävde den. Spiralen blev ohållbar. Och våldet i *Triomf*, personifierat av Lambert, får också sitt slut genom att han helt enkelt börjar äta sin

medicin. Men först efter den ultimata och slutgiltiga bårsärkagången.

TRIOMF ÄR INGALUNDA någon nidskrift över det afrikanska folket – men knappast heller en kärleksförklaring. Snarare en inlaga, en påminnelse om att afrikanderna är ett folk med en mycket komplex historia, som visserligen inte ursäktar övergreppen i det förflutna – men sätter dem i perspektiv.

Som grundplåt ligger den envisa viljan att rå om sig själva. Den bestämda strävan att ta hand om varandra inom gruppen. Och det är precis detta som ligger i botten även hos de tidigt föräldralösa syskonen Treppie, Pop och Mol. "Ta hand om varandra" är den tuberkulossjuka och utfattiga moderns uppmaning till dem innan hon dör. Men till och med den mest självklara och kärleksfulla strävan kan perverteras till oigenkännlighet av våldsamma omständigheter, skrupelfria politiker och en osund självsyn. ✱

Svag tro på de starkas rätt

Inspirerad av sin kusin Charles Darwin utarbetade Francis Galton en lära om rashygien. Han var en kraftkarl vars idéer dock skulle visa sig sakna överlevnadsförmåga. Men i hur hög grad tog Darwin någonsin avstånd från dessa teorier?

Av Jenny Maria Nilsson

DEN 3 DECEMBER ÅR 1869 skriver Charles Darwin ett brev till sin kusin och tillika eugenikens – rashygienens – fader Francis Galton med anledning av att han nyss läst 50 sidor i dennes första bok *Hereditary Genius*. "Jag tror inte jag under hela mitt liv läst något mer intressant och originellt [...] Du har, på ett vis, övertygat en motståndare, för jag har alltid hävdats att, undantaget dårar, skiljer sig människor inte mycket åt då det gäller intellekt, utan endast i entusiasm och hårt arbete; och jag menar ännu att den skillnaden är uppenbar och viktig."

Tonen i brevet är artig och hängiven. Eller kanske enbart artig? De sista raderna används till att påpeka att han har svårt att begripa somliga av kusinens tankegångar; "men det felet ligger helt och hållet hos mitt förstånd och inte i din underbart klara stil".

Brevet har ofta citerats av Galtons meningsfränder och dras ännu fram av fundamentalister och kreationister för att belasta Darwin med socialdarwinism. Något sådant finns inte i *Om arternas uppkomst*, men däremot i Galtons rasförädlingslära.

1859 nedtecknar Galton formeln $C+n = (C+n)t$, $C = n(e-t)/(t-1)$, baserad på egenskaperna "smak, färskhet, fyllighet och mjukhet". På sitt sedvanliga metodiska vis gör han utvärderingar och vill med satsen precisera hur man brygger den bästa koppen te. När vi i år firar 150-årsjubileum av en betydande händelse från 1859 handlar det dock inte om Galtons te-satser, utan om att kusinerna ger ut sitt epokgörande verk och i alla fall teoretiskt befriar oss från syndafallet. Sanningen ska göra dig fri – som det står i Bibeln. Oavsett omständigheterna skulle nog inte Galtons strävan efter perfektion ha stannat vid te, men Darwins skrift entu-

siasmerar honom och han rapporterar i sina memoarer som ges ut år 1908 om sin reaktion; "[Läran om arternas uppkomst] utgjorde en milstolpe i min egen intellektuella utveckling, liksom i mänsklighetens tänkande generellt."

FOTO: MARY EVANS/IBL

Francis Galton.

Galton var 13 år yngre än Darwin och redan runt 1860 en etablerad vetenskapsman. Han menar sig till skillnad från de flesta andra vid tiden förstå Darwins teorier om det naturliga urvalet väl och han hänför insikten till deras arv: "ett nedärvt sinne-lag som både dess berömda författare och jag själv har ärvt från vår gemensamme förfader". De facto är han den första vulgärut-tolkaren av Darwins vetenskap, Darwin var en genial vetenskapsman med mod och klarsyn som såg bortom rådande föreställningar. Galton sägs ha haft en intelligenskvot på uppemot 200 och han utvecklade den för-

sta statistiska metoden för ärftlighetslära, men han är också ett argument för att det inte finns någon övre gräns då det gäller att klä vansinne i kläder från den akademiska garderoben. Till skillnad från Darwin ifrågasatte han aldrig sådant som upprätthöll fördomar, och eugeniken blev ett potent vapen för att skapa samtida och framtida orättvissor. Tog Darwin – en genial vetenskapsman med mod och klarsyn – någonsin avstånd från sin kusins idéer?

JAG HAR IBLAND VARIT oförstående inför och även gjort mig lustig över somliga äldre släktingars rädsla att inte passa in. Skräcken för att inte vara hel och ren, iveren i att veta sin plats och tanken att svaghet var något skamligt som till varje pris måste döljas – allt detta har tyckts mig löjligt. Mina föräldrars släkter var fattiga, med inslag av lösdriveri, alkoholism och småbrottslighet och här och var är där svarta plumpar i kyrkböckerna som tecken för icke önskvärda individer. Som Maciej Zaremba för tio år sedan konstaterade i sin artikelserie i *Dagens Nyheter*, "De rena och de andra": om du var fattig och maktlös, fanns det synnerligen goda skäl att hålla låg profil. Under 1800-talet lades en genealogiskt stödd arvsynd till den religiösa. Darwin avväpnade Gud, men kusinen stod redo att hitta en modern modell för att rättfärdiga klasskillnader och förtryck som kom att påverka oss alla.

Som 16-åring städade jag på ett flott hotell och vid några tillfällen skickades jag hem till chefen för att städa villan där han bodde med fru och fyra barn. Frun följde mig medan jag dammade figuriner, skurade ugn och svabbade golv och hon talade politik på temat "låt dem äta bakelser". Hon menade att alla hade exakt den samhällsställning de förtjänade.

I den åsikten var hon lik Galton: "Upplägg för mitt argument ska visa att en aktad samhällsposition utgör ett tämligen korrekt bevis på hög duglighet." Anseendet om intelligens är detsamma som intelligens. *Hereditary Genius* innehåller i andra delen listor där Galton under titlar som "överbefälhavare", "gudomliga" och "klassicister" har nedtecknat framstående mäns familjelinjer. Denna mängdfulla utredning uppenbarar att hans bevis är "övermäktigt starka"

I GALTONS MEMOARER finns ett avfärdande av de sentimentala personer som tycker att äktenskap är något som angår de två som ingår det och att det kan bygga på känslor. Hans främsta metod för att förbättra mänskoslöslärdet är noga planerade äktenskap och därefter en plan för att förhindra folk att skaffa "lågklassavkomma"; "Det är vår plikt mot mänskligheten att undersöka spännvidden hos den kraften."

År 1853 gifte han sig med Louisa Butler. Hon nämns knappast i hans memoarer och

En av Francis Galtons kompositbilder.

FOTO: MARY EVANS/IBL

aldrig vid namn, men han redogör för hennes far som förde vidare ett utmärkt genetiskt material: "Min fru hade tre systrar och fyra bröder, de senare var samtliga högt respekterade för sin akademiska och organisatoriska förmåga." Också svärfaderns barnbarn blir "betydande" men ingen av dem är hans och Louisas – de får aldrig några barn.

Galtons dröm var ett rasförädlad och därför utopiskt samhälle. Han uppfann metoder för att nå dit, men dessa var fiktiva snarare än vetenskapliga. Som kompositbilden, vilken skulle vara behjälplig i kartläggandet av genomsnittsmänniskan och avvikelserna från henne. Kompositbilden var, menade han, bildlig fakta – kameran förmådde ordna fram en objektiv och sann bild. Förfarandet var att underexponera fotografier av ansikten valda ur någon särskild kategori människor och sedan kopiera ihop des-

sa på en och samma kopia. Statistisk konstans uppnåddes vid 30 hoplagda bilder och då kunde fakta dras: så här ser tbc-sjukas näsor ut, så här ser kriminellas öron ut, så här ser officerares pannor ut – höga, precis som Alexander den stores. Galton gjorde kompositbilder av mynt präglade med den antike hjältens profil, i hans utopiska plan fanns en vurm för antiken – ett klassicistiskt tränande där Alexander var förebilden. I *Inquiries into the Human Faculty* skriver Galton: "Energi är typiskt för de högre raserna, då det favoriseras bortom alla andra kvaliteter av det naturliga urvalet."

Energi hade Galton mycket av, han tycks ha varit en mönstergill person, ett underbarn som tidigt excellerade i sina studier och med en enorm arbetskapacitet upp i hög ålder. Kanske var det enda han saknade empati.

Han betraktade sig som före sin tid; år 1907 skrev han att först då upplysningen om ärftlighetsforskningen spridit sig är tiden inne att förklara heligt krig mot sådant som "försvarar de fysiska och moraliska kvaliteterna hos vår ras."

TAR MAN DE FÖRSTA bokstäverna i det som utgör DNA:s beståndsdelar bildas ordet Gattaca – som även är namnet på en science fiction-film från 1997. Gör man en parafra på Thomas Mores *Utopia* ("ingen plats") kan man kalla det *Kantsaywhere*, som Galton benämnde den novell han skrev för att nå ut med sin vision av ett samhälle med "laboratorier för studier av människan där en man, när han så behagar, kan väga och mäta sig själv och sina barn, bli korrekt avfotograferad och få sina förmågor testade med de bästa metoderna vetenskapen känner".

I filmen *Gattaca* behövs inga mätningar eller kompositbilder, bara ett blodprov för att fastställa medborgarnas rätta plats i gemenskapen. Vincent, huvudpersonen i *Gattaca*, är en av de sista "naturliga" människor – alltså med odesignad genuppsättning. Jerome har perfekta gener men till ingen nytta då han skadats i en bilolycka och blivit förlamad. Vincent "lånar" Jeromes utmärkta DNA och skaffar sig en plats på den rymdfärja som ska avgå mot Jupiter. Oförberett får han en mugg att kissa i, han tror spelet är över och säger: "Minns bara, jag var lika bra som någon av de andra, och bättre än de flesta."

Både *Gattaca* och *Kantsaywhere* behandlar tanken om lämpligheten i arvet och om det är vår plikt att underordna oss det för allas bästa. Darwin skulle inte ha klarat sig i någon av "utopierna". Till skillnad från sin kusin misslyckades han till en början med sina studier, han var ynklig med svaga nerver, ångest och en dålig fysik. Kräkningar, arytm, kramper och eksem följde honom genom livet.

JAG HITTAR ETT BREV daterat 4 januari 1873 från Darwin till Galton. I en tidningsartikel har Galton presenterat ett faktiskt förslag, ett kastsystem ordnat efter begåvning där familjer kartläggs, där högt stående ska gifta sig med varandra och lågt stående helst inte gifta sig alls.

Darwin invänder att kusinens idé är verklighetsfrånvänd och att han tillämpar teorin fel. Det går inte att hjälpa det naturliga urvalet på traven, menar Darwin, och han uppmanar både sig själv och kusinen att använda ordet *natur* mer försiktigt.

Här finns äntligen det jag sökt: Darwin avfärdar sin kusins tankar så tydligt som en sann engelsk gentleman kan. Hans åsikt som har samma innebörd som *Gattacas* underrubrik. "There is no gene for the human spirit". ✱

"Vi måste våga prata om konstens kvalitet"

Kristdemokraternas partiledare Göran Hägglund (GH) är först ut i Axess serie med samtal inför valet 2010. I ett antal intervjuer försöker Johan Lundberg (JL) utröna hur partierna förhåller sig till frågor som berör kultursyn, bildningsideal och utbildningspolitik.

Av Johan Lundberg

JL: Jag skulle vilja börja med kulturbegreppet. Varför är kultur så viktigt?

GH: Kultur är för mig någonting som utvecklar mig som människa, som får mig att tänka i nya banor. Jag tror att det är viktigt att inse att kultur kan ha ett stort värde för många människor utan att det för den skull går att sätta ett ekonomiskt värde på kultur.

JL: Bland kulturmänniskor betonas ofta vikten av att lära av andra kulturer, men man ser det som mer problematiskt att hävda att vi har något att lära av historien. Men finns det inte ett egenvärde i att historiskt konfronteras med synsätt som radikalt skiljer sig från vårt eget?

GH: Ja, vi har en skatt i till exempel vår litteraturhistoria, och jag tycker att det finns anledning att återväcka frågan om kanon, att man i skolan läser vissa bestämda verk från äldre tider. Litterära klassiker hjälper oss att orientera oss i en nutidskultur som i hög grad bygger vidare på äldre tiders föreställningar. Men de kan också ge oss välbehövlig distans till nutiden. Det kan visa oss att en del tankar som gör anspråk på att vara nydanande och innovativa i själva verket tänktes redan på 1500-talet.

JL: Finns det någon skillnad mellan högern och vänstern ifråga om synen på kultur?

GH: Jag är just här inte speciellt förtjust i höger-vänster-skalan. Titta på våra stora proletärförfattare och på den bildningsvurm som en gång utmärkte arbetarrörelsen! Där uppfat-

tades kunskap om äldre tiders kultur som någonting viktigt.

Men under de senaste decen-

nierna har det skett en förändring: den så kallade kulturvänstern har i allt högre grad vänt vanliga människor ryggen.

JL: Varför har det blivit så?

GH: Jag tror att medialiseringen har spelat stor roll. Kvalitet räcker inte längre för att i kultursammanhang få stor uppmärksamhet. Det som provocerar och tänjer gränser får däremot rubriker och tillerkänns värde.

JL: Men finns det inte ett problem med att en antiintellektuell kultursyn kan bli följden av att man hävdar att kulturmänniskor borde lyssna mer på "vanligt folk"?

GH: Ja, det är viktigt att kulturen inte trivialiseras. Men jag tror att man faktiskt kan kombinera djup och tillgänglighet. Det finns inget självändamål i att skriva kulturartiklar som inte appellerar till människor utanför kulturredaktionerna.

Det är för mig en elitism som är destruktiv. Målet måste vara att få fler att ta del av kultur. Det är bara så som vi kan nå målet med självständiga, kritiskt tänkande medborgare.

JL: Men hur ska man rent konkret komma till rätta med de här problemen?

GH: Jag tror som sagt att det

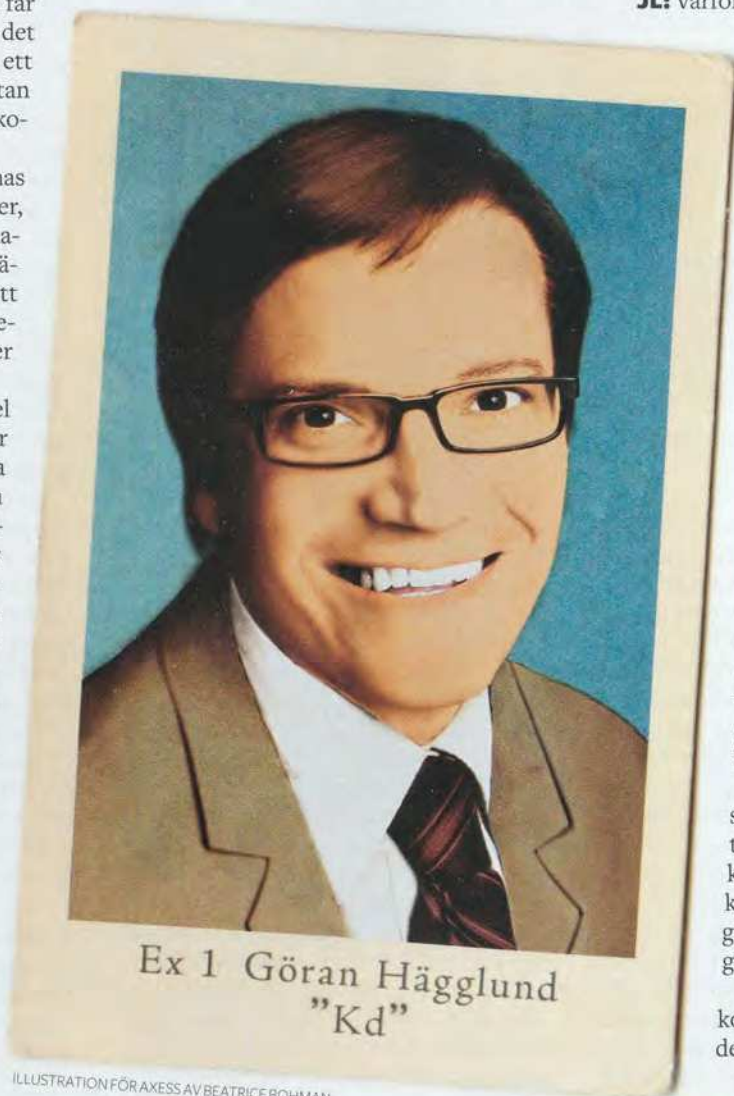

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

är viktigt att vi inte tappar bort kvalitetsbegreppet när vi diskuterar kultur, och där fanns ett grundläggande problem med kulturutredningen. Ett samhälle där allt anses likvärdigt, där kvalitetsbegreppet inte längre är relevant, skapar en destruktiv miljö där många riskerar att komma i kläm, inte minst ungdomar som inte hemifrån får kontakt med seriös kultur.

Därför är skolan så viktig. Vi måste uppvärdera humanioras roll. Humanisterna bör inte ha dåligt självförtroende. Se på debatten om Muhammedkarikatyrerna. Det är en av de viktigaste debatterna på senare tid. Via humaniora kan man förklara och orientera sig i de centrala frågeställningarna i den debatten. Utan den sortens kunskaper kommer samhället att stå frågande inför en mängd företeelser som inte låter sig fångas i matematiska termer.

Och vi måste försöka komma bort från politiseringen och trendkänsligheten inom humaniora. Det genuscertifikat som har varit uppe till diskussion i Lund går stick i stäv med visionerna om fri forskning.

JL: Men finns det inte där en skillnad mellan socialdemokrater och borgare? Socialdemokraterna tycks alltid ha haft ett större intresse för att lägga sig i kultur- och utbildningspolitiken. Under-skattar inte borgarna denna sektor av samhället?

GH: Ja, jag tänker på Palme som sa att allt var politik. Borgarna har av hävd gått åt det motsatta hållet. Den humanistiska sidan har man överlämnat åt den privata sfären...

JL: Och till marknaden?

GH: Ja, men det blir fel, eftersom kultur aldrig kan räknas hem i kronor och ören...

JL: Men hur ska då politikerna förhålla sig till dessa frågor?

GH: Man kan ha åsikter utan att det för den skull landar i beslut om förbud, eller i förändrade bidragssystem och så vidare. I Sverige är det tyvärr så att politisk dödskraft definieras genom hur mycket lagar och regleringar som man lyckas genomdriva. Men jag tror att alla har att vinna på att politiker deltar i kulturdebatten. Och på att debatten breddas.

Dock finns här samtidigt ett motstånd från kulturvärlden. När Åsa Linderborg utmålade mig som närmast nazistisk i debatten om vår kulturpolitik, visade detta att man från kulturvänsstern inte är intresserad av öppna samtal och annorlunda infallsvinklar.

Men därmed gräver man bara på sitt sin egen grav. Följden blir att man riskerar att isolera sig, att man framstår som mindre relevant, vilket är det värsta hotet mot kulturen. ✱

Språk

Att bara prata löser problemen

Lars Melin förundras över allt man kan åstadkomma med hjälp av språket.

Av Lars Melin

ALF HENRIKSON SKALDAR OM BYRÅKRATER: "de bygger inga städer, de vördar inga fäder, de garvar inget läder, de sammanträder."

Det verkar mycket imponerande. Annars brukar man tala om mycket prat och lite verkstad. Men i fråga om rikets styre har man snarast höjt sig till en nivå högt över städer, läder och verkstäder. Så låt oss se hur de mäktiga kan använda prat både negativt, det vill säga för att avvärja något icke önskvärt, och positivt, för att bygga upp något eftersträfvansvärt.

I skolans värld förekommer ibland mobbning. Men Skolverket vet hur detta ska motverkas. Om man ger sig tid att på Skolverkets hemsida klicka mellan olika sidor och öppna ett stort antal pdf-filer får man följande färdplan för en mobbningsfri skola. Varje skola måste ha en handlingsplan mot mobbning. Skolan måste vara mycket tydlig med att mobbning är något oacceptabelt. Om det, trots allt, skulle inträffa, måste skolan ha en beredskap att tackla problemet med en åtgärds katalog. Framför allt gäller det att involvera alla parter i en dialog och reda ut problemen. Om detta, mot förmodan, inte skulle ha avsedd effekt måste skolan vidta alla till buds stående medel (som alla visar sig vara prat).

Sammanfattningsvis: prata, och om det inte löser problemet, mer prat som kan innebära hot om tunga repressalier i form av ännu mer prat. Om jag tolkar skrifterna rätt (vilket inte är säkert) ska skolan inte ens rygga tillbaka för skarpa tillsägelser.

Dessa drastiska språkliga medel kan kanske verka skrämmande, men samtidigt visar det hur framgångsrikt det är att prata. Varje annan åtgärd lyser med sin frånvaro.

HUR VERKAR SPRÅKVERKSTADEN i andra riktningen, för att skapa något riktigt eftersträfvansvärt? I samband med Europaparlamentsvalet skrev Marita Ulvskog och Mona

Sahlin en DN Debatt-artikel om hur EU ska kunna skapa fler jobb åt unga.

Artikeln börjar med att i siffror visa hur gigantiskt stort problemet är i hela EU. Den som är van vid vanliga verkstäder kan tycka att det därför skulle behövas någon som kan bygga städer eller i varje fall garva läder, men icke. Artikelförfattarna kan bättre, och de gör det med prat.

I första hand vill de inrätta en särskild ungdomskommissionär i Bryssel. Denne skulle kunna samordna medlemsstaternas insatser och initiativ.

Som ordförandeland bör Sverige initiera ett toppmöte om ungdomsarbetslösheten. Men inte nog med det: EU bör sätta upp ett mål att halvera ungdomsarbetslösheten till 2015. Men, det räcker förstås inte med ett mål, man måste också utveckla en strategi. Det handlar om att bekämpa, möta och adressera problemet, samla en politik och driva på. Men det allra kraftfullaste är triplettens samförstånd, samverkan och samarbete – hur mycket prat ska inte det generera?

Sedan gäller det förstås att ta och anta både det ena och det andra: initiativ, ansvar och utmaningar.

För detta ädla ändamål tvekar inte Ulvskog och Sahlin att gå utöver det vanliga språket och ta till kroppsspråk. De föreslår därför ett "handslag för Europas unga". Ja, det blir till och med aktuellt med kraftfulla semiotiska signaler som att "ta på sig ledartröjan".

Det originella med detta projekt är att det inte bara är kommissionärer och regeringschefer som ska sammanträda. Också de arbetslösa ska prata. Så de två artikelförfattarna föreslår utbildning – det vill säga prat i klassrum – för att lösa problemet.

Som språkvetare är jag stolt över att få lyfta fram allt vad man kan göra med språkets hjälp. ✱

Spiken i kistan för vårt kulturarv

Lex Bollmora var lagen som gjorde miljonprogrammet möjligt. Detta radikala brott mot traditionen kom med tiden att omfatta hela samhället.

Av Karin Stensdotter

LIKSOM MÅNGA författare intresserar jag mig för min hembygd.

Jag prövar meningen, den låter bra, eller hur? Man tänker som läsare, föreställer jag mig, omedelbart på logdans och tickande moraklockor i gamla kök med pärlspont. Man ser kanske Fälldin eller någon annan bonde framför sig sittande vid ett slitet köksbord, kaffekoppen urdrucken vid sidan av den flanellklädda armbågen. Man ser kurbits slingor och korsstygnssbonader med deviser om hemtrevnad för sin inre blick.

Jag är uppvuxen i Bollmora, knappt två mil sydost om Stockholm. Det Bollmora som blev följden av Lex Bollmora, lagen som klubbades 1959 och som var den juridiska och formella förutsättningen för i första hand Stockholms men strax även de andra svenska storstädernas expansion utanför de egna kommungränserna.

Det var den lagen som lade grund till Sveriges radikala brott med allt vad traditionell stadsbyggnad heter. För femtio år sedan klubbades den lagstiftning som skulle sätta den sista spiken i kistan för sju-åttahundra år av stadsbyggande.

DET SÄGER SIG KANSKE SJÄLVT att min uppväxt inte har ett dugg med det åtminstone jag själv förknippar med ordet "hembygd" att göra. I Bollmora, den vita staden, eller den konvexa staden som den lanserades som, stod de stora betonghusen på så gott som jungfrulig mark, senast rörd av inlandsisen. In i dem, vartefter de sköt upp, flyttade uteslutande unga barnfamiljer. Befolkningspyramiden var likadan som Calcuttas. Här fanns inga äldre eller gamla människor.

Vi lekte bland rotvärtor, flyttblock och i ännu outdikade sankängar. I betonghusens

källarsystem av kulvertar och skyddsrum, som ju skulle klara en atombomb. Vi lekte i de stora husens skugga. Drev över vida om-

Konkava former - ett valhant försök till trevnad.

FOTO: JÄN DELDEN/SCANPIX

råden ut i kanten av förorten, fann påskliljor att plocka mitt i skogen. Vem eller vilka som lämnat dessa närmast arkeologiska spår efter sig visste vi naturligtvis inget om.

I SKOLAN FICK VI LÄRA OSS läsa och skriva, men allt det som våra föräldrar och far- och morföräldrar hade lärt sig utantill, var nu borta. Vi gick i enhetsskolan, den intellektuella motsvarigheten till miljonprogrammet som påbörjades under sextiotalet och var färdig 1972 och då kallades grundskolan. Vi sjöng visor från Afrika och Sydamerika, men vi lärde oss inte en enda psalmvers, inte de långa ramsor av Israels stammar som farfar kunde, sjöng inte en svensk stamsång och vilärde oss över huvud taget inget annat än multiplikationstabellen utantill. Jag förmodar att om man hade kunnat undvika den på något vis så hade man gjort det.

Det som våra föräldrar och deras föräld-

rar hade bibringats i tron att det var kunskaper var nu ingenting värt, det skulle inte belasta våra jungfruliga minnen.

När jag gick i låg- och mellanstadiet hade jag bara unga lärare. De kom direkt från Dalarna, Norrland och Skåne. I den mån som de var behöriga var vi alltid deras första klass och få av dem var behöriga. I svenska satte efter ett tiotal andra en nittonåring mitt avgångsbetyg. Jag har sett alkoholister, karlar som raggade på tjejnerna med störst bröst i klassen, nazister och hippies passera revy genom klassrummen.

Jag vill på intet sätt nedvärdera dessa som människor, men som lärare var de alla olämpliga. Om jag lärde mig något är osäkert. Möjligen "för livet", som det hette.

Kerstin Ekman skriver någonstans i sin bok *Herrarna i skogen* att hon i skolan fick lära sig att två storheter formade landet: Gustav Vasa och inlandsisen.

En generation senare kan jag konstatera att två helt andra storheter formade mig och min generation, och därmed också dagens Sverige: grundskolan och miljonprogrammet.

OM MAN VÄXER UPP på en plats där ingen gammal människa bor, om man bara har de nya betonghusen och den lilla plätt av norra barrskogsområdet de råkar stå på att relatera till. Om man inte har något litterärt, kulturellt arv gemensamt med tidigare generationer - vem blir man då?

Och om man då extrapolerar - detta var Bollmora, den första förorten, den som föregick miljonprogrammet. Detta var strax efter enhetsskolans genomförande. Om man multiplicerar det med en miljon - vad får man?

Man får generationer av människor inte begrip varför det växer påskliljor mitt i skogen. Som inte känner igen korset som en kristen symbol i den svenska flaggan, som inte kan baka mandelmusslor eller fiska och anrätta en gädda.

Man får ett rotlöst folk, ett folk som glatt tar för givet att det generationer tidigare kämpat för att bygga upp ska finnas där för alltid. Serverat. Och att man kan välja. The Swedish Smörgåsbord.

Man får politiker som inte har någon kläm på skillnaden mellan en statsman och en vanlig enkel förortsskulle. Man får präster som tar bort arvsynden och annat de inte tycker passar in i en modern förkunnelse.

Man får alltså ett folk på glid, människor som inte har rötter och fäste vare sig i litteratur, språk eller kultur. Rakt över. Det gäller inte bara mina klasskamrater och mig, det gäller kulturelit, politiker, näringslivstoppar och kungahus.

Lex Bollmora fyller femtio år i år, den fysiska förutsättningen för det samhälle vi har idag. Och det är ingenting vi bör fira. ✱

Fånig men stor humor

Michael and Michael Have Issues är tv-serien som inte följer popkulturens "galna" och högljutt "vågade" trender. Istället är den ett utskott av en konstnärlig tradition som kräver årtal av intellektuellt krävande och konstnärligt avancerat förarbete.

Av Kjell Häglund

NYLIGEN AVSLUTADES den första säsongen av komediserien *Michael and Michael Have Issues* på amerikanska Comedy Central (på dvd senare i höst). På tyan en smart och progressiv humorserie i mängden, för många ändå en lätt besvikelse eftersom serieskaparna och huvudrollsinnehavarna Michael Ian Black och Michael Showalter tidigare, tillsammans med David Wain, skapat de mästerverksstämplade och nyskapande serierna *The State* och *Stella*, som anses ha definierat 2000-talets mer avancerade, "alternativa" USA-tv-humor.

Fansen saknar David Wain. Kritikerna småklagar på att de geniala infallen blivit mer ransonerade och återhållna, att Black och Showalter tycks ha blivit en smula äldre och tröttare.

Men *Michael and Michael Have Issues* är snarare något som många idag – när tv-humor och mycket annan popkultur är färskvara, och det "galna" och högljutt "vågade" har högst kredd och marknadsvärde – är tondöva inför. Nämligen den större, traditionella, konstnärligheten, den som ofta kräver årtal av hårt arbete, årtal av nötan- de upprepningar, innan den kan avtäckas.

I *Michael and Michael Have Issues* spelar Black och Showalter förbarnsligade versioner av sig själva, i en förbarnsligad version av redaktionsarbetet bakom en fiktiv, tematiserad stand up- och sketch-show, där vi får se dem i *The Office*-skruvade stories bakom och framför kulissen.

HUMORN ÄR DEN SAMMA som tidigare. De upprepar in absurdum, förstörar och förvränger de mest vardagliga, och vardagspsykologiska, umgängesmönster och beteenden. Men den här gången – när de nått sin Graal – reagerar kritiker och fans för första gången avmätt; med besvikelse eller blott halv-roat jämnmod.

De ser inte sensationen eftersom den inte låter, inte luktar, inte förtydligar sin närvaro.

Det serien ytterst, och så oerhört meto-

diskt, handlar om är den där interna dualistiska bubblan av samhörighet som bara två människor som växt ihop över tid kan befinna sig i. Som kan vara vänskap men även ärkefiendskap – eller, som här, både och. Något som givetvis skildrats i en mängd verk, men aldrig varit huvudföremål för en så här total, besatt, absurt konsekvent närstudie. *Michael and Michael Have Issues* får den bubblan att framträda med fysisk tydlighet, träffa i hjärtat som en perfekt skulptur, slamma upp barndomsminnen man inte visste betydde så mycket.

JAG FÅR ETT SÅDANT starkt minne, som beskriver kärnpunkten i den här tv-serien:

En kompis i mina uppväxtkvarter hade ett par småbröder som var tvillingar. Som många andra tvillingar lärde de sig prata ovanligt sent, eftersom de inledde livet med att utveckla ett eget, internt språk som de använde för sin interna kommunikation. Jag minns hur fascinerande det var att tjuvlyssna på dem under deras lek, hur de tycktes använda hela ord som inte existerade, och till och med långa meningar av dessa låtsasord.

En gång – nu hade de börjat på lågstadiet – kom de hem från skolan med sina glasögon förstörda. Bådas glasögonbågar var knäckta på flera ställen men hängde fortfarande ihop, och satt som tajta band från öra till öra. Och glasen i dem var spräckta på precis samma sätt, i samma omfattning.

Vad hade hänt? Det var ett skrämmande mysterium. Bröderna förmådde inte, eller rättare sagt, var inte det minsta *intresserade* av att berätta. När deras mor frågade dem tittade de bara på varandra, och började prata med varandra på sitt låtsasspråk. Sen frågade de vad det skulle bli till middag och gick därifrån.

DET SKULLE KUNNA VARA en scen direkt från *Michael and Michael Have Issues*. Tittarupplevelsen är inte bara garven åt situationer och repliker, utan också den hypnotiska

fascinationen av att, med lupp, kunna beskåda två välbekanta men ändå outgrundligt främmande människors ogenomträngliga bubbla.

MICHAEL SHOWALTER OCH Michael Ian Black tar alltså samma meta-naivistiskt nostalgiserande grepp som i tidigare storverket *Stella*, fast nu – utan David Wain – nedslimmat till en evig imbecill envig mellan två symbiotiska kompisar och kolleger. Och då uppstår den här överrumplande intimisering- en, känslan av två asociala tvillingbarn som bara lever för att leva i den egna bubblan. Alla andra människor är "tools", eller "whatever" ... Det spelar ingen roll om de är tillfälliga jobbkontakter eller flickvänner, de betyder ingenting eftersom de befinner sig utanför bubblan.

Däremot får de ofta en enorm betydelse ändå, för Michaels och Michaels oemotståndliga idiotiska låtsasversioner av sig själva i den här serien, eftersom de blir just verktyg, eller vapen, i den interna maktkampen.

Och orsaken till att jag både upptäckte det geniala och uppskattar serien så mycket är att jag själv, som tittare, hamnar halvt utanför bubblan. Språket är förvillande likt ett tvillingarnas låtsasspråk och man blir stundtals osäker på exakt var metaironierna ligger.

Det är en kvalitet som är svår att skriva om, eftersom den till sin natur glider undan och även kan få de största skratten att komma av sig. Men när jag ser Michael Ian Black och Michael Showalter glida genom en förvillande trovärdig jobbvardag utan att bry sig om något annat än vad den andre säger härnäst, och när jag samtidigt fastnar i 1980-talsminnet av ett par gotländska sju-åriga tvillinggrabbar som med söndriga glasögon ivrigt och obegripligt samspråkar med varandra, får jag snart känslan av vikt- löst svävande i en egen bubbla, tillsammans med en tv-apparat. Det är skrämmande få- nigt och stort. ✱

Genusvinkel på rondeller?

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik.

Boverket har just tilldelat Kungälv kommun 827 000 kr för att "visa hur kommunen har integrerat jämställdhetsperspektivet både i planering och genomförande av en fysisk åtgärd. I detta fall en rondell som ska byggas om till ett torg." Vidare får Östersunds kommun 400 000 kr för att "bland annat fördjupa jämställdhetskunskaperna hos de tjänstemän som arbetar med kommunens transportsystem". Vad menas egentligen med jämställdhet inom transportsektorn? För att reda ut detta och för att förstå hur viktig postkolonial feminism är för en fungerande kollektivtrafik har jag tagit del av SOU 2001:43 ("Underlagsrapporter till Jämits slutbetänkande 'Jämställdhet - transporter och IT'"). Jämit (Jämställdhetsrådet för transporter och IT) tillsattes efter regeringsbeslut 1999 efter att Kommunikationskommittén 1997 fastställt att "jämställdhetsaspekter ska genomsyra all verksamhet inom transportområdet".

I första delen ("Kön i kön") av SOU 2001:43 använder man enligt egen uppgift könsmakts-, genus- och jämställdhetsperspektivet synonymt. Det teoretiska ramverk som ligger till grund för analysen presenteras: "Den metateoretiska fond och feministiska förståelseram jag valt att utgå ifrån i denna studie är sexual difference", vilket innebär att "könsskillnad är en skillnad som gör skillnad... Men det är viktigt att betona diversiteten, vilket bland annat filosofen och en av företrädarna för sexual difference-inriktningen, Rosi Braidotti, gör. Det finns, menar hon, skillnader mellan kvinnor och män, mellan kvinnor och kvinnor och inom varje kvinna. Det är med andra ord inte så att könsskillnaden är en enda, utan denna varierar och får skilda betydelser i olika historiska och kulturella kontexter".

Vilket skarpsinne! Det ska till en feministisk filosof för att konstatera detta! Man lyfts som läsare genast upp till en högre förståelsenivå i det flyktiga varat och bortom den kulturella kontext där kön gestaltas och återskapas likt ett könsmärkt frö som gror i Patriarkatets förgängliga mylla.

VIDARE: "INOM DETTA FÄLT HAR Luce Irigaray varit en föregångare. Tanken inom sexual difference-fältet att könsskillnad är en skillnad som gör skillnad kan härledas till hennes arbeten. Hon har också visat att könsskillnad inte getts någon betydelse i det västerländska tänkandet i stort. Detta kommer jag särskilt att knyta an till i detta arbete. I namn av det mänskliga har tanke och språk i vetenskapshistorien i själva verket utgått från ett universellt manligt subjekt - det fallocentriska subjektet. Begreppet fallocentrism har sitt ursprung i Jacques Lacans lingvistiska tolkning av psykoanalysen, där det manliga - fallos - ses som normen för ett allmänmänskligt begär... Mot bakgrund av teorin får frågeställningarna [den rådande jämställdhetsdiskursen inom kollektivtrafikområdet] fördjupad karaktär."

Ja, hur kan man någonsin med rent samvete sätta sig i en buss igen, utan att ha tagit del av insikterna i detta skattefinansierade genusvetenskapliga snömos? Rapporten tycks mig dock sakna en självklar slutsats rörande frågan om varför kvinnor i högre utsträckning än män åker kollektivt, så låt mig lämna ett kompletterande bidrag här: bussens geometriska och psykoanalytiskt förankrade gestalt i form av en fallossymbol visar på det allmänmänskliga begäret att åka buss, ett förtäckt penisbegär - därav det större antalet kvinnor. Jag saknar också en intersektionell analys. Och var tog queerperspektivet vägen? Här behövs massor av anslag till fortsatt banbrytande forskning! ✨

I korthet

Musiken kan inte skiljas från riter

Jag har hundra tusen hårdrockslåtar att välja mellan på You Tube. Hur ska jag kunna sålla och få samma rituella kärleksrelation till några av dem som jag har till de ikoniserade låtarna på cd-skivor jag köpte för fem år sedan?

Rasmus Fleischer lanserar en lösning på problemet i sin bok *Det postdigitala manifestet* och den är inte att höja priset på musiken, som vissa tycks tro. Dagens totala överflöd av inspelad musik kan leda till en devalvering av densamma och därför borde vi börja värdera den mer utifrån de platser och upplevelser där den ackompanjerar oss, menar han. Jag är själv välbekant med hur musik i nattliga utomhussammanhang kan förgifta blodet som en omdömesförlamande drog och madeleinekakigt katalysera minnen som gömt sig länge i medvetandets bakgårdar.

George Bataille ansåg att vårt liv dikteras både av nyttoinriktat överlevnadstänkande och av överträdelsens heliga sfär där vi förverkligar vår mening i extasen, offret och förlösandet. Fleischer är inne på ett liknande spår och menar att om man måste offra något för att komma åt en musikupplevelse så höjs dess värde.

När jag mödosamt avverkade ett skogsparti för att hitta till en dubstepklubb på aktivitetshuset Cyklopen i Stockholm så kändes det att jag kom så mycket närmare musikupplevelsen än vanligt. De enorma högtalarnas massiva djupbas nådde i genom mina örons allra mest djupliggande primatorgan och dubsteppen berusade mig.

Denna aspekt av musiken bortser dagens nymodighetsfetischistiska musikkritiker från. Deras besatthet i releasedatum är tröttsam. Postdigital musikkritik bör inte bedöma musik som objekt utan i termer av händelser, menar Fleischer.

Under internetns barndom spådde teknikdeterministerna att allt fysiskt skulle digitaliseras. Rasmus tror snarare att vi är i en postdigital era där *print-on-demand* följs av nya maskiner som förvandlar en pdf-fil till en pocketbok och där närvaro värderas högre än mp3-filer. Bokförlagen är illa ute om de följer skivindustrins fotspår.

Under största delen av musikens historia har den varit oskiljbar från sitt sammanhang och bunden till ritualer. Samma utveckling bör vi bejaka nu, menar Fleischer och jag tror att han är inne på rätt spår.

Isabelle Ståhl

Övervärderat...

Jag kommer ofta att tänka på oss fotbolls-föräldrar när svenska filmrecensenter skriver om inhemsk film. Samma krampaktiga sökande efter något positivt i det tröstlösa, samma oproportionerliga eufori när något faktiskt är riktigt skapligt. Sportjournalister har ett - alltmer orättvist - rykte om sig att vara den ansiktsmålade vulgärchauvinismens mest enögda banerförare, men de är njugga petimätrar i jämförelse med filmkritikerna. Och det gäller morgontidningarna i samma grad som kvällspressen.

Massproducerade slentrian-deckare kan tryggt kvittera ut sina tre getingar, gäller det en familjetragedi i radhusmiljö krävs det monstruösa tjänstefel för att tidningarna ska ge mindre än fyror. Och dyker det upp något formmässigt utmanande är det recensentens skyldighet att fullkomligt tappa besinningen, som när den snygga men feltänkta *Storm* fick sex pluppar av sex i *SvD* för ett par år sedan. Samtidigt bedöms utländska, framför allt amerikanska filmer med en helt

3.

4.

annan återhållsamhet. Mellan skål och vägg har jag faktiskt hört några filmkritiker vidgå att de använder en generösare måttstock för svenska filmer. Motivet tycks i första hand vara en missriktad ansvarskänsla mot den filmbransch de tycker sig vara en del av, "man vill ju inte knäcka folk". Och så kanske det finns något slags reklamvärde för *Aftonbladet* i att den lövtunna treskämtscomedin *Sommaren med Göran* står med fyra plus i sin annons.

För att få någon som helst ledning av recensionerna har jag formulerat några erfarenhetsbaserade läsanvisningar: Se *SvD*:s omdömen som en spegelvändning av verkligheten. Dra alltid bort minst två plus från *Aftonbladets* betyg. Bortse i stort sett helt från vad *DN* skriver.

Men viktigast av allt - ska man kunna tro att en svensk film verkligen är bra, på riktigt, krävs absolut samstämmighet bland recensenterna. Och inte ens då kan man vara säker.

Wilhelm Behrman

...undervärderat

Föräldrahemmets bruna Lundkvistbokhyllor där klotbanden bligade dystert uppfordrande lystes upp av sektionen deckare. Pappa, som betraktade sig som något av en finsmakare, föredrog Raymond Chandler, Ian Fleming, (tidiga) Stig Trenter, Ed McBain och John Le Carré. Mamma ockuperade skamlöst 90 procent av det övriga utrymmet med utsvävningar i Agatha Christie, Maria Lang, HK Rönnblom, Dorothy Sayers, Georges Simenon och en drös andra författare med ond bråd död på sitt samvete.

Ond och ond. Ildåden skulle utföras med finess och under betryggande omständigheter. Mamma var med andra ord en stor anhängare av mysdeckaren.

En genre där den outtalade men ingångna pakten mellan läsare och författare innebär att i stort sett alla krav på realism uppges till förmån för lättsam dialog, ombonade miljöer och en intrig där pusselbitarna faller på plats i det

sista kapitlets sista, lätt nervdallrande sidor.

Att skriva eller ge ut sådant idag anses fullständigt otänkbart. Men frågan är om inte samtida, inte minst de svens-

ka, deckare är minst lika schematiska och förutsägbara i sin utstuderade realism. Hjälten är solitär och introvert, morden fasansfulla och samhället gråmelerat dystert där de verkliga brottslingarna är politiker och företagsledare i självklar symbios.

Mina föräldrar läste avancerad skönlitteratur, men de var inga snobbar. Deckarna betraktades som avkoppling som inte fick förolämpa den goda smaken. Och ofta var det nog så att de förstärkte den. Efter *Pinsamt*

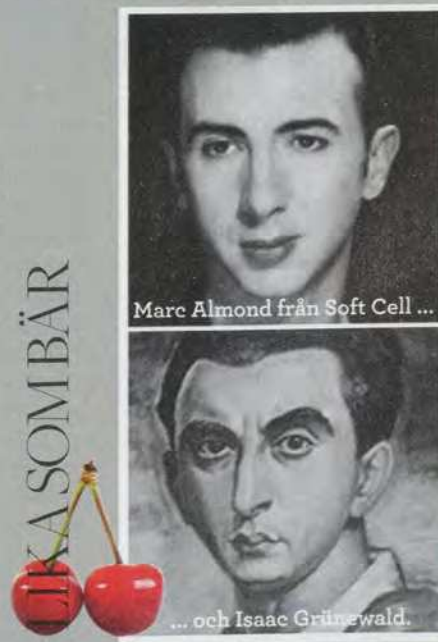
intermezzo på Bellonaklubben kändes det kanske särskilt stimulerande att ge sig i kast med *En biodlares död*. Min känsla är att *Män som hatar kvinnor* snarare försvårar än underlättar övergången till *Pölsan*.

Mats Wiklund

Häpnadsväckande är sannerligen enfalden och dårskapen hos den publik, som låter de ädlaste och ovärderligaste andar av alla kategorier, från alla tider och länder, stå olästa för att läsa dussinmänniskornas dagligen publice-rade skrivelser, som varje år utkläcks i oräknelighet, likt flugor - enbart för att de är tryckta idag, deras trycksvärta fortfarande fuktig.

Arthur Schopenhauer ger sig in i blogg- och twitterdebatten

Marc Almond från Soft Cell ...

... och Isaac Grünewald.

Med mäns mått mätt

Feminister vill ofta förneka de biologiska skillnaderna mellan män och kvinnor. Därmed går man inte bara emot ny forskning på området. Frågan är om man inte samtidigt gynnar ett uniformt och likriktat samhälle.

**KANON UND GESCHLECHT
EINE RE-INSPEKTION
AKTUELLER
LITERATURGESCHICHTS-
REIBUNG AUS
FEMINISTISCH-
GENDERORIENTIERTER SICHT**
ERDMUTE
SYLVESTER-HABENICHT
Ulrike Helmer Verlag 2009

**WELL-BEHAVED WOMEN SEL-
DOM MAKE HISTORY**
LAUREL THATCHER ULRICH
Alfred A. Knopf, Random House
2007

**WHY WOMEN SHOULD RULE
THE WORLD**
DEE DEE MYERS
HarperCollins Publishers 2008

**THE SEXUAL PARADOX
MEN, WOMEN AND THE REAL
GENDER GAP**
SUSAN PINKER
Scribner, Simon & Schuster 2008

I sin bok *Why Women Should Rule the World* (2008) berättar en av president Bill Clintons pressekreterare, Dee Dee Myers, om ett internationellt politiskt toppmöte i Neapel år 1994. Bland delegaterna var Linda Ty-

son, ordförande för presidentens "Council of Economic Advisers", en av mötets viktigaste personer med rätt till en plats vid det legendariska runda bordet; observatörer som Myers hänvisades till stolar längs med väggen. Men då dörrarna öppnades var det "de närvarande männen som oavsett sin betydelse lade beslag på de bästa platserna", medan Linda Tyson fick ta plats bland observatörerna. Från denna bokstavligen marginal hade hon tydliga svårigheter att göra sig hörd under överläggningarna.

Händelsen har en symbolisk betydelse. Ty även om det finns allt fler (alibi)kvinnor i höga positioner, även om kampen för jämlikhet mellan könen krönts med många framgångar sedan 1994 så brottas kvinnor fortfarande med påtagliga svårigheter att frigöra sig från sin marginalisering, konstaterar Myers. "Mäns attityder, idéer, intressen, åsikter, värderingar och röster är norm. Då kvinnor inte delar – inte vill dela – denna norm ser man det som ett bevis för att de inte räcker till. De ses då som mindre kompetenta."

Likt Dee Dee Myers, som efter

två år som pressekreterare i Vita huset arbetat för tv och press, finns väl knappast någon kvinna i yrkeslivet som inte hamnat i konflikt med samhällets tongivande manliga kodex. Den eviga olösta frågan för kvinnor som vill arbeta på ett framgångsrikt sätt är ju om de ska anpassa sig till manssamhällets normer för att kunna hävda sig eller om de ska ge sig in i den mödosamma kampen för ett samhälle där "det kvinnliga" får samma genomslag som "det manliga". Ser vi till situationen idag finner vi båda varianterna. Lagar för likställdhet som förbjuder könsdiskriminering har varit avgörande för att ge kampen för lika rättigheter en skjuts framåt men de når inte ned till de underliggande strukturer som befäster manssamhällets normer.

I sin bok tar Dee Dee Myers upp frågan under den ironiska rubriken "Why can't a woman (be more like a man)". Samma problem sysselsätter den kanadensiska forskaren Susan Pinker i *The Sexual Paradox. Men, Women and the Real Gender Gap* (2008) där hon med utgångspunkt från sin verksamhet som

praktiserande psykolog behandlar frågan om likställdhet mellan könen ur olika perspektiv. "Även om kvinnor har högre inkomster, även om de har yrkesliv som alltmer liknar männens så inges de känslan att vara de fattiga kusinerna från landet", skriver hon under sin likaledes ironiska rubrik "Shouldn't a Woman Be More Like a Man?"

I hur hög grad som manliga normer gör sig gällande inom praktiskt taget alla områden visar också litteraturvetaren Erdmute Sylvester-Habenicht i sin *Kanon und Geschlecht: Eine Re-Inspektion aktueller Literaturgeschichtsschreibung aus feministisch-genderorientierter Sicht* (2009). I sin djupdykning i litteraturhistorien belyser Sylvester-Habenicht hur synen på och framställningen av kvinnliga författare bidrar till en cementering av en fortsatt androcentrism. Många kvinnliga författare utesluts eller marginaliseras i det skrivande skräets kanon. Sin forskning på området har Sylvester-Habenicht gjort i det tyska språkområdet och kompletterat med utblickar till bland annat Storbritannien.

Bland detta nummers recensioner: Är det en klok strategi att förneka biologiska skillnader mellan kvinnor och män? Hur lika var egentligen bröderna Humboldt? Och hur ska de europeiska kulturlandskapen kunna bevaras till kommande generationer?

Den "första vågens" feminister demonstrerar i London 1904.

FOTO: AKG/SCANPIX

Det var först genom 1960-1970-talets kvinnorörelse som en rad kvinnliga författare överhuvudtaget upptäcktes. Då myntades också begreppet kvinnolitteratur. Samtidigt grundades flera så kallade kvinno- och bokförlag; med franska *des femmes* i spetsen var deras uppgift att ge ut kvinnolitteraturens hittills glömda och negligerade skatter. Men, påpekar Sylvester-Habenicht, begreppet som kvinnolitteratur är problematiska och konstituerar också en fälla med en begränsande kategorisering, ett slags get-

toisering som följd. Så exempelvis vänder sig Elfriede Jellinek mot en sådan etikett på sina böcker. Idag har begreppet inte sällan en pejorativ klang; kvinnors skrivande hänvisas till en zon som med få undantag är mindre värd än männens "riktiga" litteratur.

Enligt Sylvester-Habenicht har vi än idag en manligt präglad litteraturkanon och inte en som är könsneutral. Men, varnar hon: en könsneutral kanon får inte bli en etikett för "en manligt präglad litteraturka-

non som muterat till en allmänt accepterad litterär kanon vilket skulle innebära att de flesta mäns intressen och värderingar universaliseras och blir allena rådande norm". För att däremot komma fram till ett könsneutralt perspektiv värt namnet måste man också i fortsättningen och på bred basis urskilja och erkänna kvinnolitteraturen och inte heller glömma att många manliga författare skriver på ett kvinnligt sätt och många kvinnliga författare på ett manligt. Här finner sig frågan vad som är manligt

respektive kvinnligt i sättet att skriva. En ledtråd får vi av Kerstin Ekman som konstaterat att kvinnors sätt att skriva bland annat utmärks av att de blandar stort med smått.

Såväl Sylvester-Habenichts studie som böckerna av Dee Dee Myers och Susan Pinker visar att kvinnors och deras många manliga sympatisörers väg genom de manliga institutionerna i syfte att förändra ("feminisera") dessa är mycket lång. Hur långt man hunnit är också nationellt betingat. I »

den pågående kampen för lika-berättigande handlar det inte bara om kravet på lika lön utan målsättningen är ett samhälle där mäns och kvinnors normer är likställda och delar på inflytande – *fifty-fifty*.

Frågan är då hur ett manligt respektive kvinnligt kodex ska definieras. En utgångspunkt för såväl Myers som Pinker är deras väl underbyggda analys av biologiska skillnader mellan män och kvinnor. Detta tema är i många avseenden tabuiserat. Men om man ignorerar de biologiska skillnaderna riskerar man att få ett uniformt och enkelriktat samhälle. Istället måste såväl mäns som kvinnors egenart och deras erfarenheter ges samma utrymme och samma värde.

I sina framställningar hänvisar båda författarna till allt fler undersökningar, vilka bland annat bygger på en växande neurologisk forskning om temat. De visar till exempel att fler män än kvinnor föredrar tävlingssituationer. Ett banbrytande verk för ett par år sedan var Louann Brizendines *The Female Brain* (2006). Och i *Women Don't Ask: Negotiation and the Gender Divide* (2003) framhäver forskarna Linda Babcock och Sara Laschever att män ser på förhandlingar (om sin lön) som en välkommen brottningsmatch medan kvinnor likställer det med ett besök hos tandläkaren. Likaså konstateras att de flesta kvinnor inte bara kastar bollen på ett annat sätt utan också forskar, skriver, leder företag och förhandlar på ett annat sätt än män. Detta är regel men undantagen hos båda könen är många. Både Myers och Pinker kan inte nog betona att de utgår från en "de flesta"-kategori.

En avgörande impuls till de senaste årens intensive-rade forskning är det faktum att en påfallande stor del unga kvinnor plötsligt avbryter lovande karriärer. Både i skolan och på universiteten övertrumfar flickorna jämnåriga pojkar och unga män. Men trots att de är fler till antalet, trots glänsande studieresultat, försvinner många av dem

ur rampljuset efter sina avlagda examina. Lika påfallande är att de som uppmuntras att bli ingenjörer ofta avbryter sin utbildning och växlar till de medicinska fakulteterna. Varför? Jo, idag vet vi att de avbrutna karriärerna inte bara beror på trakasserier och brist på daghem. Istället visar ett flertal studier att kvinnor i regel är mer intresserade av att arbeta med människor än med ting.

I sina böcker beträder Pinker och Myers minnerat område. Hur minnerat visades för ett par år sedan då rektorn för Harvard-universitetet, Larry Summers, tvingades lämna sin post efter några oförsiktiga yttranden. På en vetenskaplig och teknikorienterad konferens hade han hävdade att orsaken till att bara 20 procent kvinnor når toppositioner inom dessa områden beror på att unga kvinnor troligen inte vill tänka på och absorberas av sitt jobb 80 timmar i veckan. Hans påstående väckte ett berättigat ramaskri inte minst bland de många kvinnor som ägnar 80 timmar och mer åt sina jobb och åt sin forskning.

Men en positiv följd hade Summers-händelsen: en alltmör öppen debatt – också utanför forskningen – om biologiska skillnader och deras konsekvenser. Frågan är hur mycket som är biologi och hur mycket som är resultat av såväl en socialisationsprocess som individuella skillnader. Så exempelvis, berättar Myers, hade det inte med könsdiskriminering att göra då en kvinna som hon intervjuat tackade nej till erbjudandet att bli vicepresident i det storföretag där hon redan hade en hög position. Många kvinnor föredrar ett arbete med verklighetsnära resultat medan en löneökning inte alltid har samma betydelse.

Hur svårt det är att inte bara driva igenom utan acceptera kvinnors preferenser som likvärdiga (istället för att ned- eller uppvärdera dem), att inte se kvinnan som en variant av mannen, kom tydligt fram i ett debattinlägg av Bettina Weiguny i *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung* (23/3 2008) då hon

frågade varför kvinnor inte riktigt lyckas trots att de idag har allamöjligheter. I artikeln efterlyste hon en kvinnlig företagare som likt Steve Jobs och Bill Gates förändrar världen. Svar på tal fick hon i en replik av Nadine Oberhuber som visade att kvinnor bland annat uppfunnit diskmaskiner, Melitta-filter, vindrutetorkare, hängbro-

Istället visar ett flertal studier att kvinnor i regel är mer intresserade av att arbeta med människor än med ting.

ar, och vad som skulle kunna kallas den första datorn: (Augusta Ada Lovelace 1843.) Att vi glömt allt detta beror på att kvinnor inte tilläts söka patent. Går vi ännu längre tillbaka vet vi inte om vi har gått miste om en kvinnlig Leonardo da Vinci eller Kepler.

Men Weiguny har också rätt då hon hävdar att bristen på kvinnliga nydanande företagare troligen beror på brist på mod – inte på skillnad i intelligens eller kunskapsnivå. Många av de studier som både Pinker och Myers refererar till belägger att män är mer benägna att ta risker medan kvinnor är mer försiktiga, vilket har lett till att de hamnat i och accepterat en roll som korrektiv åt våghalsiga män.

Detta är kontraproduktivt, en situation som de inte får lösas fast i, menar den mångfaldigt belönade amerikanska historikern Laurel Thatcher Ulrich i sin spännande bok *Wellbehaved Women Seldom Make History* (2007), en sats som hon själv myntade i en akademisk publikation redan 1976 och som

idag är en ofta sedd slogan på t-shirts, vykort och teckoppar.

Enligt Ulrich är orsaken till att färre kvinnor än män lyckas göra sig gällande att de framtogs sin historia. Då exempelvis kvinnor i den "första vågens feminism" (1800- och tidigt 1900-tal) började ställa krav på jämlikhet förlöjligades de. De var totalt nedvärderade och hade bara ett fåtal koryfeer att åberopa. Enligt Ulrich ledde detta också till att det blev en lång paus i kvinnokampen fram till 1960- och 70-talen då den "andra vågens feminism" gjorde sitt inträde. Det var andra vågens kvinnokämpar som upptäckte kvinnans betydelse i det historiska sammanhanget. Därför, förklarar Ulrich, har många av andra vågens kvinnor blivit akademiker – inte minst historiker.

Utgångspunkten i Ulrichs bok är de tre feministiska författarna Christine de Pizan (1365–ca 1430), Elizabeth Cady Stanton (1815–1897) och Virginia Woolf (1882–1941) och deras tre verk: *La Cité des Dames* (1405) *Eighty Years and More* (1898) och *Ett eget rum* (1928). Gemensamt för de tre är att de bryter med sin tids konventioner; de är politiskt inkorrekta och bråkiga; följden är att de inte uppfattas som välartade. Temat i deras böcker är deras egen och andra kvinnors historia. Vidare resonerar de kring såväl biologiska skillnader som kring diskrimineringsproblematiken.

Jämte de tre kända pionjärerna tar Ulrichs bok också upp andra historiska och samtida kvinnor vilka är mindre bekanta. Även om de inte ens känner till varandra förenas de i boken i ett slags rebelliskt systemskap – i en ljudlös dialog obegränsad i tid och rum. Segern över hämmande konventioner är deras gemensamma nämnare. De försöker inte likna män utan de driver igenom sin kvinnliga "egenart". Däremot vore det fel att tro på ett slags universellt systemskap, framhåller Ulrich. Äkta kvinnokämpar sviks inte sällan av det egna könet. I häxjakten var kvinnor såväl angivare som offer; de var

både för och emot slaveri; de är för och emot totalitära system och under nazistregimen fanns inte bara kvinnliga motståndskämpar utan också deras kvinnliga angivare. Idag ser vi samma mönster i debatten om förtrycket av muslimska kvinnor.

Djävlast i Ulrichs skildring av politiskt inkorrekt kvinnor är Christine de Pizan. Själv fick jag tag på hennes mästerverk *La Cité des Dames* på en bokmarknad i Alsace för ett 10-tal år sedan och häpnade då över modet i ett av historiens tidigaste feministiska manifest. Ursprunget till boken är Christines uppgörelse med den misogyni som präglade hennes tid och som fortsätter att drabba världens kvinnor med jämna mellanrum. I sin bok berättar de Pizan att hon inte kan förstå varför så många av de lärda männen omkring henne ägnar så mycket möda att uttrycka sitt kvinnohat. Och hon börjar tvivla och fråga sig om de har rätt – att kvinnor är usla kreatur.

Då hon är som mest nedslagen har hon plötsligt en vision. Tre damer står i hennes arbetsrum: Dame Raison (förnuftet), Dame Droiture (moral och integritet) och Dame Justice (rättvisa). De lyckas övertyga Christine att det hon har läst är rent förtal och att kvinnor kan göra betydligt mer än de tillåts. De leder henne till en rad framträdande historiska kvinnor, lärda och regenter, krigare och heliga. I Christines fantasi befolkas de en ointaglig stad bebodd av bara kvinnor. Bland de första som vinner inträde i staden är amazonerna, trots att staden är tillägnad jungfru Maria. Christine har inte nog lovord för deras hjälte-dåd och mod. I sin bok pläderar hon vidare för likställighet mellan könen, för kvinnors rätt till bildning och hon riktar skarp kritik mot mäns våld mot kvinnor.

Gemensamt för Ulrich och de kvinnor hon behandlar är att de står upp för kvinnors egenart och erfarenheter. Det är också den röda tråden i Dee Dee Myers bok: "Först då kan vi definiera om begrepp som ledarskap och makt. Och om det lyckas har vi förändrat världen."

Lisbeth Lindeborg

Reformerna som sänkte Sovjet

GORBACHEV'S GAMBLE
SOVIET FOREIGN POLICY AND THE END OF THE COLD WAR

ANDREI GRACHEV
Polity Press 2008

Murens fall 1989 och Sovjetunionens kollapstvå år senare är två av 1900-talets viktigaste händelser. En förhärskande förklaring till det socialistiska sammanbrottet har varit att den amerikanska upprustningen under Reaganepoken i förening med den nya informationstekniken tvingade Sovjetunionen till uppoffringar som samhället inte förmådde bära. Tanken är med andra ord att ett yttre tryck fick systemet att falla samman. Detta perspektiv ifrågasätts i boken *Gorbachev's Gamble*, som skrivits av en av Michail Gorbatsjovs närmaste rådgivare under de kritiska åren på 1980-talet, Andrei Grachev. Grachev har tidigare skrivit böcker om bakgrunden till reformpolitiken, men i denna bok fokuserar han främst på sambandet mellan förändringen av utrikespolitiken och strävan att demokratisera det politiska systemet i Sovjetunionen.

Inledningsvis beskriver Grachev den utrikespolitiska ortodoxi som dominerade ledande kretsarna i Moskva fram till Gorbatsjovs makttillträde. För Brezjnev och Gromyko var världen delad i två fiendliga läger, ett progressivt och ett reaktionärt. Väst med USA i spetsen uppfattades som aggressivt och hotfullt, vilket dock inte uteslöt pragmatiska relationer mellan supermakterna. Parallellt med denna realpolitik fördes en ideologiskt motiverad, "anti-imperialistisk" konfrontation överallt i världen där USA:s vitala intressen inte stod på spel. Företrädarna för denna "dubbelspåriga" linje fanns framför allt inom försvars- och utrikesministerierna – i det "militär-diplomatiska" komplexet.

Från 1980-talets början uppstod emellertid andra idéer och

tendenser i det sovjetiska ledarskiktets kulisser. En ny generation av experter i den högre partihierarkin och inom olika forskningsinstitut i Moskva hade kommit till slutsatsen att Sovjet stod inför fundamentala ekonomiska och politiska problem och att dessa bara kunde lösas genom djupgående reformer. För dessa kretsar framstod behovet av ökad öppenhet och

Mot tesen att Sovjetunionens sammanbrott förorsakades av ett yttre tryck ställer således Grachev en analys som hävdar att inre faktorer – främst personella och ideologiska – spelade en avgörande roll.

friare information som nyckeln till förnyelse.

Grachev pekar här på en rad viktiga personförändringar inom det högsta ledarskiktet i mitten av 1980-talet. För det första hade den äldre och sjuka partiledningen fått hela elitskiktet att inse nödvändigheten av en radikal förnyring på partisekreterarposten – Gorbatsjov valdes enhälligt till ny ledare i mars 1985. För det andra hade försvarsmaktens starke man Dimitri Ustinov avlidit bara några månader tidigare och sommaren 1985 lät Gromyko

förstå att han kunde tänka sig att lämna posten som utrikesminister. Gorbatsjov fick alltså tidigt fria händer att forma ett nytt och yngre ledarskikt.

Grachev karakteriserar Gorbatsjov som en övertygad socialist och sovjet-rysk nationalist vid tiden för makttillträdet. Men han hade samtidigt en ny agenda, vars huvudpunkter var avspänning, nedrustning och politiska reformer. Framför allt såg han en försoning med västvärlden som förutsättning för de inre reformer han ville genomföra. Grachev beskriver hur Gorbatsjov tidigt tog flera radikala initiativ i syfte att förändra relationen med främst USA. Ett av de viktigaste och kanske mest förbisedda stegen låg på det ideologisk-retoriska planet.

Gorbatsjov blev tidigt övertygad om att USA inte utgjorde något militärt hot mot Sovjetunionen. Han förstod också att han aldrig skulle få till stånd någon nedrustning om han bibehöll den sovjetiska diplomatins ortodoxa propaganda. Han beslöt därför att vända ryggen åt de marxist-leninistiska föreställningar som genomsvärade den sovjetiska utrikespolitiken sedan tidigt 1920-tal: tesen att världen var uppdelad i ett progressivt och ett reaktionär läger, att Sovjetunionen representerade det framtida samhället, att det gick i spetsen för den socialistiska världsrevolutionen och att stödet till "befrielseströrelserna" i tredje världen var ett led i denna strategi.

På amerikansk sida var emellertid skepsisen stor. Säkerhetsetablissemangen i USA hade svårt att överge uppfattningen att de nya sovjetiska förslagen bara var traditionell "taktik". Intressant nog blev de första som insåg att Gorbatsjov representerade något nytt ledare som Mitterrand, Thatcher och Reagan. Deras positiva hållning till Gorbatsjovs ambitioner bidrog i hög grad till hans popularitet i väst. Men lika avgörande var den explosiva utvecklingen inom Sovjetunionen och Östeuropa.

I motsats till vad Gorbatsjov »

hade föreställt sig stärktes inte socialismen av öppenhet och förnyelse. Tvärtom gav hans reformer upphov till nationella självständighetssträvanden i hela "östblocket". Faktum är att Gorbatsjovs reformlinje underblåste nationalismen i det sovjetiska imperiet och underminerade de kommunistiska regimerna i Östeuropa. Från det att han 1988 deklarerade att varje folk hade rätt att välja sin egen väg och att alla förändringar måste ske under fredliga former tappade han i realiteten kontrollen över utvecklingen inom Öst- och Centraleuropa. Både i Moskva och de östeuropeiska huvudstäderna tilltog nuschligt det konservativa motståndet mot Gorbatsjovs politik. Hans ställning blev gradvis alltmer utsatt och försvagad.

Mot tesen att Sovjetunionens sammanbrott förorsakades av ett yttre tryck ställer således Grachev en analys som hävdar att inre faktorer – främst personella och ideologiska – spelade en avgörande roll. De förändringar som härvidlag genomfördes banade väg för den nya utrikespolitik som Gorbatsjov såg som nyckeln till sina reformer. Det är en förklaring som verkar välgrundad och övertygande, men som egentligen inte står i motsatsställning till teorin om det yttre tryckets betydelse.

Fastän Grachevs bok är utomordentligt fascinerande – den är insiktsfull, avslöjande och väldokumenterad – lämnar den likväl ett par centrala frågor obesvarade. För det första förklarar den inte varför Gorbatsjovs reformer istället för att stärka sovjetkommunismen ledde till att den kollapsade.

För det andra kastar den inget ljus över Gorbatsjovs val av reformlinje. Varför valde den nya partiledningen inte, som i Kina, att bibehålla regimens maktmonopol och istället prioritera ekonomisk frihet? En hel del talar ju för att Sovjetunionen fortfarande kunde ha existerat om Gorbatsjov, istället för att söka kombinera demokrati med socialism, hade valt fortsatt diktatur och kapitalism. **Lennart Berntson**

Bröder men knappast syskonsjälar

DIE BRÜDER HUMBOLDT

EINE BIOGRAPHIE

MANFRED GEIER

Rowohlt 2009

Det är nästan för bra för att vara sant: två bröder och europeiska lärdomsgiganter, men så olika till naturen. Wilhelm är inåtvänd och försiktig, Alexander extrovert och äventyrlig, båda söner av samma europeiska upplysning. Så kan spännvidden i tidens idéer speglas i bröderna von Humboldt, ett utmärkt upplägg för en dubbelbiografi.

Wilhelm (1767–1835) och Alexander (1769–1859) von Humboldt växer upp i Berlin. Efter en kärleksfull barndom rik på naturupplevelser och lärdom drar de vidare till studier i Göttingen och andra tyska städer, bäge gör de bildningsresor längs Rhenfloden. Särskilt betydelsefull, skriver Manfred Geier i sin biografi, blir de sena tonåren i Berlin. Här tas bröderna upp i de preussiska upplysningskretsarna och dras genast in i samtidsdebattens strömvirvar där begrepp som kultur, bildning och upplysning tumlar runt. Framför allt Wilhelm börjar läsa Immanuel Kant – ett intensivt studium som på ett avgörande vis påverkar den bildningssyn han senare ska utveckla.

Redan tidigt visar sig Wilhelm ha känsla för det inre livet, för filosofi, poesi och kontemplation, särskilt efter faderns förtidiga död, medan lillebror Alexander är sjuklig, lider av huvudvärk och går studierna till mötes med slött intresse. Det ska förstås ändra sig med tiden, i 20-årsåldern får Alexander en aha-upplevelse när han möter botaniken. Men det står tidigt klart att bröderna är av olika natur. Medan storebror Wilhelm tidigt gifter sig, slår sig till ro i ett tryggt och borgerligt kärnfamiljsliv med Caroline von Dacheröden och sätter flera barn till världen förskaffar sig den yngre, mer bohemiske

Vulkanen Cayambe i Ecuador, efter en teckning av Alexander Humboldt.

brodern Alexander världsrykte med våghalsiga upptäcktsfärder. Fem år tillbringar han på den sydamerikanska konti-

Världens mått). Wilhelm blir diplomat i Rom.

Man skulle kunna tro att skillnaden mellan bröderna är en hävdade konstruktion, en dramaturgisk överdrift. Även Manfred Geier tar fasta på den. Detta ibland väl stelbent, som när han slår fast att "1790 har bröderna Humboldts karaktärsprägling avslutats".

Redan tidigt visar sig Wilhelm ha känsla för det inre livet, för filosofi, poesi och kontemplation, särskilt efter faderns förtidiga död, medan lillebror Alexander är sjuklig, lider av huvudvärk och går studierna till mötes med slött intresse.

nenten, bestiger berg, upptäcker Humboldtströmmen, mäter lufttryck och samlar stenar (Daniel Kehlmann har skildrat det här i sin rafflande roman

Men skillnaden noterades också av bröderna själva, åtminstone av Wilhelm. Frågan är vilken vikt man ska tillmätta sådana polariseringar. Manfred Geier, som tidigare skrivit böcker om Kant och Karl Popper, går på tyskt vis grundligt till väga: han belägger, hänvisar och ströslar (ibland överriktligt) med citat, framför allt ur brödernas brev. Så här skriver Wilhelm sommaren 1804, när Alexander väntas anlända till Paris efter sin fem år långa expedition i Sydamerika: "Alltsedan vår barndom har vi glidit ifrån varandra som två motsatta poler, fastän vi alltid har älskat varandra och till och med varit förtroliga med varandra. Han har från tidiga år strävat utåt, och jag valde för egen del redan tidigt ett inre liv." Sådär i efter-

FOTO: AKG/SCANPIX

hand framstår därför Wilhelm von Humboldts bildningspolitiska insatser som lätt förbryllande. Efter Preussens nederlag mot Napoleon och freden i Tilsit 1807 återvände han till Berlin, kallad att reformera utbildningssystemet som preussisk utbildningsminister. Han grundar 1809/1810 Berlinuniversitetet, som omdöptes till Humboldtuniversitetet 1949, det första moderna lärosätet. Det är också nu som han formulerar det Humboldtska bildningsidealet. Bildningen är inte bara en organisk kunskapsprocess, den är en sorts människoblivande, genom bildning ska individen resa sig ur sin omynlighet. Och universitetet har att främja den utvecklingen så att studenter får bilda sig och lära sig forska och undervisa i frihet från den politiska maktens intressen.

Men allt detta tycks Wilhelm von Humboldt göra mer av plikt känsla mot fosterlandet än av helhjärtat engagemang. Helst hade han stannat i den behagliga sydeuropeiska lunken. Det ter sig motsägelsefullt, att den idéhistoriskt kanske tyngsta av de Humboldtska bedrifterna är ett bildningside-

al som formuleras motvilligt av någon som skyr världens ävlan.

Manfred Geiers ärende är nu inte främst att värdera brödernas påverkan på eftervärlden, inte heller att spåra alla deras tankar idéhistoriskt. Gott så, det här är snarare en traditionell, kronologiskt berättad liv- och verk-biografi på 300 sidor och då får somligt stryka på foten. Att bröderna von Humboldt var barn av upplysningen med universalistiska anspråk framgår ändå. Tiden i Jena – där Wilhelm lever som fri intellektuell – i mitten av 1790-talet lär ha påverkat dem mycket. De umgås med Schiller och Goethe, den Goethe som anser att man i alla vetenskapliga observationer ska sträva efter att hitta det typiska.

Efter politiska insatser i teori och praktik ägnar Wilhelm sina sista år åt omfattande studier i sanskrit och jämförande språktypologi. Han är på jakt efter universella språkstrukturer och lägger fram ett lingvistiskt program: varje språk ska ses som en organisk helhet. Filologen blir hans tillflykt, medan den yngre brodern vänder sig utåt mot naturvetenskapen. Nu samlar sig Alexander von Humboldt till storverket *Kosmos*, under uppbyggande av alla sina fynd och insikter. Hans blygsamma ambition är att beskriva naturen i helfigur genom "det storartade ordet kosmos, som universum, som världsordning, som det ordnades dekoration".

Geier hade gärna fått ägna ett större utrymme åt att placera bröderna i sitt idé- och vetenskapshistoriska sammanhang. I hans dubbelbiografi finns heller inga reflektioner kring det Humboldtska bildningsidealets aktualitet. Det är en aning märkligt. Särskilt med tanke på situationen vid många humanistiska institutioner idag: bågande arbetsbördor och krympande resurser, styrmedel som sätter kvantitet framför kvalitet och genomströmning framför genomtanke. Men för den som vill läsa mer om bildningens roll idag finns en rad stimulerande essäer i volymen *Kunskapens kretsar* (2008, Signum).

Magnus Pettersson

När skojerier blir blodigt allvar

COUNTERKNOWLEDGE

DAMIAN THOMPSON

Atlantic Books 2008

Det är lätt att skratta åt tokarna som ägnar sig åt kristallterapi, konspirations-teorier, kreationism, historierevisionism och "andra sätt" att se på verkligheten. Det vill säga sätt att uppfatta tingens natur som helt enkelt är ovetenskapliga. Jag syftar inte till att blanda samman harmlösa terapimetoder med den historierevisionism som idag sprids också i Sverige i nazistiska och islamistiska kretsar.

Lika lite som jag vill påstå att tron att Gud skapade världen på sju dagar för 6 000 år sen har något direkt gemensamt med tankar om att hela världshistorien styrs av ödlor förklädd till frimurare. Men det finns beröringspunkter – inte minst i de ofta aggressiva reaktionerna på saklig kritik – som med föredömlig klarhet utreds i den brittiske sociologen, journalisten och författaren Damian Thompsons spänstiga lilla bok *Counterknowledge*.

Thompson är ledarskribent på *Daily Telegraph* och chefredaktör för *The Catholic Herald*. Han är troende katolik, vilket ger hans holmgång med vad han kallar "counterknowledge" en extra dimension. Religiösa mysterier lämnar han därhän, samtidigt som han skoningslöst slår ner på dem som missbrukar sin religiösa auktoritet på fält där de inget har att göra.

"Counterknowledge" definieras av Thompson som "misinformation packaged to look like fact". Tidigare var det en omständlig procedur att publicera sig och skapa nätverk kring "alternativa" teorier. Numera är det enkelt att sätta upp en webbsida, som kan se lika vederhäftig ut som något universitetets eller åtminstone Wikipediens. Det är också enkelt att skapa stora globala grupper, eftersom exempelvis historierevisionister i Toronto, Uppsala och Teheran kan hitta varandra och

samarbeta. Samtidigt är internet den bästa platsen också för att bekämpa desinformation, och det finns en läsvärd blogg som skapats i anslutning till Thompsons bok, counterknowledge.com, där man kan delta i diskussioner, få matnyttiga fakta och ett gott skratt, faktiskt. Även om det sistnämnda lätt fastnar i halsen.

Att Thompson är troende gör det intressant att läsa vad han skriver om kreationism och ID (intelligent design). Tron gör inte nödvändigtvis en person mera vidskeplig, och katolicismen har en historia av att vända sig emot vidskepelser – som ofta hamnar i skuggan av de kända historiska striderna kring "icke önskvärda" vetenskapliga upptäckter.

År 1909 fastslog Vatikanen att dagarna i skapelseberättelsen kunde tolkas som tidsperioder av obestämd längd – vilket naturligtvis underlättade för astronomen och prästen Georges Lemaître, då han på 20-talet formulerade Big bang-teorin. Paven Johannes Paulus II konstaterade 1996 att evolutionen "inte längre är enbart en hypotes". Kyrkan vill undvika konflikter mellan tro och vetande. Men, konstaterar Thompson, under Benediktus XVI har något förändrats. Höga kyrkoföreträdare har låtit sig påverkas av de mestadels amerikanska företrädarna för ID. I juli 2005 skrev kardinal Christoph Schönborn en artikel i *New York Times* där han verkade ta ställning för ID. Detta upprörde katolska vetenskapsmän så pass att kardinalen blev tvungen att offentligt deklarerat att ingen motsättning råder mellan kyrkans lära och Darwins.

Kreationism och ID har, enligt Thompson, tidigare inte varit något stort problem för islam, främst beroende på den låga utbildningsnivån i muslimska länder, som gjort att frågan inte ens väckts. Desto mer anmärkningsvärt då att just Turkiet idag är centrum för propagerandet av en islamisk variant av ID. Den är inspirerad av kristna, främst amerikanska förebilder, men den har en enhet »

som dessa inte har, då en enskild man är ansvarig för den pseudovetenskapliga systematiken. Han kallar sig Harun Yahya och har skrivit böcker, producerat filmer och driver en ambitiös webbsajt där det mesta av materialet kan laddas ner gratis. Hans "dokumentärer" har gått på statliga tv-kanaler i såväl Indonesien och Pakistan som Bosnien.

Regeringspartiet i Turkiet har skurit ner undervisningen om evolutionen i skolorna till ett minimum och Yahya åtnjuter stort stöd, inte minst ekonomiskt. Förutom att propagera för sin islamiska variant av ID utmålar han darwinismen som resultatet av en komplott mellan frimurare, nazister, sionister, homosexuella, buddhister och några till. Det vore värt ett gott skratt, om det inte faktiskt vore en vetenskaplig och mänsklig katastrof. Thompson skriver: "Kreationism i alla dess former gör en oöver-skådlig skada. Ingen annan typ av pseudovetenskap underminerar så många vetenskapliga upptäckter. Om du vägrar att erkänna evolutionsteoriens överväldigande förklaringskraft, kan du aldrig riktigt förstå astronomi, antropologi, biologi, geologi, paleontologi fysik eller zoologi."

Kulturrelativismen har bidragit till att försvåra kritiken av ovetenskapliga arbetstoder i utvecklingsländer. Minoriteters rätt att tro det som bäst stärker deras identitet och självkänsla gör att traditionellt "vetande" och religiösa krav, liksom rena vidskepelser, ges orimligt utrymme. Detta le-

der både till problem på egyptologiska institutioner i USA, där afroamerikanska studenter krävt att deras syn på saken ska väga lika tungt som den veder-tagna forskningen: "Cleopatra was a black woman", som en av dessa skrev i en artikel i DN för dryga tiotalet år sedan – om Kleopatra, som var av grekisk ätt.

På samma sätt har en viss typ av postkolonial teoribildning (eller rent önsketänkande?) bidragit till att falsarier som

Förutom att propagera för sin islamiska variant av ID utmålar Yahya darwinismen som resultatet av en komplott mellan frimurare, nazister, sionister, homosexuella, buddhister och några till.

1421, av Gavin Menzie, fått stor spridning. Menzie påstår att kinesernagenomförde världsomseglingar och upptäckte både Amerika och Australien långt före Columbus. Boken recense-rades med gillande också i Sverige, exempelvis under strecket i *Svenska Dagbladet*. Thompson framhäver 1421 som exempel på hur ett girigt förlag packeterar

nonsens i en snygg volym, och kränger den världen över utan att göra någon vetenskaplig granskning av bokens innehåll.

Det Thompson menar, och jag instämmer med honom, är att en viss typ av falsk tolerans, byggd på en relativistisk syn på kunskap, går beklämmande väl ihop med en närmast nihilistisk nyliberalism, där endast det som ger vinst anses värdefullt. Vänstervarianten att respektera "den andre" går hand i hand med högervarianten att ge folk vad folk vill ha. En olycklig symbios för alla, utom för dem som säljer böcker som schampo.

Historierevisionister, som aldrig skulle publiceras i akademiska sammanhang i väst, har en rik jordmån i Mellanöstern, där *Sions vises protokoll* filmatiseras och *Mein Kampf* är en bestseller. På samma sätt kan kvacksalvare med fantastiska teorier om att man kan bota sjukdomar som cancer och aids med dieter och positivt tänkande, eller att vaccination skadar barn, delta i konferenser och framföra sina lögnar i Afrika, Sydostasien och på andra håll. Och när dessa lögnar sprids i områden med svag infrastruktur, dålig ekonomi och låg utbildningsnivå blir det rent dödligt. Thompson har flera exempel på hur bland annat vaccinationsprogram skadats av konspirationsteorier som kommit i omlopp om att de egentligen är till för att sterilisera eller döda afrikaner, muslimer och så vidare. Den katastrofala hanteringen av aids-epidemin i Sydafrika är också ett tragiskt exempel på den skada kvacksalveri kan göra.

Det finns upplevelser som transcenderar den mänskliga fattningsförmågan, och oerhört mycket återstår ännu för vetenskapen att förstå och förklara. Men är det inte mera poetiskt och omvälvande att närma sig världen med en vetenskaplig öppenhet för alltets storhet, än att genast söka trygghet i "teorier"? Thompsons bok är ett utmärkt avstamp för den nödvändiga dagliga kampen mot "counterknowledge".

Torbjörn Elensky

Mahler i storformat

**GUSTAV MAHLER
A NEW LIFE CUT
SHORT (1907-1911)**

HENRY-LOUIS DE LA GRANGE
Oxford University Press 2008

Att stora tonsättare begåvas med tjocka biografier är inte ovanligt. Henry-Louis de La Granges monumentala Mahler-biografi slår dock det mesta. Nu har den fjärde och avslutande delen, Gustav Mahler, *A New Life Cut Short* (1907-1911), utkommit. Den franska motsvarigheten kom ut redan 1984, men mängden av nytt material som tillkommit, bland annat brev-växlingen mellan Alma Mahler och hennes älskare och sedermera make Walter Gropius, har försenat publiceringen.

Redan kort efter Mahlers död 1911 spreds uppfattningen att han vid ankomsten till Amerika skulle ha varit en nedbruten man. Den äldsta dottern hade dött och själv hade han en dödlig hjärtsjukdom. Henry-Louis de La Grange ger dock en ljusare bild av de sista åren. Han visar att livsandarna brann med samma styrka ända fram till de sista månaderna. En annan uppfattning som författaren vill korrigera är att Mahlers tid i Amerika skulle ha varit en räkka misslyckanden eller i bästa fall halvfångar.

Mahler debuterade vid Metropolitan i New York i Wagners *Tristan och Isolde* i januari 1908. Succén var total. Man hade väntat sig en auktoritär och despotisk dirigent, men fann en mild ledare som lät orkestern förstå att han litade på dess expertis.

Under Mahlers två säsonger vid Metropolitan hade han stora framgångar i Mozarts *Figaros bröllop* och Beethovens *Fidelio*. Debussys *Pelléas et Mélisande* föll däremot inte de konservativa kritikerna i smaken. Man menade att operan var helt i avsaknad av melodi och de som tog i mest kallade den en förolämpning mot öronen. Redan

AXESS

Du följer väl Sveriges vassaste kultur- och samhällsblogg?

www.axess.se/blog

från första stund fick Mahler en svuren fiende i den konservativa och inflytelserika kritiker Henry Krehbiel, som skulle spela en viss roll för Mahlers eftermäle i Amerika.

Mahler själv avskydde musikkritik och särskilt om den kom från konservativt håll. Tog åt sig gjorde han knappast. Han såg sig som en musikens missionär och samma höga ideal förväntade han sig av sina orkestermusiker. När de inte höll måttet förbleknade bilden av den milde ledaren. Musiker kunde få spela upp inför hela orkestern ända tills de lärt sig sin

”

Med sina 1 700 sidor kan de La Granges bok verka avskräckande på en eventuell läsare, men den går att läsa som en god roman.

stämma. Från Europa var tonsättaren van vid en högre klass på orkestrarna och kontraktet under hans tredje säsong i Amerika handlade om att höja standarden på New York Philharmonic i nivå med de bästa i Europa. Att han lyckades är ställt utom allt tvivel. Orkestern höjdes till skyarna och Mahler själv jämfördes med Arthur Nikisch, den störste dirigent som verkat i New York.

Mahler var verksam i New York under fyra spelår. Sommarhalvåret tillbringade han i Europa, där han fick uppleva det kulturella djup han saknade i Amerika.

I september 1908 dirigerade han uruppförandet av sin sjunde symfoni i Prag. Framgången var större i jämförelse med de båda föregående symfonierna, men reaktionerna var ändå blandande inför detta verk som många fortfarande har svårt att

ta till sig. Det skulle dröja långt in på 1900-talet innan Mahlers musik nådde den popularitet den har idag. Att han fortfarande i början på seklet var en omstridd tonsättare finns många exempel på i de La Granges bok.

Sommaren 1910 inträffade en Shändelse som skulle få följdverkningar långt fram i tiden. Som så många gånger förr kände sig Alma ensam och försummad när Gustav drog sig tillbaka till kompositionsstugan i Toblach i de österrikiska alperna. Denna sommar träffade hon den 27-årige och ännu relativt okände arkitekten Walter Gropius och detta möte resulterade i en passionerad kärlekshistoria, som sattes på sin yttersta spets när Gropius skickade ett brev till Mahler där han bad om hennes hand.

Mahlers desperation kände inga gränser. Den känslomässiga ödeläggelse som blev resultatet av denna affär ledde till att han konsulterade Sigmund Freud. De två hade en liknande bakgrund och Mahler var idealisk att psykoanalysera, eftersom han väl förstod sig på det undermedvetna. Varken Freud eller hans assistent Marie Bonaparte hade däremot någon förståelse för musik och långt mindre för Mahlers storhet som kompositör. Samtalet fick ändå stor betydelse för tonsättaren, eftersom djupdykningen i hans barndom kom att innebära att han bättre förstod växlingarna mellan det sublimes och det folkliga i sin musik.

Alma å sin sida fortsatte brevväxlingen med Gropius, även efter att hon lovat att stanna hos Gustav. Mycket har skrivits om denna komplexa och narcissistiska kvinna som verkar ha haft en önskan att dramatisera varje ögonblick av sitt liv. Hon samlade på relationer till berömda män och vid tiden för giftermålet med Mahler hade hon redan avverkat Gustav Klimt och Alexander von Zemlinsky. Efter Gropius skulle Oskar Kokoschka och Franz Werfel tillkomma.

Mot bakgrund av denna känslomässiga turbulens arbetade Mahler på den tionde sym-

fonin och gjorde förberedelser för uruppförandet av den åttonde i München hösten 1910. Symfonin ingick i ett festivalprogram, där den dessutom var huvudnumret. Publiken vid konserttillfället uppgick till minst 3 000 och däribland fanns flera dignitärer, från kulturens område bland andra Thomas Mann, som blev så imponerad av Mahlers person att han lät honom bli förebild för Gustav von Aschenbach i långnovellen *Döden i Venedig*.

Uruppförandet blev Mahlers största triumf någonsin, även om flera kritiker var långt ifrån positiva. Man talade om "pompos och blek sentimentalitet" och "en billig kopia av Bruckners *Te Deum*". I flera recensioner sjöed en illa dold antisemitism under ytan.

Inte förrän i slutet på det fjärde spelåret i Amerika insjuknade Mahler, i vad man till en början trodde var en släng av influensa. Men när febern inte ville ge vika förstod man allvaret i sjukdomen. Ganska obehärdligt lämnade han landet och återvände till Wien där han dog den 18 maj 1911.

Märkligt nog vände sig vissa amerikanska kritiker som varit hans supportrar mot honom efter hans sista konsert i februari samma år. Bland annat uttryckte de missnöje med hans programval och hans självcentrerade och reserverade person. Huvudattacken mot honom kom dock i Henry Krehbiels dödsruna som publicerades i *New York Tribune* en kort tid efter Mahlers död. I den står att tonsättaren misslyckades med att bevisa för New Yorkpubliken att han var en stor dirigent. Vidare skulle han ha tagit sina personliga besvikelser med sig till orkestern. Om Mahlers egen musik skriver Krehbiel att den inte har någon framtid.

Missnöjet från flera håll bottnade kanske i att man i New York inte behövde en så krävande perfektionist som Mahler, menar de La Grange. Hans efterträdare, den numera bortglömda Josef Stransky, var av en lägre standard, men fick uppleva 13 lyckosamma år som dirigent för

New York Philharmonic. Vissa kritikers negativa eftermäle har bidragit till uppfattningen att Mahlers tid i Amerika skulle ha varit mer eller mindre misslyckad. Huvudkällan, menar de La Grange, är ändå Alma Mahler som i en intervju hon gav på våren 1911 i dramatiska ordalag redogjorde för hur sjuk Mahler blivit i USA.

Med sina 1 700 sidor kan de La Granges bok verka avskräckande på en eventuell läsare, men den går att läsa som en god roman. Mängderna av återgivna recensioner kan ibland bli en tröttande läsning, men samtidigt är de nödvändiga för att läsaren ska få en nyanserad bild av hur Mahler mottogs i New York. Trots sitt omfång är boken i stort sett fri från kuriosor och det avslutande receptet på "Marillenknoedel", Mahlers favoritdessert, får ses som en komisk avslutning på en biografi som när väl den reviderade första delen ges ut säkert kommer att omfatta minst 4 000 sidor.

Staffan Börjesson

Naturen som kulturarv

I *Europeiska kulturlandskap* bjuds läsaren på en svindlande resa genom tiden, från istidens tundralandskap till dagens Europa, där knappast en kvadratmeter mark undgått att präglas av människan.

**EUROPEISKA
KULTURLANDSKAP
HUR MÄNNISKAN FORMAT
EUROPAS NATUR**
URBAN EMANUELSSON
Forskningsrådet Formas 2009

I den amerikanska storfilmen *Gladiator* är det antika Rom återgivet med datateknikens makalösa förmåga att visualisera. Man kan anta att regissören Ridley Scott inte skytt några kostnader för att visa staden så exakt som möjligt och resultatet är alltså magnifikt.

När Scott ska beskriva ett slag mellan romare och barbarer uppe i det kyliga Germanien slår det däremot slint med autenticiteten. Slagfältet är en planterad granskog, en mörk monokultur av det slags som tyska 1800-talsromantiker skulle älskat men som inte har någon likhet alls med de europeiska skogar som fanns vid tiden för Kristi födelse. Det blir lika realistiskt som att spela in scenerna från Rom i Gamla stans gränder.

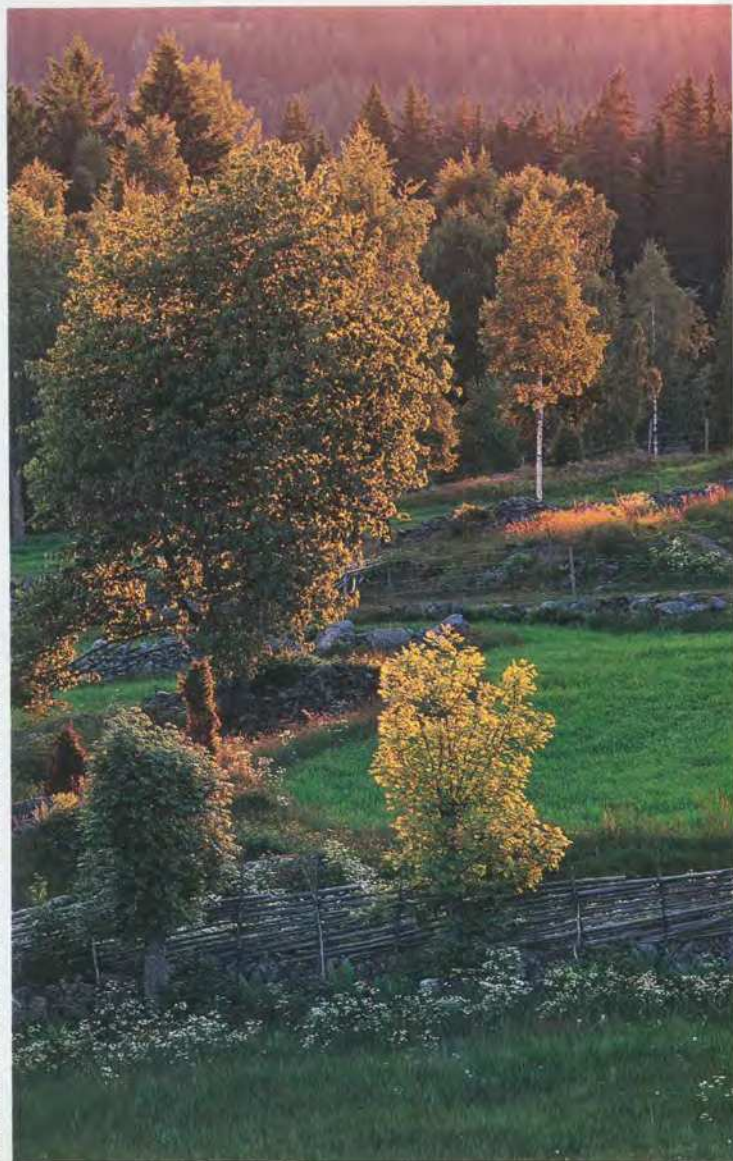
Scenerna ur *Gladiator* säger nog mycket om hur det står till med kunskaperna om hur Europas kulturlandskap har sett ut, och varför kontinenten ser ut som den gör idag. Och den okunskapen gäller säkert inte bara det gamla Romarriket. Till stor del tack vare 1970-talets högklassiga produktion av barnfilmer har Emils Lönnebergalandskap inte helt raderats ur medvetandet hos unga svenskar. Men man kan undra

hur de tolkar följande scen ur Harry Martinsons självbiografiska roman *Nässlorna blommar*:

Sockenbarnet Martin har som straff för att han maskat i skördarbetet ålagts att en söndag hugga 40 kärvar med löv. Den hunsade pojken sliter med den tunga lövknyven för att klara betinget när plötsligt en förrymd kalv dyker upp och trampar och förorenar de nyskördade kärvarna. Utom sig av rädsla och förtvivlan klyver pojken kalvens huvud med lövknyven och gräver ner djurkroppen en bit bort. Mot all förmodan undgår han att bli upptäckt – ett kringresande tattarfölje får skulden för att kalven försvunnit.

Det är nog inte bara 14-åringar som har svårt att se den forntidsaktiga scenen framför sig. Lövtäkten för vinterfoder åt kreaturen hade ett par årtusenden på nacken i det europeiska bondelandskapet, men i och med mekaniseringen av jordbruket upphörde den abrupt, ännu tidigare än lieslätter, fäbodvandringar och andra arbetskrävande insatser som hörde det förindustriella jordbruket till. Att en äng i ordets riktiga bemärkelse ska skötas med lie och räfsa är väl fortfarande rätt allmänt känt, men lövtäkten har försvunnit in i glömskan. Att hugga stubbskott eller tjocka grenar med en macheteliknande kniv är en syn som vi väl idag snarast associerar med tropiska u-länder.

Lyckligtvis vände inte Har-

Hagmark.

FOTO: TORBJÖRN ARVIDSON/NORDIC PHOTOS

ry Martinson vreden över sin plågsamma barndom mot den yttre ramen för misären, det ålderdomliga bondelandskapet. Tvärtom blev han som bekant en av våra största naturlyriker. Och inte bara det: han blev med tiden en kunnig amatörbiolog, i den tradition som hos oss går tillbaka till Linné. En tradition där människan spelar en roll som danare av landskapet och som varit rätt självklar i ett land som fram till 1870-talet var Västeuropas mest agrara.

En helt annan syn på landskapet och naturen har sina rötter i Nordamerika. Här var det den av människan orörda naturen som värderades högst.

De första konkreta landvinningarna för den naturskyddsrörelsen var tillblivelsen av de första nationalparkerna (Yellowstone 1872, Yosemite 1890.) Det synsättet påverkade även det tidiga svenska naturskyddet. De första svenska nationalparkererna var även de nästintill folktomma ödemarker som Sarek och Stora sjöfallet.

Att renskötande samer precis som nomadiserande indianer under lång tid satt spår i landskapet var något som vildmarksromantikerna helst valde att bortse ifrån.

De skillnader som finns mellan dessa båda naturvårdsideologier – den vildmarksromantiska och den som ser män-

Ängsmark.

FOTO: OVE ERIKSSON/NORDIC PHOTOS

niskan som en självklar aktör i landskapets utveckling – berörs i Urban Emanuelssons nyutkomna storverk om den europeiska markhistorien, *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*. Redan titeln talar om i vilken tradition Emanuelsson, som till vardags är chefför Centrum för biologisk mångfald (CBM) i Uppsala, hör hemma. Och denna hans samhörighet med både historisk och biologisk forskning gör hans bok till en bildningsresa som är värd en publik långt större än den begränsade skaran av redan frälsta.

Den insikt som Urban Emanuelsson förmedlar är att

Europas mångformiga kulturlandskap har ett historiskt och kulturellt intresse som är lika stort som dess biologiska värde. Han gör det med en resonerande, lågmäld ton som gör att hans massiva kunskaper i ämnet aldrig tynger läsaren. Vi bjuds på en svindlande resa genom tiden, från den senaste istidens tundralandskap till dagens Europa, där knappast en kvadratmeter mark undgått att präglas av människan. Att författaren ibland upprepar sig, beroende på bokens tematiska indelning, överser man gärna med.

Att man som svensk blir så lycklig över Emanuelssons bok beror till stor del på att här

finns ett område där vi faktiskt har anledning att känna stolthet. Våra få och av eldsvådor och nitiska folkhemsbyggare demolerade städer och tätorter är inte mycket att yvas över jämfört med Europas gamla kulturnationer. Däremot har det svenska kulturlandskapet unika kvaliteter som vi lätt tenderar att förminska. De svenska lantbrukarna dras idag med ett svårartat mindervärdeskomplex gentemot sina rationella danska kolleger. Vad svenskar då bortser ifrån är att det danska landskapet har blivit ett av Europas mest enahanda, utarmat på biologiska och kulturella värden. Det är ingen tillfällighet att otaliga danskar köpt

sommartorp i Sverige och nu börjar ta strid mot en hotande förfulning av sitt nya hemland, inte minst i form av vindkraftverk.

Vår näst generation av västeuropeiska skönandar ska leta sommarställen återstår att se, men efter att ha sett Urban Emanuelssons foton från Balkans småbondetrakter kan man undra om inte länder som Rumänien och Montenegro kan bli framtida rivaler till Toscana och Provence. Det sovjetiska samhällssystemets betydelse för Östeuropas landskap behandlas i ett särskilt kapitel. Det paradoxala är att samtidigt som diktaturerna i öst bedrev en »

storskalig rovdrift på god åkermark och andra naturresurser så lämnades stora, improduktiva områden åt sitt eget öde. "Bevarandet skedde oplanerat och inom ramen för en betydande fattigdom", som Emanuelsson lakoniskt uttrycker det.

EU:s nya medlemmar berikar alltså unionen med otaliga hektar av landskapstyper som i väst började försvinna redan med de agrara revolutionerna på 1800-talet. Men vad som ska hända med dessa klenoder står skrivet i stjärnorna. Det går inte att kategoriskt avvisa det ofta hörda påståendet att varje epok har sin typ av landskap, och att det är meningslöst att försöka konservera en svunnen tids landskap. Men resonemanget är misstänkt likt den ideologi som trollades fram för att legitimera ödeläggelsen av de svenska stadskärnorna.

Och vi måste börja fråga oss om inte det postindustriella samhället ger helt nya kalkyler för hur marken används mest lönsamt. Ingen vettig människa skulle idag föreslå enigenplantering av Ölands alvar.

Det finns ju, som Urban Emanuelsson påpekar i slutet av boken, ett instrument som rätt använt kan rädda de centrala värdena i de europeiska kulturlandskapen; EU:s jordbruksbudget.

Det handlar om att ställa om de runt 450 miljarder kronor som årligen betalas ut i huvudsak till ett slättjordbruk som skulle klara sig av egen kraft till det arbetskraftsintensiva småbruket i EU:s marginalområden. Dagens utskällda jordbrukssubventioner skulle då omvandlas till ett kraftfullt redskap för att vårda och utveckla det mångfacetterade europeiska kulturlandskapet.

Europeiska kulturlandskap borde bli en obligatorisk läsning för alla med ambitionen att framstå som bildade européer. Man får hoppas att den översättning till engelska som är på gång hinner bli klar under Sveriges EU-ordförandeskap. En bättre marknadsföring av vårt gemensamma kulturarv är svårt att tänka sig.

Sven-Olov Lööv

Horace Engdahls dubbla roller

ÄRRET EFTER DRÖMMEN
ESSÄER OCH ARTIKLAR

HORACE ENGDAHL

Albert Bonniers förlag 2009

Horace Engdahl spelade ännu i 90-talets början rollen av underjordisk sektledare, en katakombernas profet, hängivet åtföljd av unga svartklädda esteter med absoluta ideal och sublimt förakt för det akademiska etablissemangen. På senare år har han själv fungerat som inflytelserik ledarfigur inom samma etablissemang, sedan han 1997 blev ledamot av Svenska Akademien och två år senare dess ständige sekreterare. Förändringen märks om man jämför äldre och nyare texter i detta urval essäer och artiklar från 1989 till 2004.

I de äldsta essäerna är hans hjältar ännu ordkonstens förbisedda och oförstådda martyrer, de som offrat sin lycka och sitt anseende, ibland också livet, för att i skrivandet uppnå det ouppnåeliga – diktare som Kafka, Mallarmé, Roger Laporte, Gunnar Björling. Bland de senaste texterna återfinns man å andra sidan hyllningar till inflytelserika akademiledamöter som Ulf Linde och folkkära nationalskalder som Johan Ludvig Runeberg. Från katakombernas mörker har författaren höjt sig till solljuset på Parnassens topp. Tönen har blivit mindre sträng, tilltalet älskvärdare, stilen verserad, språket alltmer spirituellt. Ofta tillåter han sig numera rentav att vara underhållande. Den kompromisslöse kritiker tycks ha svidat om från tagelskjorta till frack.

Ändå finns här naturligtvis mycket som förblivit konstant trots rollbytet, här ibland stilens elegans. Knappast någon av hans jämnåriga har samma förmåga att mynta aforismer och slagkraftiga metaforer: "Essä är insubordination", "Objektiv kunskap är möjlig endast om det döda konstverket", "Madame de Staëls romaner" står i dag som hoprasade torn i ro-

mantikens litterära landskap". Även om jag ibland finner det svårt att instämma i vad Horace Engdahl faktiskt påstår, känner jag ofta lust att applådera det sätt han säger det på.

Något annat som förblivit konstant genom det engdahlska författarskapet är den suveränt överlägsna hållningen gentemot såväl doktorsavhandlingar som massmedial kulturjournalistik. Strävsamma litteraturoccenter och tidsningsmurvlar gör sig icke besvär, såvida de inte är beredda att tända rökelse på det högaltare där han själv officierar som överstepräst. Man skall alltså inte vänta sig att Horace Engdahl ger något erkännande åt den forskare som ifrågasätter hans egen litteratursyn genom att hämta fram väsentliga nya fakta ur arkiven – såsom Lisbeth Larsson onekligen gjort i fallet Victoria Benedictsson – eller åt den kritiker som helt enkelt utreder vad som står i texten. Ej heller uppskattar han recensenter som i upplysningens och folkbildningens efterföljd försöker göra litterära mästerverk tillgängliga för vanliga läsare. Själv ser han det snarast som sin uppgift att i romantikens efterföljd få diktverken att framstå som esoteriska kultförremål, omgärdade av obegriplighetens helighet.

Ändå är han ju knappast någon äkta romantisk svärmarare i den meningen att han tror på en transcendent verklighet bortom sinnevärlden. Om han tror på något är det snarare den "tomma transcendens" som enligt litteraturforskaren Hugo Friedrich är utmärkande för modernistisk dikt sedan romantikens metafysiska illusioner gått om intet. När Engdahl kallar sin essäsamling "Ärret efter drömmen" är det ett uttryck för den olust som romantiskt sinnade hyperesteter känner över att vakna upp i det samhälle som är dagens. Längtansfullt blickar han tillbaka till en tid som inte dominerades av masskultur och "då unga revolutionärer trodde att mänsklighetens framtid kunde bero på tolkningen av vissa rader hos Hölderlin". Ja, så skri-

ver han faktiskt, trots att en sådan tid aldrig existerat, vare sig på 1800-talet eller på det 1970-tal då han själv var med om att grunda tidskriften *Kris*.

Själv menar jag att det litteraturstudium som introducerades i *Kris* och senare spreds till akademiska seminarier varit i stort sett destruktivt för litteraturforskningen, speciellt i den version som detta studium bedrivits av Horace Engdahls mindre begåvade efterföljare. Resultatet har blivit löslig och oftast ointressant essäistik kring ett fåtal kronmärkta texter i den romantiska och modernistiska traditionen. Vetenskapligheten har minskat, studiet av texternas historiska bakgrund och sociala kontext reducerats, allmänhetens intresse för litteraturforskning avtagit i förfärande grad. Den litterära kanon som Engdahl förespråkar synes mig också alltjämt – trots hyllningen av Runeberg – vara orimligt exklusiv, alltför ensidigt inriktad mot ordkonstens svärgenomträngliga nattsida. Typiskt är att han hos sina läsare förutsätter ingående kunskap om författare som Kafka, Hölderlin och Maurice Blanchot men anser det nödvändigt att i förbigående upplysa samma läsare om att det för en äldre generation välbekanta tyska nationalmonumentet Nibelungenlied är "ett medeltida epos som återupptäcktes i början av 1800-talet".

Inte desto mindre måste jag erkänna att jag alltid med största nöje läser vad Engdahl själv – i motsats till epigonerna – skriver. Hans bok *Den romantiska texten* är inte bara en fröjd att läsa utan också i vissa avseenden djupt originell och banbrytande i sitt sätt att behandla den svenska romantikens litterära paradnummer. Också de essäer och artiklar som samlats i *Ärret efter drömmen*, en tunn och läckert formgiven volym, erbjuder njutningsrik läsning, förutsatt att man inte tar författarens persona alltför högtidligt, själv besitter en relativt omfattande litterär bildning och är i stånd att läsa mellan raderna. Suveränast är han i de korta texter där han lako-

I framtiden kommer Horace Engdahl knappast att läsas för sina vetenskapliga insatser utan för sina litterära kvaliteter som essäist, spår Lars Lönnroth.

FOTO: SARA MAC KEY

niskt men spirituellt karaktäriserar romantiska författare som Bettina von Arnim eller Madame de Staël. Också hans miniessäer om danskonst ("I det verkliga rummet") och om Ola Billgrens målningar ("Mör-

kerseende") är lysande i sin poetiska men samtidigt precisa beskrivning av svårfångade estetiska kvaliteter. De längre essäerna – till exempel den som heter "Om drömmar och landskap" och handlar om arvet ef-

ter romantikens natursyn – kan bli alltför preciösa i sin jakt på subtiliteter, men också här finner man briljanta iakttagelser och minnesvärda formuleringar: drottning Felicias övärld i *Lycksalighetens* ö är "en juvel-

pydd kulissvärld", det romantiska landskapet "en övervuxen katastrofplats".

En essä om Stig Larssons lyrik, ursprungligen publicerad på norska för ett urval Larsson-texter i norsköversättning, är av två skäl särskilt intressant. Dels eftersom Horace Engdahl själv från början varit med om att lansera och beskydda detta "postmoderna" och på 80-talet högaktuella författarskap men senare i viss mån distanserat sig ifrån det utan att riktigt vilja säga det i klartext. Dels därför att Stig Larssons närmast rörande tro på en absolut och objektiv värdeskala för litteratur har givit Engdahl själv anledning att ta ställning till en sådan värdeskala. Det visar sig att han – numera – blivit ganska relativistisk, trots sin roll som smakdomare i Svenska Akademien. Liksom litteratursociologerna har han insett att litteraturens värde i hög grad beror på hur den används och av vilka läsare. Tiden tillhör som bekant idag knappast längre Stig Larsson utan snarare hans deckarförfattande namne Stieg Larsson. Detta inser Horace Engdahl, men han gör ändå ett försök att rädda Larssons absoluta värdeskala genom att uppfatta den som ett försök att "grunda en gemenskap". Klassikerna blir enligt denna värdesyn inte absoluta storheter utan "som i barndomen portar där det bodde kamrater".

Om man elakt tolkar denna utsaga, skulle man kanske kunna dra slutsatsen att Stig Larssons klassikerstatus är beroende av att han är en gammal kamrat till Horace Engdahl från Kris-perioden. När dessa kamrater så småningom försvunnit, kan man räkna med att såväl den svenska litteraturen som litteraturvetenskapen kommer att se annorlunda ut än idag. Möjligen kommer man då inte längre att läsa Stig Larsson men däremot, misstänker jag, Horace Engdahl.

Dock knappast för hans vetenskapliga insatser utan för hans litterära kvaliteter som essäist.

Lars Lönnroth

Mitt hjärta värmdes av president Robert Mugabeshälsning till biståndsmister Gunilla Carlsson, vid hennes besök i Zimbabwe: "Vi har inte bjudit hit de här djävla vitingarna. De vill lägga näsan i blöt i våra affärer." Förutom att han i sak har rätt, måste alla sansade personer välkomna det fåtal diktatorer, krigsherrar och utländska fridjuvar som inte med ohöjd narcissism kräver att västvärlden ska uppmärksamma just dem.

Värst är sedan länge de semitiska stammarna. Som vanligt förutsatte de under sitt senaste gräl att alla har en skyldighet att intressera sig för deras stolligheter. En hord svenskar skyndade instinktivt till sina ordbehandlare, bara för att åter bevisa att Mellanöstern har en märklig förmåga att locka fram det sämsta hos människor, med ett och annat undantag för ett par tusen år sedan. Det mest omdömesgilla vid sådana tillfällen är att stillsamt fortsätta med sitt bridgeparti, eller vad man nu har för sig, men i just detta fall kräver grälets bristande logik en kommentar.

Vi bombarderas sedan flera år med budskapet att endast tanklösa egoister underlåter att skänka sina vitala organ till krassliga förbipasserande vid första lämpliga tillfälle. Jag vet inte om de palestinier grälet gäller hade fyllt i sina donationskort, såsom etiketten kräver. Antagligen har det viss juridisk betydelse även i Mellanöstern, men det centrala måste ändå vara att det moraliska imperativet är detsamma för jude som grek, för palestinier som svenske.

Om den svensk som behåller sina njurar utan att behöva dem är en skit, måste detsamma gälla en organ-egoistisk palestinier. Det kan inte längre vara en självklarhet att våra inre organ är att betrakta som privat egendom. Snarare tillhör de en gemensam "resurspool". Att låta sig begravas, utan att först tas ur av organister - eller vad de nu kan tänkas ha för yrkesbeteckning - måste klassas som lika chockerande depraverat som att låta sig begravas med sina guldschatter, sin konst och sina antikviteter, eller änkebränning.

Det eventuella israeliska organskördandet är därför möjligen en aning drastiskt, men knappast moraliskt förkastligt. Den centrala frågan är istället fördelningspolitisk: hur fördelar israelerna våra gemensamma organ? Utjämnas de fysiologiska klassklyftorna, eller växer de? Ställs skördade hjärtan i jämlikhetens, eller i ojämlikhetens, tjänst?

Näsan är ett utmärkt organ och om vi prompt måste lägga den i blöt när utlänningar bråkar, låt oss göra det i rätt vätskeansamling.

EN SPÄNNANDE TEORI som lanserats på sistone är att om man kan se vad en målning föreställer, så är målningen nazistisk. Utsikterna för att nå konsensus om detta borde vara goda, eftersom tanken lanserats av representanter för *Dagens Nyheter*.

Vi är många som försökt fänga verkligheten med ritpenna och pensel och misslyckats. Misslyckanden av det slaget betraktas ofta som karaktärsfel av malliga, talangfulla människor. Det vore stärkande för oss normalinkompetentas "jag-känsla" att äntligen kunna vända på steken och med kyligt förakt betrakta de kryptofascister som inte kan låta bli att få en tecknad häst att se ut som en riktig häst.

Nästa steg är att genomföra samma reform på det litterära området. Och det finns antagligen goda utsikter för att den "manifeststrid" som pågår i DN kommer att sluta i en bred enighet om att böcker som är begripliga och berättar en historia är att betrakta som variationer av *Mein Kampf*.

Kvar blir lite installationer, färgfläckar, kristade, teoristinna recensioner och en och annan experimentell roman. Och äntligen slipper vi medelmåttor bli påmind om vår medelmåttighet.

Äntligen slipper vi medelmåttor bli påmind om vår medelmåttighet

PÅ ETT AV VÅRA äldsta universitet - det äldsta i Norden för att vara precis - har administrativ personal fått fri tillgång till alkoholgelatin, eller "alkogel" som det aptitretande kallas. Detta i kamp mot den nästan lika

aptitretande benämnda "svininfluensan". Resultatet är att personalen nu kräver fri tillgång till mjukgörande och återfettande handcreme, eftersom den flitiga användningen av alkogel lett till besvär med torra händer och självsprickor.

Vi var många som drabbades av svårartad bedrövelse när vi i januari i år nåddes av budet att publicisten Anders Isaksson plötsligt hade gått bort. Han var antagligen den siste mentalt fullt friske svensken. Men när inövad hjälplöshet som den på det anrika universitetet kommer till vår kännedom är det svårt att tro att inte salig Isaksson har ett finger - mjukgjort och återfettat utan offentligt stöd - med i spelet.

Vi som minns Isakssons briljanta sammanfattning av det moderna livet, "Alltid mer, aldrig nog", anar i den lilla absurditeten en spjuveraktig påminnelse om att inte glömma den fortgående stora absurditeten, till vilken vi väljer styresmän vart fjärde år.

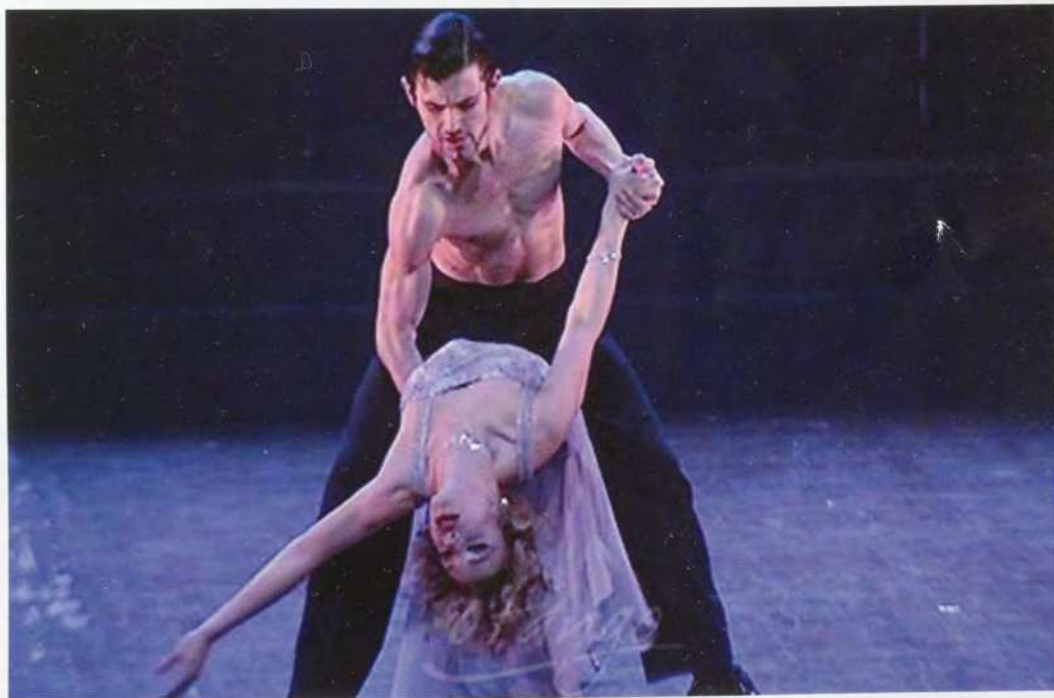
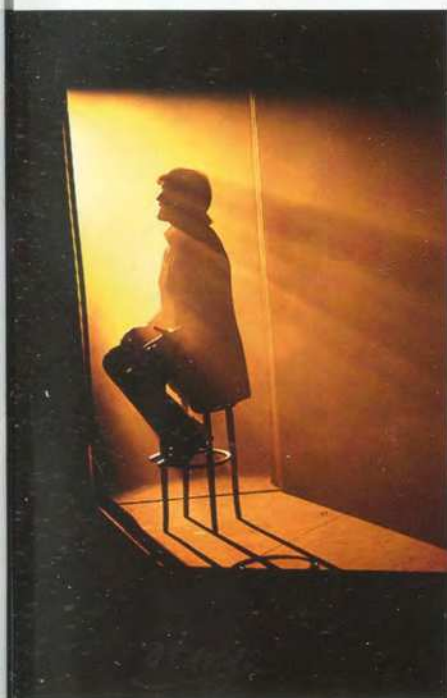

Otango – en dansande berättelse om tango

Otango är en dansdokumentär som är djup och nostalgisk, full av sensualitet och magik. Visas torsdag 8 oktober kl 20.00 på Axess TV och på Axess Play – när det passar dig

Otango by Johanna de Tessières

Klassisk bildning på

AXESS TV **AXESS**
Play ▶

B Sverige porto betalt

B-POST
AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

Box 610
832 23 FRÖSEN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
UL

Box 5039
10241 STOCKHOLM

101609
10240

LOKAL
AXE/2009/7

Allt fler prenumererar på Axess magasin

Gör det du också!

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv
på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av
Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av
Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio
nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POSTADRESS:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
831 18 ÖSTERSUND